“ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI”

mavzusidagi Respublika ko’p tarmoqli, ilmiy KONFERENSIYA

#8

APREL 2023

Tahririyat a’zolari

Berdialiev A. f.f.d., prof.
Nurullaeva Sh.U. ped.f.d., prof.
Tursunov K.Sh. ped.f.d., prof.
Babadjanova D. tarix.f.d., prof.
Ernazarova G.O. ped.f.d., prof.
Abduraximova D.A. ped.f.d., prof.
Мадумаров Т.Т. yur.f.d., prof.
Мирзаева С.Р. fil.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Xolliyev A.E. bio.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Salaeva M.S. psi.f.n., dotsent
Salayeva M.S. ped.f.d., prof.
Tojiboyeva M.A. fil.f.d., dotsent
Sabirova N.E. fil.f.d., dotsent
Norboyeva U.T. bio.f.d., dotsent
Yarmatov R.B. ped.f.d., dotsent
Egamberdiyeva N.A. tarix.f.d., dotsent
Achilov N.K. fil.f.d., dotsent
Imomova G.M. fil.f.n., dotsent
Zakirova H.R. f.f.n., dotsent
Tuhtahujaev H.B. ped.f.f.d., dotsent, TFA Akademik
Bakiyev Z.A. ped.f.n., dotsent
Razzakov H.K. tex.f.n., f.f.d., dotsent
Ortikov O.A. tex.f.f.d., dotsent
Djuraeva M.Y. f.f.f.d.
Nabikhodjaev A.A. iqt.f.n., dotsent
Otadjanova M.O. f.f.d.
Tajibaeva M.A. fil.f.d., dotsent
Hasanov A.M. fil.f.f.d
Kholmurodov A.E. fiz.m.f.d., dotsent
Aripov O.A. iqt.f.d., dotsent
Safarova U.A. fil.f.d., dotsent

Mas’ul kotib: ***M.Yusupov***

THE JOURNAL OF
INTEGRATED EDUCATION AND RESEARCH
ISSN: 2181-3558

ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI

№ 8-SONLI RESPUBLIKASI KO'P TARMOQLI, ILMIY KONFERENSIYA
23-APREL 2023-YIL

RESEARCH OF SCIENTIFIC RESEARCH, INNOVATION, THEORETICAL AND PRACTICAL STRATEGIES

8th REPUBLIC OF MULTIFIELD SCIENTIFIC CONFERENCE
APRIL 23, 2023

BOSHLANG'ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Abdullayeva Nargiza Roxataliyevna
Qo'qon davlat pedagogika instituti boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Azimova Ma'mura Dilshodjon qizi
Qo'qon DPI boshlang'ich ta'lim va sport tarbiyaviy ishi yo'nalishi 401-guruh talabasi

Annotasiya Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematika fanini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali kreativ faoliyatini rivojlantirish, raqobatbardosh kadrlar va shaxsni shakllantirishda roli ilmiy tomondan ochib berilgan.

Tayanch iboralar: video, audio, kompyuter, multimedia, radio, televidenie, hamda innovatsion shakl, metod, vositalar, axborotlashgan tizim, mediatizatsiyalash, axborotlarni yoyish (klaster) metodi.

Ta'limga zamonaviy axborot texnologiyalarining tatbiq etilishi tizimga kirishish va unda tezlik bilan moslanishga ko‘mak beruvshi ta'limning shakli va vositalari, shuningdek usullarini tashkillashtirishga qaratilgan. Vujudga kelgan ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta'limning axborot texnologiyalari etakchi o‘rin tutmog‘i lozim. O‘zbekiston Resrublikasi Rrezidentining O‘zbekiston Oliy Majlisi Qonunshilik Palatasi va Senatining 2010 yil 12 noyabrda bo‘lib o‘tgan qo‘shma majlisida so‘zlagan “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada shuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsersiyasi”ga bag‘ishlangan ma'ruzasida – “Dunyodagi etakchi mamlakatlar tajribasiga tayangan holda, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash milliy tizimining takomillashtirilishi axborot sohasidagi faoliyatning sifati va saviyasini oshirishga qaratilgan shora-tadbirlar tizimida ko‘r jihatdan hal qiluvshi ahamiyatga ega bo‘lganligi” ta'kidlab o'tilgan.

Axborot texnologiyasi ta'limi - bu dasturiy va texnik (kino, audio, video, kompyuterlar va telekomunikatsion tarmoq) vositalar orqali maxsus yo'nalishlarda axborot bilan ishlashning pedagogik texnologiyasi hisoblanadi.

Axborot texnologiyasi ta'limi o'z ichiga bilim berishning yangi imkoniyatlari, bilimni qabul qilish, uni baholash va o'quvchini shaxs sifatida shakllantirilishining o'quv-tarbiyaviy jarayoni hisoblanadi. Predmetlashgan ta'lim o'zida ta'lim sohasining umumlashgan rivojlantirish tendensiyasini aks ettirib, integratsiyalashuv jarayonini shuqurlashuvi, fanning fundamental bazasining

kengligi, umuminsoniy va umumbashariy qadriyatlarning ahamiyatini oshishini, o'quvchini to'laqonli rivojlanishini ta'minlaydi va o'quv jarayonini differensiyatsiyalashishini namoyon qiladi. Bu kabi maqsadga erishishda o'quv jarayoniga keng miqiyosda jalb etiladigan zamonaviy axborot texnologiyalari yordam beradi. Ta'lim tizimini axborot texnologiyalari asosida tashkil etish va rivojlantirish vazifasi boshlang'ich sinf matematika fanlarini o'qitish jarayonini takomillashtirish borasida ham o'ziga xos talablar qo'ymoqda. Boshlang'ich sinf matematika fanlarini o'qitishda elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish, multimedia vositasidan foydalanish va o'tkazish ta'lim tizimini zamonaviylashtirish talablarini bajarilishini ta'minlaydi.

Axborotlashtirish o'zida quyidagilarni yoritadi:

Kompyuterlashtirish - izlanish vositalarini takomillashtirish va matematik ma'lumotlarga ishlov berish jarayoni;

intellektuallashtirish – o'quvchilarning matematik bilim va qobiliyatlarini rivojlantirish orqali ma'lumotlarni qabul qilish va yaratishga yo'naltirish jarayoni;

mediatizatsiyalash – matematikaga oid axborotlarni to'plash, saqlash va tatbiq etish vositalarini takomillashtirish jarayoni;

fan ma'lumot muhitini loyihalash - o'qitish metodikasining yangi vazifalaridan sanalib, didaktika, psixologiya va boshqaruv sohasida maxsus bilimlar talab etadi.

Boshlang'ich ta'limda matematika fanini o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- boshlang'ich ta'limda matematika fanini o'qitishda multimedia imkoniyatlaridan foydalanish ta'lim olish muhitini sezilarli kengaytiradi, ta'lim jarayoni qiziqarliroq va yoqimliroq o'tishini ta'minlaydi;
- virtual laboratoriya bilan ishlash o'quvchilar tomonidan o'quvchilarning amaliy ko'nikmalar olishiga yordam beradi**;**
- dasturiy vositalardan foydalanib tashkillashtirilgan darslar o'quvchilarning aqlan rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Sababi o'qituvchining topshirig'iga ko'ra tabiiy obyektlarni mustaqil ko'rib chiqish va tasavvur hosil qilishga o'rganadilar. Ular asosida matematik tuchunchalarni shakllanishi va ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil bo'ladi.

Ayni vaqtda ta'lim sifatini ta'minlashga oid muammolarni turlicha hal etish yo'llari mavjud. Birinchidan, ta'lim jarayoni sifati hamda ta'lim jarayoni natijasi farqlanadi[1]. Shundan kelib chiqib, ta'lim jarayoni sifati (uni tashkil etish darajasi,

[1] Зенкина С.В. Инфо рмационно-об разовательная с реда как факто р повышения качества об разования.// Педагогика. 2008. №6

o‘qitish metod va vositalarining mosligi, o’qituvchi malakasi va h.k.) o‘z-o‘zidan ta’lim sifatini ta’minlashni kafolatlamaydi, uning maqsadi jamiyatning yangi talablariga to‘liq darajada mos kelmasligi mumkin. Ikkinshidan, ko‘pinsha “ta’limiy natijalar” tushunchasi bilan almashtiriladi. Zamonaviy pedagogik psixologiya va didaktikada ular shaxsning motivasion, professional va kognitiv resurslarining o‘sishi bilan aniqlanadi, ya’ni ularning yig‘indisi muammolarni ahamiyatli darajada hal etishni tashkil etadi.

O‘tkazilgan pedagogik - psixologik va didaktik tadqiqotlar (U.Begimqulov, A.Hayitov, M.Lutfullaev, N.Tayloqov) o‘qitish metodikasini axborot-kommunikasion texnologiyalar (AKT) asosida amalga oshirish zarurligini, aynan o‘qitishni individuallashtirish, ta’lim oluvshilar qobiliyati, imkoniyatlari va qiziqishiga moslashtirish, ularning mustaqilligi va ijodkorligini rivojlantirish, o‘quv axborotlarining yangi manbalariga erishish, jarayon va ob’ektlarni kompyuter vositasida modellashtirishdan foydalanish va h.k.larni ta’minlaydi. Shunday qilib, yangi ta’lim muhitini shakllantirish xususida so‘z yuritishga imkon tug‘iladi.

Pedagogik va psixologik adabiyotlarda ta’kidlanishisha: turli o‘quv muassasasi muhitidan farqli, har bir o’quvchining individual imkoniyatlari, qiziqishlari sub’ektiv tajribasi, o‘qish va real hayotda to‘plagan bilimlarini inobatga olib amalga oshirilgan ta’lim jarayoni samaraliroqdir. Ikki asosiy g‘oyani ajratamiz. Birinchidan, turli ta’lim muhitining zarurligi, axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish bilan izohlanadi. Ikkinchidan, ta’limni individuallashtirish ta’lim oluvchilarning bilishga ehtiyojlari va qiziqishlariga moslashtirishni talab etadi va bu muammolarni axborot kommunikatsion texnologiyalar vositasida samarali hal etish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. UMAROVA, N. R., & Yigitaliyeva, S. I. A. Q. (2021). Concept as a basic unit of cognitive linguistics. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука*,*(9)*, 701-704.
2. Rustamovna, U. N., & Shohsanam, Y. (2022). The realization of the concept of goodness in English and uzbek proverbs. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, *3*(7), 148-152.
3. Yigitaliyeva, S. (2022). GLORIFICATION OF “GOODNESS” IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI. *Scienceweb academic papers collection*.
4. Yigitaliyeva, S. (2021). Konsept va umummilliy konseptlar hamda ularning tadqiqi. *Scienceweb academic papers collection*.
5. Linguistic analysis the concept of GOODNESS
6. S Yigitaliyeva - Scienceweb academic papers collection, 2021 113-115.

BOSHLANG'ICH TA'LIM MATEMATIKA FANINI O'QITISHDA MUAMMOLI TA`LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Nargiza Roxataliyevna
Qo'qon Dpi boshlang'ich ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Vaqqosova Nodiraxon Dilshodjon qizi
Qo'qon DPI BTSI yo'nalishi 401-guruh talabasi

Annotasiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematika fanini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish orqali kreativ faoliyatini rivojlantirish, raqobatbardosh kadrlar va shaxsni shakllantirishda roli ilmiy tomondan ochib berilgan.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim, erkin fikrlash, munozarali darslar, aqliy hujum, ijodiy faoliyat, taqqoslovshi, sintezlovshi, muammoli vaziyatlar yechimini izlash.

XXI asrda ijtimoiy - iqtisodiy munosabatlar rivojida inson aql zakovati va ma'naviyati asosiy muvofiqlashtiruvchi, rivojlantiruvchi omil va vosita ekanligi tobora namoyon bo'lmoqda. Mazkur vazifalarni bajarishda boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ham o'z ustida ishlashga, ilmiy ijodiy izlanishga hamda pedagogik faoliyatini intelekt tarzda rivojlantirishga undaydi. Boshlang'ich sinf fanlari bilan bog'liq bo'lgan o'quv jarayonlar, prinsiplar va qonuniyatlarni bilish o'qituvchiga maktab boshlang'ich sinf bilan bog'liq o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni zamon talablariga mos holda tashkil etish va boshqarish imkonini beradi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quv fanlarining mazmuni, uning o'qitish shakllari, metodlari, vositalarini o'zaro bog'liq holda joriy etishning maqsad qilib, boshlang'ich sinf o'quv fanlar bo'yicha chuqur atroflicha bilim berish, ularning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida kamol topishiga ko'mak beruvchi innovatsion faoliyatini rivojlantirishga asos bo'ladi. Bu esa o'qituvchilarning kreativ faoliyatini rivojlantirishning kognitiv, ijtimoiy kompetensiyalarga yo'naltirilgan faoliyati tuzilmasi komponentlari aniqlashtirish va metodik manbalarni saralash va amaliyotda qo'llash imkoniyatlaridan foydalanishi, kompetensiyaviy yondashuvga asoslanib, kreativ faoliyatini rivojlantirishning integrallashgan metodik tizimi (reproduktiv, ijodiy izlanish va novatorlik bosqichlari) takomillashtirish, innovatsion va integrasion texnologiyalarni faol metodlari (tahliliy, qiyosiy, mantiqiy, mustaqil ishlash, muammoli izlanish) va vositalari (didaktik tarqatmalar, o'quv-uslubiy qo'llanma) o'qituvchilarning kreativ faoliyatini rivojlantirishning metodik tizimi takomillashtirishni talab etadi. Boshlang'ich sinfda matematika

fanini o’qitishda «aqliy hujum» dars, munozarali (ilmiy munozarali va erkin fikrlash) darslar muammoli ta’lim texnologiyasiga asoslanadi. Mazkur darslaming o'ziga xos jihati dars davomida vujudga keltirilgan muammoli vaziyatlarga asoslanadi.

Muammoli ta’lim - o’qituvchi tomonidan pedagogik ta’sir ko'rsatishning eng muqobil varianti yordamida, fikr yuritish qonuniyatlariga tayangan holda, o’quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish jarayonida fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga va bilish ehtiyojini qondirish maqsadiga umumiy va maxsus rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan jarayonga aytiladi. Muammoli ta’lim jarayonida o’qituvchi rahbarligida muammoli vaziyat vujudga keltirilib, mazkur muammo o’quvchilarning faol mustaqil faoliyati natijasida bilim, ko'nikma va malakalarni ijodiy o'zlashtirishda va aqliy faoliyatini tarkib toptirish imkoniyatini beradi. Muammoli ta’lim texnologiyalari o’quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasini orttirishga, faoliyat ko'nikmalarini malaka darajasiga yetkazish maqsadida qo'llanilib, unda o’quvchi o'quv materialini tahlil qiladi, taqqoslaydi, sintezlaydi, ma’lumotlami umumlashtirib, yangi axborot oladi.

O’quvchilami ijodiy va mantiqiy fikr yuritishga o'rgatish, aqliy faoliyat usullarini egallashga, ularda ilmiy, tanqidiy-tahliliy, mantiqiy fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga olib keladiMuammoli ta’limning muvaffaqiyatli quyidagi omillarga bog'liq:

— muayyan mavzuga oid o'quv materialini muammolashtirish;

— muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish orqali o’quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish;

— ta’lim jarayonini o'yin, mehnat faoliyati bilan uyg'unlashtirish;

— o’qituvchi tomonidan muammoli metodlardan o'z o'rnida va samaraii foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lish;

Boshlang’ich sinf matematika fanini o'qitishda o’quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, ularda ijodiy va mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishda muammoli ta’lim texnologiyasi asosiy o'rinni egallaydi. Muammoli ta’lim texnologiyasi o'qitishda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishga asoslanib, uni maqsadga muvofiq holda, darsning turli bosqichlari, jumladan, uy vazifasini so'rash, yangi mavzuni o'rganish, o'rganilgan mavzuni umumlashtirish va yakunlashda foydalanish tavsiya etiladi.

Boshlang’ich sinf o’qituvchisi matematika faninida muammoli vaziyatlarni darsning qaysi bosqichida vujudga keltirishni, muammoli savollarni berish yo'llarini avvaldan belgilab olgan bo'lishi lozim. Boshlang’ich sinf o’qituvchisi muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish maqsadida o'rganiladigan mavzu matnini tahlil etishi, o’quvchilarning yosh, psixologik va ergonomik xususiyatlarni

e’tiborga olgan muammoli savollar zanjirini tuzishi zarur. Shuni qayd etish kerakki, boshlang’ich sinf o’qituvchisi matematika fanini o'qitishda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishning quyidagi bosqichlarini nazarda tutishi lozim:

0‘quv materialining o'ziga xos xususiyatlari e’tiborga olingan holda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishning turli usullari mavjud:

1. Analogiya usuli. Ushbu usulda o’qituvchi muammoli savollami awal o'rgangan o‘quv materialiga oid bilimlarni faollashtirish yoki o’quvchilarning hayotiy tajribalariga asoslanib vujudga keltirishi mumkin. Jumladan, 4-sinfda «Qirqma shakllar: buklanadigan ko‘pburchaklar» mavzusini o'rganishdan avval o’quvchilarning « Yassi va fazoviy shakllar » yuzasidan o'zlashtirilgan bilimlarini faollashtirish maqsadida muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish tavsiya etiladi. Ushbu usuldan har bir mavzuning avvalgi mavzuga bog‘liq masalalarini hal etishda foydalanish mumkin.

2. Tahlil va sintez usuli. Ushbu usulda o’quvchilar matematikadan olimlar tomonidan o'tkazilgan tajriba asosida o'rganadi va xulosa yasaydilar. Jumladan, « Yassi va fazoviy shakllar » mavzusi o'rganilayotgan jarayonda o’qituvchi olimlar tomonidan o'tkazilgan tajribani bayon etishi so'ngra shu asosda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishi talab etiladi.

Afzalliklari: ushbu uslub uchun o’quvchilarning faollashuvi, ularning muvaffaqiyatlarini rag‘batlantirish, yutuqlarini e’tirof etish xosdir.

Aynan muvaffaqiyatni his etish tuyg‘usi mazkur uslubning asosiy harakatlantiruvshi kushi bo‘lib, bilim orttirishdagi faollikni oshirishga bo‘lgan barqaror ijobiy sabab shakllanishiga yordam beradi, tahlil qilish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Qarorlarni qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. UMAROVA, N. R., & Yigitaliyeva, S. I. A. Q. (2021). Concept as a basic unit of cognitive linguistics. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука*,*(9)*, 701-704.
2. Rustamovna, U. N., & Shohsanam, Y. (2022). The realization of the concept of goodness in English and uzbek proverbs. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, *3*(7), 148-152.
3. Yigitaliyeva, S. (2022). GLORIFICATION OF “GOODNESS” IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI. *Scienceweb academic papers collection*.
4. Yigitaliyeva, S. (2021). Konsept va umummilliy konseptlar hamda ularning tadqiqi. *Scienceweb academic papers collection*.
5. Linguistic analysis the concept of GOODNESS
6. S Yigitaliyeva - Scienceweb academic papers collection, 2021 113-115.

BIOLOGIK FAOL QO‘SHIMCHALAR BILAN BOYITILGAN MAYONEZ MAHSULOTINI ISHLAB CHIQARISH TADQIQI

M.Sobirova
Toshkent kimyo texnologiya instituti Yangiyer filiali

M.Akbarova
Toshkent kimyo texnologiya instituti Yangiyer filiali

Annotatsiya. Maqolada oziq-ovqat mahsulotlari inson organizmidagi biologik faol moddalarning asosiy manbai hamda turli xil yarim tayyor va tayyor mahsulotlardan, tayorlanadigan mayonez mahsuloti, uning tarkibi haqida keltirilgan. Bizga ma’lumki, oziq-ovqat mahsulotlari inson tanasining to'yinganligini qondirishdan tashqari, salomatlik va kasalliklar o'rtasidagi muvozanatni o'rnatishda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun, mayonez mahsulotini tayyorlashda funktsional oziq-ovqatlarning keng guruhiga kiritilgan, ya'ni, inson salomatligini yaxshilaydigan fiziologik foydali moddalar bilan boyitish dolzarb hisoblanadi. Ushbu maqolada mayonez mahsuloti ishlab chiqarishda tuxum kukuni o’rniga tarvuz urug‘i moyi tavsiya etilgan.

Key words: mayonez, funksional modda, yog‘ kislotalar, ingredientlar, vitaminlar, xolesterin, antioksidantlar, mikroelement.

Oziq-ovqat mahsulotlari inson organizmidagi biologik faol moddalarning asosiy manbai hisoblanadi. Biologik faol moddalarning ko'pchiligi asosiy oziq moddalar bilan ta'minlashdan tashqari inson salomatligiga sezilarli ijobiy ta'sirini ko'rsatadi [1]. So'nggi yillarda odamlarning ovqatlanish va salomatlik o'rtasidagi tushunchalari tubdan o‘zgardi. Jahon dietologlarining ta’kidlashicha funksional oziq-ovqat mahsulotlari o‘z sog’ligiga befarq bo‘lmagan iste’molchilar tomonidan tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Oziq-ovqat mahsulotlari inson tanasining to'yinganligini qondirishdan tashqari, salomatlik va kasalliklar o'rtasidagi muvozanatni o'rnatishda markaziy rol o'ynaydi. Shuni hisobga olgan holda, odamlarning funktsional oziq-ovqat mahsulotlar haqidagi tushunchalari biotexnologik aralashuvlar paydo bo'lganidan keyin, ishlab chiqilgan an'anaviy oziq-ovqatdan funktsional oziq-ovqatga paradigma o'zgarishini boshdan kechirdi. "Oziqlanish" atamasi ovqatlanish va tibbiyotning ikkita asosiy sohasini birlashtiradi va ikkalasining afzalliklarini nomoyon qiladi. Funktsional oziq-ovqatlar ma'lum funktsiyalarni bajarish uchun oziq-ovqat tarkibiy qismlari yoki oziq-ovqat qo'shimchalari sifatida kundalik ratsionga qo'shiladi va shuning uchun ular foydali xususiyatlarga ega.[2]

Rivojlanishning hozirgi bosqichida quyidagi asosiy turdagi funksional komponentlardan foydalaniladi: xun tolasi, vitaminlar, minerallar, ko‘p to‘yinmagan yog‘lar, antioksidantlar, oligosaxaridlar, mikroelementlar, bifidobakteriyalar va boshqalar. Oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun - inson hayoti va sog'lig'iga zararli ta'sir ko'rsatmaydigan oziq-ovqat qo'shimchalaridan foydalanishga ruxsat beriladi. Vitaminlar va minerallar bilan boyitilgan oziq-ovqat mahsulotlari funktsional oziq-ovqatlarning keng guruhiga kiritilgan, ya'ni, inson salomatligini yaxshilaydigan fiziologik foydali oziq-ovqat tarkibiy qismlari bilan boyitilgan mahsulotlar[3]. Ushbu ingredientlar vitaminlar va minerallar bilan birga, shuningdek, oziq-ovqat tolasi, poli to'yinmagan yog' kislotalarni o'z ichiga olgan lipidlar, tabiiy sut kislotasi bakteriyalarining foydali turlari, xususan, bifidobakteriyalar va ularning oziqlanishi uchun zarur bo'lgan oligosaxaridlarni o'z ichiga oladi.

Aynan biologik qo‘shimchalarga to‘xtalishimizga sabab bugungi kunda judayam keng tarqalgan mayonez mahsuloti tarkibi va unga qo‘shiladigan qo‘shimchalar dolzarb hisoblanadi.

Jahon sog’liqni saqlash texnologiyasi (JSST) ma’lumotlariga ko‘ra, erkaklarda saraton kasalligining qariyb 40 foizi va ayollarda 60 foizi ovqatlanishdagi muammolar bilan bog‘liqdir. Oziq-ovqat komponentlarining yetishmasligi yoki ortiqcha bo‘lishi metabolik muammolar va organlarning disfunksiyasini keltirib chiqarishi mumkin. «Tartibsiz va nosog‘lom ovqatlanish sabab faol bo‘lmagan kanserogenning dozasi shish paydo qilishi mumkin», deya xulosa beradi rossiyalik vrach Ivan Karasev.

Karasevning ta’kidlashicha, hozir odamlarning ratsionida ilgari katta hajmda iste’mol qilinmagan oziq-ovqatlar - shakar, margarin, mayonez, tez tayyorlanadigan taomlar, sanoat konservalari mavjud.

Mayonez bu ikki fazadan - yog' va suvdan iborat emulsiya bo'lib, ikkalasini ham insonga zarur bo'lgan biologik faol moddalar bilan boyitish mumkin.

Mayonezni sanoat ishlab chiqarish uchun turli xil retsepturasi 1-jadvalda keltirilgan. Jadvalda keltirilgan retsepturalar va emulsiyani chidamligiga ta’sir ko‘rsatuvchi turli xil omillar Korran tomonidan tanqidiy tadqiqot qilingan. Ko‘p tomondan qarab ko‘rganda tuxum sarig‘i eng tanqidiy ingredent hisoblanadi, aniq sistemada bu eng yaxshi emulgator emas. Tuxum sarig‘ini yuzani-faol komponenti (qo‘shimchasi) deb lesitin va xolesterin tan olingan.

1-jadval

Sanoat mayonezining turli retsepturalari. %

Ingredient	Sanoat standarti	Yengil	O‘rtacha	Quyuq
Yog‘	45,0	77,3	78,8	81,2
Tuz	1,5	*	*	*
Tuxum sarig‘i	8,0	9,0	8,5	*
Gorchitsa	1,0	*	*	*
Suv	3,5	**		
Uksus ***				
Speslar aralashmasi				
Uksus va suv				
*Speslar aralashmasi bilan birgalikda				
** Suv va uksus aralashmasi bilan birgalikda				
***6% uksus				

Adabiyot va manbalarni o‘rganib tahlil qilib tuxum sarig’i o‘rniga, mayonez ishlab chiqarishda biologik faol moddalarga boy mahalliy qo‘yidagi xom ashyodan foydalanishni taklif qilamiz.

Tarvuz urug‘i moyi bu moy tarkibida qo‘sh bog‘li yog‘ kislotalar (2-jadvalda keltirilgan) ko‘p bo‘lib, vitaminlar va mikroelementlarga boy hisoblanadi. Tarvuz urug‘laridan sovuq presslash usulida olingan efir moyi qon va hujayralarda kislota-asos muvozanatini normallashtiradi, buyrakdagi toshlar erishini ta’minlaydi, prostatit rivojlanishini sekinlashtiradi, sil kasalligini davolashda lipidlar almashinuvi va xolesterinning muvozanatiga ta’sir etadi.

2-jadval

Tarvuz yog'ining kimyoviy tarkibi

Yog 'kislotasi	Foiz
Palmitik kislota (C16:0)	11.0
Stearin kislotasi (C18:0)	10.0
Oleyk kislotasi (C18:1)	15.0
Linoleik kislota (C18:2)	63,0

Organizmni erta keksayishdan himoyalaydi. Garmonal faoliyatni kuchaytiradi, immunitetni oshiradi va yaralar tuzalishini tezlashtiradi. Astma, ekzema, allergiya, depressiya, qandli diabet va boshqa bir qator kasalliklarni davolashda qo‘llaniladi. Tarvuz urug̀i moyi tarkibida 53 xildagi mikro va makro elementlar mavjud. Jumladan temir, rux, magniy, selen va hokazo. Tarvuz urug’i moyida kompleks yog‘da eruvchi vitaminlardan A, E va F ko‘p uchraydi. Vitamin E, juda kuchli tabiiy antioksidant hisoblanib, tirik organizmlar hayotida katta ahamiyatga ega. Yuqoridagilardan kelib chiqib, maqolada mayonez mahsulotini ishlab chiqarishda tarvuz moyidan foydalanishni tavsiya etamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Бакунина О.Н. Работа с цветом: каротиноиды. // Пищевая промышленность. -2005. - № 9. - С. 103-104.
2. Голубева В.С. Опыт разработки масложировых продуктов для функционального питания. // Пищевая промышленность: наука и технология. -2009. - №2.-С. 37-41.
3. Дейнека В.И. Исследование цветков Тадетез эр. как источника лютеина. // Химико-фармацевтический журнал. -2007. -Т. 41, № 10. - С. 30-32.
4. 4.Журавко Е.В. Разработка рецептур и технологий производства перспективных пищевых эмульсий типа"майонез" с заданными свойствами. Автореф. дис. док.техн.наук. М., 2004.- С. 13.
5. О. Табакаева. Наука и инновации. 28 ноября 2017 - Пресс-служба ДВФУ. [Электронныйресурс].– Режим доступа: scientificrussia.ru/articles/molodye-uchenye-dvfu. (дата обращения: 27.02.21).
6. Попов А.А. Повышение качества обогащенных жировых продуктов питания функционального назначения. Автореф. канд.. техн. наук. -М., 2006.- С. 8.
7. Фармонов Ж.Б., Суванова Ф.У. Актуальность переработки нетрадиционного масличного сырья в Узбекистане. //Perspektive of world science and edication/ Osaka. Japan. 17-18 июн 2020. - С.486-490.
8. 8. Choudhary, B. R.; Haldhar, S. M.; Maheshwari, S. K.; Bhargava, R.; Sharma, S.K. Phytochemicals and Antioxidants in Watermelon (Citrullus Lanatus) Genotypes underHot Arid Region. Indian J.Agric. Sci. 2015, 85, 414–417.

FOTOSURATLAR ASOSIDA 3D REKONSTRUKSIYA QILISHNING OCHIQ KODLI YECHIMLARI

Nazirova Elmira Shodmonovna
t.f.d,

Buzrukov Bahodir Muxiddin o'g'li
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti 2-kurs magistranti

Kirish. Hozirgi kunda mavjud jismlarning 3D modelini yaratish uchun o'sha jismga yoki uning fotosuratlariga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Fotosuratlar yordamida 3D model yasash mumkin ekan bu jarayonni avtomatlashtirish yo'lini ham albatta ko'rib chiqish kerak. Ushbu maqolada fotosuratlar yordamida 3D model yaratishning imkonini beruvchi ochiq kodli dasturiy ta'minotni ko'rib chiqamiz.

Asosiy qism

Fotosuratlar yordamida 3D model yaratish (keyingi o'rinlarda 3D rekonstruksiya) 6 ta asosiy va 2 ta qo'shimcha bosqichni o'z ichiga oladi. Har bir bosqich o'z o'rnida ko'plab algoritm va modellarni o'z ichiga oladi. Bunday kompleks algoritmlar majmuasini o'rganish, dasturlash, sinovdan o'tkazish katta qiyinchilikga olib kelishi mumkin. Bu masalani hal qilish uchun AliseVision ochiq kodli dasturiy ta'minot kutib xonalar muhiti (framework) ishlab chiqilgan.

1-rasm. AliseVision kutib xona muhiti logotipi.

AliceVison fremwork ochiq kodli dasturlardan tashkil topgan bo'lib asosiy 8 ta kutubxona kerak bo'ladi: Assimp >= 5.0.0, Boost >= 1.74.0, Ceres >= 1.10.0, Eigen >= 3.3.4, Geogram >= 1.7.5, OpenEXR >= 2.5, OpenImageIO >= 2.1.0, zlib

Yana 14 ta qo'shimcha kutubxona kerak bo'ladi:

- Alembik (ma'lumotlar kiritish/chiqarish)
- CCTag (protsessor yoki GPUda xususiyatni ajratib olish/moslashtirish va mahalliylashtirish)
- Cuda >= 7.0 (xususiyatlarni chiqarish va chuqurlik xaritasini hisoblash)

- Magma (UncertaintyTE uchun talab qilinadi)
- Mosek >= 6 (chiziqli dasturlash)
- OpenCV >= 3.4.11 (xususiyatlarni chiqarish, kalibrlash moduli, video IO), rang tekshiruvi uchun >= 4,5 (mcc)
- OpenGV (qurilmalarni kalibrlash va mahalliylashtirish)
- OpenMP (ko'p tarmoqli ulanishni yoqish)
- Ro'yxatga olish moduli uchun PCL (Point Cloud Library) >= 1.12.1
- PopSift (GPU-da xususiyatni olish)
- NoaniqlikTE (noaniqlikni hisoblash)
- CoinUtils >= 2.9.3
- Coin-or linear programming (Clp)
- Open Solver Interface (Osi) >= 0.106.10

Shu bilan birga 4 ta o'rnatilgan kutubxonalar kerak bo'ladi:

- Flann >= 1.8.4
- Lemon >= 1.3
- MeshSDFilter
- OpenMesh

AliceVision fremworki o'z xolicha faqat komandalardan foydalanib ishlatiladi. Meshroom ayni AliceVison fremworkidan foydalanib yaratilgan bo'lib 3D rekonstruksiya uchun barcha algoritmlarni bitta vizual interfeysga birlashtiradi.

2-rasm. Meshroom kutib xona muhiti logotipi.

Meshroom dasturi mutlaqo bepul va ochiq kodli dasturiy ta'minotdir. Dasturdan fotosuratlar yordamida 3D rekonstruksiya qilish uchun, undagi algoritmlarni o'rganish uchun va mavjud algoritmlarni rivojlantirish uchun foydalanish mumkin bo'ladi. Dastur vizual interfeysni yaratish uchun Qt kross

platformasidan foydalangani uchun Windows va Linux operatsion tizimlari uchun mos keladi.

Meshroom dasturining kompilyatsiya qilingan talqinini yuklab olib ham foydalanish mumkin. Meshroom dasturini 1-havola orqali yuklab olish mumkin.

Amaliy qism

Dastur yordamida 3D rekonstruksiya qilish uchun fotoapparatda olingan suratlar mos keladi. Men Canon 250D rusumli fotoapparat ishlatdim:

Telefondan olingan suratlar emas aynan fotoapparatdan olingan suratlardan foydalanishning bir necha muhim sabablari bor. Birinchidan fotoapparat suratlarga ishlov bermaydi bu piksellarning bir biriga o’tib ketishini oldini oladi. Ikkinchidan obyektiv katta va yorug’lik ko’p tushgani uchun detalizatsiya aniq bo’ladi. 3D rekonstruksiyada detalizatsiya hal qiluvchi ro’l o’ynaydi va buni faqat fotoapparatda amalga oshirish mumkin. Uchinchidan fotoaparatda fokusni va yorqinlikni boshqarish oson. Rekonstruksiya uchun olingan rasmlar o’zgarmas fokus nuqtasiga va o’zgarmas yorqinlik darajasiga sozlangan bo’lishi kerak. To’rtinchidan har bir surat fayli o’zida meta ma’lumotlarni saqlaydi. Meshroom dasturi ayni shu ma’lumotlar yordamida suratdagi obyektlargacha bo’lgan masofani hisoblaydi. Telefonda olingan suratlar esa o’zida obyektiv meta ma’lumotlarini saqlamaydi. Video freymlaridan extraksiya qilingan rasm fayllar ham o’zida meta ma’lumotlarni saqlamaydi.

Menda quyidagicha suratlar olingan:

3-rasm. To’plangan rasmlar.

Dastur quyidagicha ishchi oynasiga ega:

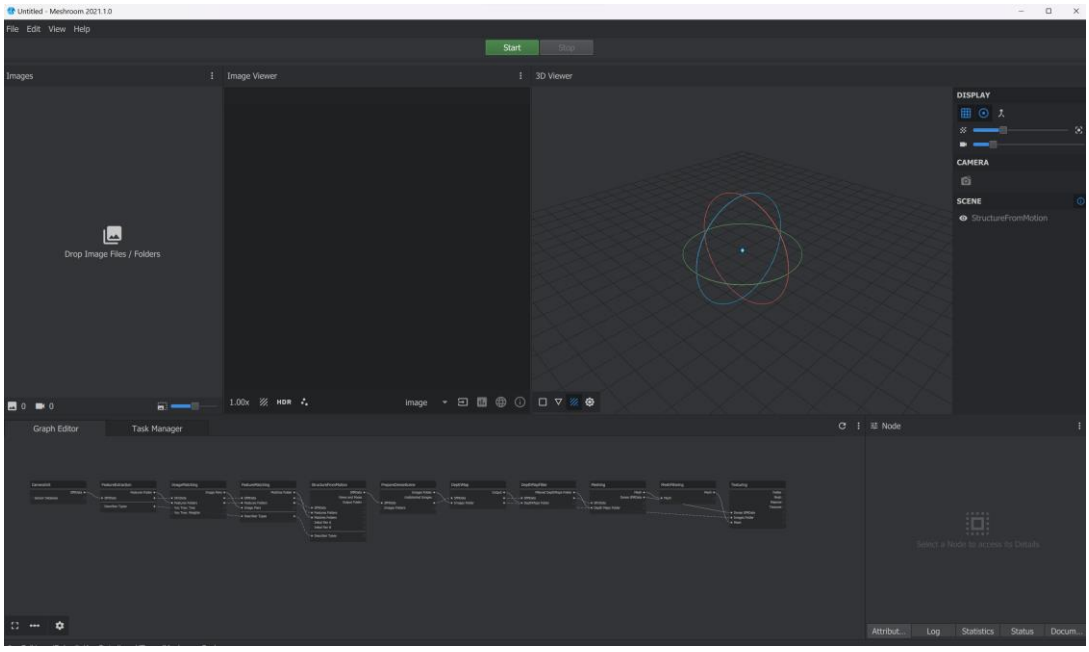

4-rasm. Dastur ishchi oynasi

Rasmlar to'g'ri kiritilsa dastur rasmlarni birma bir tekshiradi va ulardagi o'xshashliklarni qayt etib yeg'ib boradi. Dastlab chuqurlik xaritasi (keying o'rinlarda (depth map) ekstraksiya qilinadi:

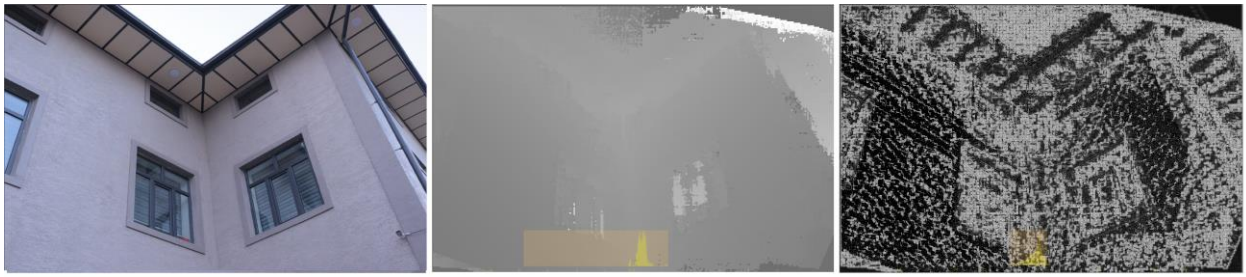

5-rasm. Depth map.

Depth mapdan o'xshash nuqtalarni qayt etish uchun o'ziga xosliklar ajratib (future extraction) olinadi. O'ziga xosliklar o'zaro solishtiriladi va bir biriga yaqinlari yagona qilib birlashtiriladi. Natijada 7-rasmdagi nuqtalar buluti (keyingi o'rnlarda point cloud) hosil bo'ladi. Nuqtalar buliti bilan birga kameralarning joylashuv nuqtalari ham qayt etilgan bo'ladi. Meshroom dasturi har bir nuqtani rasmga mos rang bilan saqlaydi. Bu esa keyinchalik unga tekstura berish jarayonida kerak bo'ladi. E'tibor berish kerak bo'lgan jihat shundaki rekonstruksiya qilinayotgan obyekt teksturasi silliq yoki monoton bo'lmasligi kerak. Agar shunday obyektlar bo'lsa uni belgilar yordamida qoplab chiqish kerak bo'ladi. Dastur aynan manashu belgilarga tayanib 3D model yaratishi kerak bo'ladi.

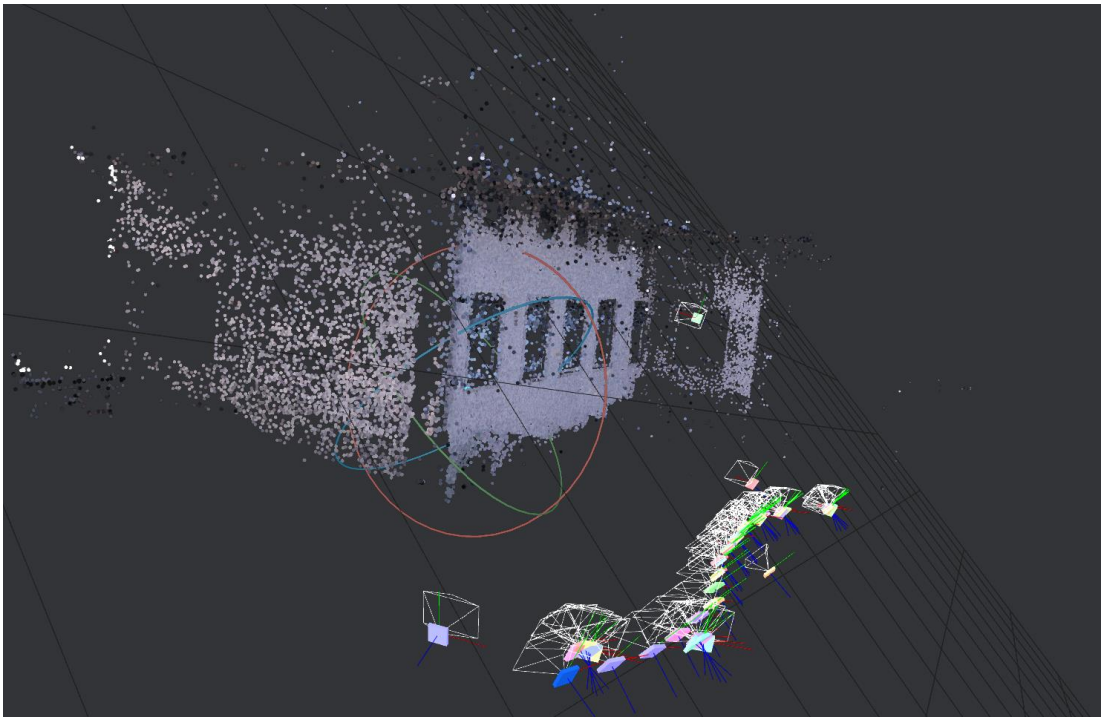

6-rasm. Point clud.

Point cloud bu to’liq 3D model degani emas. 3D model bo’lishi uchun uni meshga birlashtirish kerak bo’ladi.

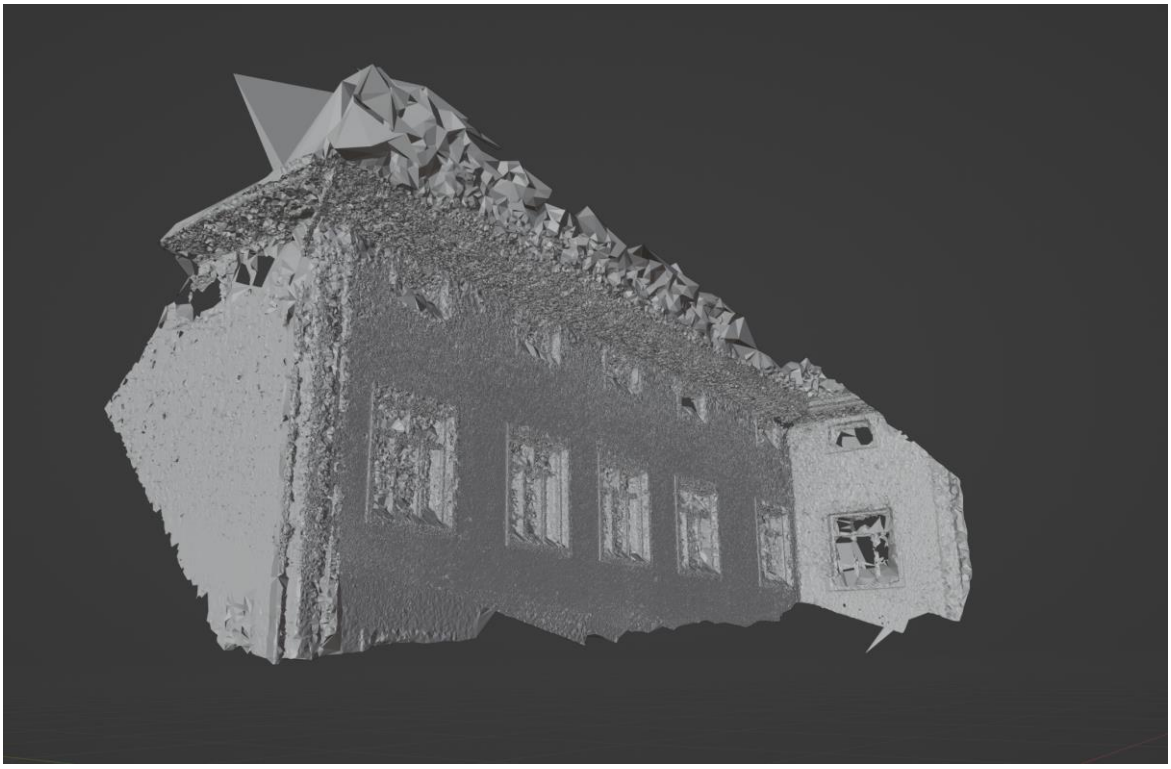

7-rasm. Point cloud yordamida yaratilgan mesh.

Meshroom dasturi sof fotogeometriyaga asoslangan dastur. Dasturni ishlatish uchun rasmlarni import qilish va start tugmasini bosib kutish kifoya qiladi. Lekin dasturning ichiga kirish, kodlariga o'zgartirish kiritib qaytadan yeg'ish esa bir qancha qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Meshroom o'zida faqat foydalanuvchi interfeysini taqdim etadi xolos. Uning asosida esa AliceVision fremwork turipti. Barcha algoritmlar va dasturlarga kirish uchun AliceVision fremwork dasturiy paketlariga murojaat qilish kerak bo'ladi. Ochiq kodli dasturlarda barcha kodlar ochiq va foydalanish uchun tayyor bo'lsada juda ko'p ochiq kodli dasturlardan foydalanish umumiy loyihani judayam maxsuslashtirishi mumkin. Ochiq kodli dasturlar doimo o'zgarib turadi, bir birini qo'llab quvvatlash imkoniyatlari o'zgaradi, yangi versiya eskisi o'rnida ishlay olmaydi va hokazolar. Ochiq kodli dasturlar asosan repositoriylarda saqlanadi. Qaysidir vaqtda aktual bo'lgan manba hozirga kelib eskirgan yoki umuman yo'q bo'lib ketgan bo'lishi mumkin. Bu borada AliceVison o'zining GitHub sahifasida barcha kerakli kutubxonalarni aktual xolda saqlaydi. Istalgan paytda ularni yuklab olish va o'rnatish orqali AliceVision fremwork dasturini yeg'ish mumkin. Ammo men bu yo'lni tafsiya etmayman. Ayni vaqtda Vcpkg – Microsoft ochiq kodli kross platforma manbasi muvoffaqiaytli integratsiya qilingan bo'lib manbada joylashgan barcha ochiq kodli dasturlar bir birini qo'llab quvvatlaydi va AliceVision dasturini yeg'ish imkoniyatini beradi. Har to'kisda bir kamchilik bo'lgani kabi vcpkg manbasida ham bir kichik kamchilik bor. Vcpkg yordamida o'rnatilgan ochiq kodli dastur xususiy papkada saqlanadi va vcpkg o'rnatuvchi dasturi uni avtomatik tarzda operatsion tizim muhit kalit so'zlariga qo'shib qo'ymaydi. AliceVision dasturini yeg'ish uchun ochiq kodli dasturlar o'rnatilgan papkani alohida ko'rsatib qo'yish kerak bo'ladi.

Dasturni yeg'ish jarayoni Linux va Windows operatsion tizimlari uchun turlicha bo'ladi. Windwos operatsion tizimida MS Visaul Studio yordamida AliceVision fremwork yeg'iladi. Linux operatsion tizimlarida esa GCC kompilyatori yordamida yeg'iladi. Ikkala platformada ham yeg'ish uchun fayllar Cmake dasturi yordamida yeg'ib olinadi. Cmake barcha kerakli ochiq kodli dasturlar mavjud va bir birga mos kelishini tekshiradi va kerakli komandalar bilan yetishmagan fayllarni o'rnatadi. Cmake dasturi o'rnatish uchun manbalarni install.cmake fayldan oladi. AliceVision GitHub manbasidagi ochiq kodli dasturda barcha kerakli dasturiy ta'minotlarning manbalarini keltirib qo'ygan. Shuning uchun cmake dasturi ularni osongina topa oladi. AliceVision dasturinig ochiq kodli manbasi 2-havolada keltirilfan.Meshroom dasturing ochiq manbasi esa 3-havolada keltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://github.com/alicevision/Meshroom/blob/develop/INSTALL.md
2. https://github.com/alicevision/AliceVision/blob/develop/INSTALL.md
3. https://github.com/alicevision/vcpkg/blob/alicevision_master/README.md

Havolalar:

4. 1-havola:https://www.fosshub.com/Meshroom.html?dwl=Meshroom-2021.1.0-win64.zip
5. 2-havola : https://github.com/alicevision/AliceVision
6. 3-havola: https://github.com/alicevision/Meshroom

MTT DA TILNING AHAMIYATI

Saydazimova Madina
SamDU Kattaqo‘rg‘on filiali talabasi

Murodova Muqadas
Ilmiy rahbar, SamDU Kattaqo‘rg‘on filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respubilkasi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tilning, xususan, ona tilining ahamiyatiga,shuningdek, muassasalarda ona tilini o'rgatishning zamonaviy usullarini amalga targ'ib qilish.

Kalit so'zlar: til, nutq, nutqiy intellekt, so'z boyligi, nutq o'stirish metodikasi, xotira, bog'lanishli nutq.

Bugungi kunda mustaqil demokratik davlatda yashab kelmoqdamiz.

Davlatimoz rahbari yoshlarni komil inson bo'lib ulg'ayishi uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratib bermoqda.Davlatimizga,prezidentimiz-ga munosib farzand bo'lish uchun biz ham tinimsiz mehnatda bo'lishimiz darkor.Buning uchun albatta, o'zligimizni anglashimiz,Vatanga muhabbat qo'yishimiz lozim.

Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida nutq o'stirish metodikasi fani o'rgatiladi.Bu fanning oldiga qo'yilgan maqsad juda yuksak,ya'ni fikrlash ko'nikmasini egallshi,tengdoshlari va kattalarning nutqlarini tushunishlari,ular bilan erkin fikr almashishlari kerak bòladi.Bolalar ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarni nutq orqali to'g'ri ifodalashi,o'zini nazorat qilishi,boshqarishi ,kuzatishi ,eshitishi, eslab qolish , umumlashtirish,solishtirish kabi aqliy tayyorgarlikka ega bo'lishlari zarur.

Respublikamiz mustaqilligi, o'zbek tili taraqqiyotiga ijobiy ta'sir etdi. Tilimiz mustaqillikning mohiyatini ifodalash ta'lim tizimining barcha bosqichida ona tili ta'limni takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirish ularga ona tilini amaliy o'rgatish demakdir. Nutq o'stirish metodikasi

pedagogik fan sifatida 1920-yillargacha pedagogika fani tarkibida taraqqiy etdi, so'ng mustaqil fan sifatida shakllandi. Nutq o'stirish metodikasi pedagogik fan sifatida Maktabgacha ta’limda bolalar nutqini o'stirishni puxta egallagan mutaxassis tayyorlashda buyurtmachi sifatida, ilmiy izlanishlar asosida yaratilgan "Ilk qadam" tayanch dasturini o'quv jarayoniga joriy etish, nutq o'stirish metodikasi bo'yicha bilim va malakalarni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatdan mutanosibligini ta'minlaydi.

Xususan, "Ilk qadam" davlat dasturida 5 ta umumiy markaz o'z faoliyatini yuritadi. Ulardan biri nutq o'stirish markazidir. Bu markazlar bolalarning qobiliyatlarini shakllantirishda va ularni har tomonlama rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu dastur eng qulay usullar orqali ona tilini bolalarga o'rgatishda yordam beradi. Nutq o'stirish metodikasining asosiy vazifasi tarbiyachilarni maktabgacha ta’limda nutq o'stirishning ilmiy pedagogik asoslangan eng samarali natija beradigan vositalari va usullarini ishlab chiqishdir.Tarbiyach,pedagog, Ota-onalarni nutq o'stirish usullari haqida bilimlar bilan tanishtirish, eng qulay usullardan foydalanish ,nutq o'stirish mashg'ulotlarini tashkil etish samaradorligini oshirishga doir bilimlar bilan qurollantirishdan iboratdir. Bolani ma'naviy hayotga olib kirar ekanmiz, unga aynan ma'navoy muhitni yaratib berishimiz kerak. Maktabgacha ta’lim davrida bolalar 2-3 ming so'z boyligiga ega bo'lishi va undan foydalanish, eshitganlarini aytib berish, ko'rganini gapirib berish, suratlarga qarab mazmun bo'yicha hikoya tuzish va uni aytib berish, asosiy tayanch so'zlar yordamida hikoya tuzishga o'rgatiladi.

Bu sohada bolaning nutqini o'stirish uchun interfaol usullardan ham keng foydalaniladi. Xususan, grafik diktant, galeriyaga sayohat, suxbat, o'yin kabi interfaol usullar bolalarni nutqini o'stirishga xizmat qiladi.

Ilmiy izlanishlar asosida maktabgacha ta’limda bolalarning nutqini o'stirishning vazifalar quydagilardan iborat:

1. Bolalar bog'lanishli nutq o'stirish.

2. Bolalar lug'atini boyitish.

3. Nutqning grammatik tomonini tarbiyalash, so'zlarning gapda o'zaro birikishi va gap hosil qilish uchun zarur bo'lgan turli grammatik shakllar, qo'shimchalardan foydalanishni o'rgatish.

4. Nutqning tovush tomonini tarbiyalash, maktabgacha ta’lim tarbiya yoshidagi bolalarda nutq tovushlarini to'g'ri talaffuz qilish, ovoz ohangini tushunish, nutqiy nafas olishni to'g'ri bajarishni shakllantirish.

5. Maktabgacha ta'limda bolalarning nutqini tushunish, tinglash malakalarini shakllantirish, kattalarga nutq orqali murojaat qilish, dialogik va manologik nutqni o'stirish, hikoya tuzishga o'rgatish.

6. Badiiy adabiyot bilan tanishtirish, badiiy asarlar, ertak, hikoyalarni o'rganish, kitobga bo'lgan muhabbatni shakllantirish, asar mazmunini tushunish, obrazlar xususiyati, nutqni ajrata bilishga o'rgatish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. AXMEDJANOV M.M, XO‘JAYEV .B.Q, HASANOVA Z.D. Pedagogik mahorat.
2. ZAMIRA MUSTAFOYEVA ,,Maktabgacha ta’lim tarbiyachisi Pedagogika faoliyatining o‘ziga xosligi ’’.
3. M.I.Murodova E.Waugh and Abdulla Kahhor’s creative work. Archive of Conferences, 71-72.
4. Murodova M. E. Waugh and Abdulla Kahhor’s life challenges influencing their creative work. Filologiya masalalari 2022-yil 1-son 2022 Vol. 40 No. 1.

ХУСУСИЙЛАШТИРИЛГАН ЕР УЧАСТКАЛАРИГА НИСБАТАН МУЛК ҲУҚУҚИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ФУҚАРОЛИК-ҲУҚУҚИЙ ЖАВОБГАРЛИКНИ БЕЛГИЛАШ МУАМОЛАРИ

Рахматиллаев Жасурбек Рахматилла ўғли
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
“Давлат ҳуқуқий фанлар” кафедраси ўқитувчиси
j.raxmatillayev92@gmail.com

Аннотация. Ушбу тезисда Хусусийлаштирилган ер участкаларига нисбатан мулк ҳуқуқини бузганлик учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни белгилаш муамолари, хусусийлаштириш билан боғлиқ қоидабузарликлар, Мулкнинг йўқотилиши ёки шикастланиши ернинг шикастланиши, ким ошди савдо тартиби, Ер участкасини хусусийлаштириш шартномасидан келиб чиқадиган жавобарлик, ким ошди савдолари ғолибни аниқлаш механизми, хусусийлаштириш бўйича зиммасидаги мажбуриятини бажаришдан бош тортиш масалалари очиб берилган.

Калит сўзлар: ер участкаси, хусусийлаштириш, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик, ким ошди савдо, мажбуриятни бузиш, Мулкнинг йўқотилиши ёки шикастланиши.

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик – юридик жавобгарликнинг алоҳида тури сифатида шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари бузилганда, талаб қилиш ҳуқуқи бўйича мажбурият бажарилмаганда ёки жисмоний шахснинг ҳаёти ва соғлиғига, жисмоний ва юридик шахснинг мол-мулкига зарар етказилганда юзага келади. Одатда фуқаролик жавобгарлик жавобгарга шахсга нисбатан қўшимча мулкий йўқотишлар кўринишида намоён бўлади.

Бироқ кўп ҳолатларда фуқаролик жавобгарлигини бузилган ҳуқуқларни тиклаш чораси сифатида ҳам талқин этиш учрайди. Нима бўлганда ҳам, ер хусусийлаштирилган ер участкасига нисбатан мулкдор ҳуқуқларини бузганлик учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик қоида тариқаси мулкдорнинг бузилган ҳуқуқини тиклаш, унга етказилган зарарни қоплаш ёки бурчни натура шаклида бажариш (бу ўринда хусусийлаштирилган объектни мулкдорга топшириш мажбуриятини юклаш) ва бошқа шаклларда ифодаланади.

Юридик адабиётларда, хусусийлаштириш соҳасида фуқаролик ҳуқуқларини бузганлик учун жавобгарлик борасида бир қатор фикрлар билдирилган. Хусусан, Ш.Бакаевнинг хусусийлаштириш соҳасидаги фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик борасида фикр билдириб “Бу ерда асосий жавобгарлик хусусийлаштириш борасида тузиладиган шартномалар бўйича юклатилган мажбуриятларни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик натижасида келиб чиқади”[2], деб ёзади.

Х.А.Джавадовнинг фикрича “ер ҳуқуқбузарлиги натижасида етказилган зарарнинг таркибий элементларига қуйидагилар киради: ҳуқуқи бузилган шахс бузилган ҳуқуқни тиклаш учун қилган ёки қилиши керак бўлган харажатлар, ер участкаси мулкдорининг унинг зарарини ташкил этадиган фойдаланилмаган харажатлари. Мулкнинг йўқолиши ёки шикастланиши ерга етказилган зарар, уни қайта ишлаш ва муайян мақсадларда фойдаланиш имкониятининг йўқолиши билан ифодаланиши мумкин. Йўқотилган фойда (йўқотилган фойда), агар унинг мулкий ҳуқуқлари бузилмаганида, жабрланувчи ўз ер участкасидан олган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг қийматини англатади”[3].

И.С.Ухановнинг ёзишича “ер муносабатларининг ўзига хос хусусияти ва ер қонунчилиги бузилган ҳолларда зарар етказиш шартларининг ўзига хос хусусиятлари ушбу масалаларни ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятларини шакллантиради. Мулкнинг йўқотилиши ёки шикастланиши ернинг шикастланиши, уни қайта ишлаш ва муайян мақсадларда фойдаланишнинг мумкин эмаслиги, мажбурий сақлаш билан ифодаланиши мумкин. Ва бу, қоида тариқасида, йўқотилган фойдага олиб келади, бу одатда жабрланувчи ўз мулк ҳуқуқи бузилмаганида ўз участкасидан олиши мумкин

[2] Бакаев Ш.Ш. Давлатга қарашли турар жойларни хусусийлаштиришни фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари: юрид. фан. номз. дис. ... – Тошкент: 2009. – 106 б.
[3] Джавадов Х.А. Гражданско-правовая ответственность за нарушение земельного законодательства (на примере Украины, Азербайджана и России): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Киев: 2008. – 9 с.

бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг қиймати сифатида тушунилади”[4].

Ю.Коровина таъкидлашича “суд қарори асосида хусусийлаштирилган ер участкалари мулкдорлари, ердан фойдаланувчилар, ер эгалари ва ер участкалари ижарачиларининг ҳуқуқларини бузганликда айбдор бўлган шахс ўз бурчини натура шаклида бажаришга мажбур қилиниши мумкин (тупроқ унумдорлигини тиклаш, олдинги чегаралар ичида ер участкаларини тиклаш, бузилган бинолар, иншоотлар, иморатлар қуриш ёки ноқонуний қурилган бинолар, иншоотлар, иморатларни бузиш, ер участкаси чегаралари ва ахборот белгиларини тиклаш, бошқа ер ҳуқуқбузарликларини бартараф этиш ва юзага келган мажбуриятларни бажариш)”[5].

Фикримизча, ер участкасини хусусийлаштириш билан боғлиқ қоидабузарликлар ушбу жараёнда иштирок этган барча иштирокчилар томонидан содир этилиши мумкин. Масалан, хусусийлаштириш бўйича ўтказилган аукцион ғолиби белгиланган суммани тўлай олмаслиги ёки ер участкасининг мулкдори ер участкасини беришдан бош тортиши каби ҳолатларда фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик юзага келиши мумкин. Шу билан бирга хусусийлаштириш натижасида келиб чиқадиган фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик мажбуриятни бажармаганлик натижасида, ортиқча ҳақ тўлаб юборилганда асоссиз бойлик ортириш натижаси ўлароқ келиб чиқади. Хусусийлаштиришни нотўғри ташкил этиш, мансабдор шахснинг ўз мансаб ваколатларидан фойдаланиши билан боғлиқ жавобгарликлар гарчи бу соҳада кўплаб учраса-да, лекин булар фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни вужудга келтирмайди. Лекин юзага келган моддий жавобгарликни ундириш борасида фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик келиб чиқади ва унинг қоидалари қўлланилган ҳолда зарар ундириб олинади.

Хусусийлаштириш борасида юзага келган фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик ер участкаларини хусусийлаштириш субъектларининг салбий ҳаракатлари ёки харакатсизлиги натижасида келиб чиқади. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкаларини хусусийлаштирилиши муносабати билан давлат ва унинг ваколатли органлари ҳам мажбуриятни бажармаганлик учун жавобгарликка тортилиши мумкин.

Ер участкаларини хусусийлаштириш бўйича мажбуриятни бузган шахснинг (қарздорнинг, тегишли ҳолларда кредиторнинг) фуқаролик-

[4] Уханов И.С. К вопросу о применении гражданско-правовой ответственности за нарушение земельного законодательства // https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-primenenii-grazhdansko-pravovoy-otvetstvennosti-za-narushenie-zemelnogo-zakonodatelstva

[5] Коровина Ю. Возмещение убытков в сфере земельных правоотношений // Бизнес в законе. 2007. - №4. – С. 283.

ҳуқуқий жавобгарлиги унга нисбатан у ёки бу шаклда белгиланган ҳуқуқий таъсир чораларини қўллашда ифодаланади. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг асосий шакллари: мажбуриятларни бузиш туфайли етказилган зарарларни қоплаш, неустойка (жарима ва пеня) тўлаш ҳисобланади. Жавобгарликнинг мазкур шаклларидан кўзланган мақсад мажбуриятга нисбатан масъулиятсиз тарафнинг зиммасидаги вазифани бажаришга ундаш бўлиб, бунда сотиб олувчининг муддати кечиктириб юборилганда етказиб берилган махсулотни қабул қилишни рад этиш ҳуқуқини сотилган ашёдаги нуқсонларни бартараф этишни талаб қилиш ҳуқуқини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Зеро, қонунчилик ҳужжатларида мажбуриятни бузганлик ҳоллари учун назарда тутилган чораларининг ҳаммаси ҳам жавобгарлик бўлавермайди[6].

Ер участкасини хусусийлаштириш шартномасидан келиб чиқадиган жавобарлик эса ўзига хос хусусиятларга эга. Масалан бунда пеня каби жавобгарлик шаклларини қўллашдан кўра хусусийлаштириш тўғрисидаги шартномани бекор қилишнинг ўзини ҳам жавобгарликнинг бир кўриниши сифатида баҳоланиши мумкин. Хусусийлаштириш ҳуқуқи бир маротаба берилганлиги сабабли, хусусийлаштириш шартномасини бекор қилиб, жавобгарга хусусийлаштириш имкониятини бермасликнинг ўзи катта бир жавобгарлик ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкасини хусусийлаштириш ким ошди савдо тартибида амалга оширилади. Шу сабабли бу жараёнлардаги қоидабузарликлар ҳам фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни юзага келтириши мумкин.

Ким ошди савдоларини ўтказиш таомилларини ҳар қандай бузилиши ҳам қарздорнинг даъвоси бўйича ким ошди савдоларини ҳақиқий эмас деб топишилига асос бўлиши мумкин эмас. Масалан, ким ошди савдоларига закалатни киритмаган шахс иштирок этишига йўл қўйилганда суд қарздорнинг ким ошди савдосини ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги даъвосини рад этган. Бунда суд ким ошди савдоларига нотўғри қўйилган шахснинг иштироки, қолаверса унинг ғолиб бўлмаслиги ҳам ким ошди савдоларида бошқа шахсларнинг иштироки ким ошди савдоларидаги сотиб олиш тўғрисидаги аризанинг рақобат асосида кўрилганлиги таъминлаган ва бу ҳолат қарздорнинг манфаатларига таъсир кўрсатмаган. Кўрсатиб ўтилган ҳолатларда ижро жараёнида қарздорнинг даъвосини қаноатлантириш учун асос мавжуд бўлмайди[7].

[6]Рахмонқулов Х. Мажбурият ҳуқуқи. -Тошкент: ТДЮИ. 2005. 141 б.

[7] Магай Л. Гражданско - правовые аспекты проведения публичных торгов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ташкент: 2010. – 14 с.

Қонунда ким ошди савдоларини ҳақиқий эмас деб топишдан манфаатдор бўладиган шахслар доираси, оммавий ким ошди савдоларини ҳақиқий эмас деб топиш учун асос бўладиган бузилишлар характери, оммавий ким ошди савдоларини ҳақиқий эмас деб топиш оқибатлари аниқ белгиланмаган.

Бинобарин оммавий ким ошди савдолари ғолибни аниқлаш механизми сифатида ким ошди савдоси ғолиби билан шартнома тузиш мажбуриятини вужудга келтирса, қонунда белгиланга оқибатларга кўра, унинг ҳақиқий эмас деб топилиши ким ошди савдоси ғолиби билан тузилган олди-сотди шартномасини ҳақиқий эмас деб топилишига олиб келади. Олди-сотди шартномаси ким оши савдоси ҳақиқий эмас деб топилиши билан бекор бўлади (қонуний кучини йўқотади), шу сабабли бу шартномани ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги мустақил даъво қўзғатиш, агар ким ошди савдолари рад этилса, талба этилмайди.

Амалга оширилган таҳлил оммавий ким ошди савдоларни ўтказишни ҳақиқий эмас деб топиш масалаларини қонунчиликда детализация қилиш зарурияти аниқлаш имконини берди. Шу сабабли, қуйидаги ҳолатларни қонунчиликда чуқур ифодалаш лозим:

- кимошди савдоларини ўтказиш қоидаларини бузиш деганда нима тушинилиши ва айнан нималар ким ошди савдоларини ҳақиқий эмас деб топиш асослари ҳисобланиши;

- суд томонидан ким ошди савдолари ҳақиқий эмас деб топилиши олиб келадиган бузилиш рўйхати; бундай ҳуқуқбузарликларнинг қўпол характерини таъкидлаш;

- ким ошди савдоларини ҳақиқий эмс деб топиш тўғрисидаги даъво қўзғатиш ҳуқуқига эга бўлган манфаатдор шахслар диорсини аниқлаш;

- ким ошди савдоларини ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги даъволар бўйича даъво муддатини белгилаш.

Бу қоидалар ФКга киритилиши ва “Ким ошди савдоларини ҳақиқий эмас деб топиш асослари” номли 381^1-моддасида ифодаланиши ва ушбу модда қуйидаги таҳрирда белгиланиши лозим:

“Қонунчиликда белгиланган қоидаларни бузган ҳолда ўтказилган ким ошди савдолар суд томонидан манфаатдор шахснинг даъвосига биноан ким ошди савдоси ўтказилган кундан бошлаб бир йил ичида ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин.

Ким ошди савдоси ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин, агар:

кимдир савдодан асоссиз равишда четлатилган бўлса;

ким ошди савдосида энг юқори таклиф қилинган нарх асоссиз равишда қабул қилинмаса;

сотиш хабарномада кўрсатилган муддатдан олдин амалга оширилса;

савдо тартибининг бошқа муҳим бузилишлари содир этилилиш натижасида сотиш нархи нотўғри аниқланса;

қонунда белгиланган бошқа қоидалар бузилса.

Ким ошди савдосининг ҳақиқий эмас деб топилиши унда ғолиб бўлган шахс билан тузилган шартноманинг ҳақиқий эмаслигига ва ушбу Кодекснинг 114-моддасида назарда тутилган оқибатларнинг қўлланилишига олиб келади.

Ким ошди савдоси ташкилотчисининг ким ошди савдосининг ҳақиқий эмаслиги оқибатларини қўллаш ва такрорий ким ошди савдосини ўтказиш зарурати билан боғлиқ харажатлари ким ошди савдосини ҳақиқий эмас деб топишга олиб келган қоидабузарликларни содир этган шахслар ўртасида тақсимланади".

Шунингдек, ер учтаскасини хусусийлаштириш бўйича зиммасидаги мажбуриятини бажаришдан бош тортган ер учаскаси мулкдорининг жавобгарлиги ҳам аукцион ғолиби бўлган шахс ҳуқуқларини таъминлашда муҳим ўрин тутади. ФКнинг 380-моддаси тўққизинчи қисмига кўра "баённомани имзолашдан бош тортган кимошди савдосининг ташкилотчиси закалатни икки ҳисса қилиб қайтариши, шунингдек кимошди савдосида ғолиб чиққан шахсга кимошди савдосида қатнашиш туфайли ўзига етказилган зарарнинг закалат пулидан ортиқ бўлган қисмини тўлаши шарт".

Мазкур нормадан кўринадики, ким ошди савдосининг ташкилотчиси ғолиб билан шартнома тузишдан бош тортганида у закалатни икки ҳисса қилиб қайтариши ва зарарнинг закалат суммасидан ортган қисмини тўлаши лозим бўлади. Бошқача айтганда, ким ошди савдоси ғолиби билан шартнома тузилмаслиги ҳам мумкин. Бунда низоли ҳолатлар суд амалиётида ҳам учрайди. Айрим ҳолатларда ким ошди савдоси ташкилотчиси ғолиб билан шартнома тузишдан бош тортади ва ФКнинг 380-моддасида белгиланган жавобгарликка тортилади. Айни шу ҳолат унга нисбатан бурчни натура шаклида бажаришдан озод қилади. Фикримизча, бу ҳолатда қишлоқ хўжалигига мўлжалланмаган ер участкасини электрон-онлайн савдода ғолиб чиққан шахсга сотишда бурчни натура ҳолда бажариш мажбурияти савдо ташкилотчисига юклаш қрнунчиликда ўз ифодасини топиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бакаев Ш.Ш. Давлатга қарашли турар жойларни хусусийлаштиришни фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари: юрид. фан. номз. дис. ... – Тошкент: 2009. – 106 б.

2. Джавадов Х.А. Гражданско-правовая ответственность за нарушение земельного законодательства (на примере Украины, Азербайджана и России): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Киев: 2008. – 9 с.
3. Уханов И.С. К вопросу о применении гражданско-правовой ответственности за нарушение земельного законодательства // https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-primenenii-grazhdansko-pravovoy-otvetstvennosti-za-narushenie-zemelnogo-zakonodatelstva
4. Коровина Ю. Возмещение убытков в сфере земельных правоотношений // Бизнес в законе. 2007. - №4. – С. 283.
5. Рахмонқулов Х. Мажбурият ҳуқуқи. -Тошкент: ТДЮИ. 2005. 141 б.
6. Магай Л. Гражданско - правовые аспекты проведения публичных торгов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ташкент: 2010. – 14 с.
7. Рахматиллаев, Ж. (2022). Хусусийлаштирилган ер участкаларининг ҳуқуқий мақоми. *Общество и инновации*, *3*(8/S), 192-201.
8. Рахматиллаев, Ж., & Илесова, Д. (2022). Ер участкаларини хусусийлаштириш тушунчаси ва ер хусусий мулк сифатида. *Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot*, *1*(24), 112-119.
9. Рахматиллаев, Ж. (2022). Кўчмас мулк объектлари жойлашган ер участкаларини хусусийлаштириш асослари ва тартиби. *Общество и инновации*, *3*(6), 102-107.
10. Рахматиллаев, Ж. (2022). Ер участкаларини хусусийлаштиришни ҳуқуқий тартибга солишнинг айрим масалалари. *Общество и инновации*, *3*(11/S), 150-157.

ISHLATILGAN YADRO YOQILG'ILARINI BOSHQARISH

Ibragimova Ch. Q.
Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti,
Galaba 27, Navoiy, Uzbekiston
charosibragimova60@gmail.com

Abstract. In this article, technologies for storage, treatment and disposal of spent fuel are analyzed and investigated.

Key words: power plants, spent fuel, storage technology , treatment , disposal, spent fuel pools, radioactive waste

Kirish. Reaktorda foydalanilgan yoqilg’i ham issiqlik ham radiatsiyaviy ta’sirga ega. Foydalanilgan yoqilg’ini to’g’ri boshqarish orqali atmosferaga chiqadigan radioaktiv chiqindilarni, ularning inson va atrof-muhitga salbiy ta’siri bartaraf etiladi.

Foydalanilgan yoqilg’ini boshqarish usullari. Vaqt o'tishi bilan reaktordagi yoqilg'ida bo'linish bo'laklari va og'ir elementlarning kontsentratsiyasi undan foydalanishni davom ettirish uchun amaliy bo'lmagan darajaga ko'tariladi.Shunday qilib, 18-36 oydan keyin ishlatilgan yoqilg'i reaktordan chiqariladi.

1-jadval

Ushbu jadvalda ishlatilgan yoqilgining tarkibiy elementlari sanab o’tilgan [1].

Uran-235	<1,0 %
Plutoniy-239	0,6 %
Uran-238	~96,0 %
Bo’linish maxsulotlari va kichik aktinidlar	3 %

Ishlatilgan yadro yoqilg'isi barcha turdagi yadroviy reaktorlarning ishlashi natijasida hosil bo'ladi va uning turlari reaktor yadrosidan olib tashlanganidan keyin xavfsiz tarzda boshqarilishi kerak. Foydalanilgan yoqilg’i ba’zi hollarda kelajakdagi potensial energiya resursi hisoblanadi. Shuning uchun boshqarish varianti to’g’ridan-to’g’ri yo’q qilish yoki qayta ishlashni o’z ichiga olishi mumkun. Yoki boshqaruv varianti bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi, bu sarflangan yoqilg'ini ma'lum vaqt davomida saqlash, bunda saqlash uchun aniq maqsad mavjud va oxir oqibat ishlatilgan yoqilg'ining yo qayta ishlanishi yo doimiy utilizatsiyaga tayyorlanishi kerak.

Ishlatilgan yoqilg'i uchun ikkita variant mavjud:

Foydalanish mumkin bo'lgan qismini tiklash va qayta ishlash (yoqilg’ining 1 marta aylanish sikli)

Uzoq muddatli saqlash va qayta ishlashsiz oxirgi utilizatsiya.(yoqilg’ining yopiq aylanish sikli)

Yoqilg’ining aylanish sikli. Yadro yoqilg'isini qazib olish, qayta ishlash, tozalash, foydalanish va utilizatsiya qilish bilan bog'liq jarayonlar birgalikda yadro yoqilg'i aylanishi sikli deb nomlanadi.

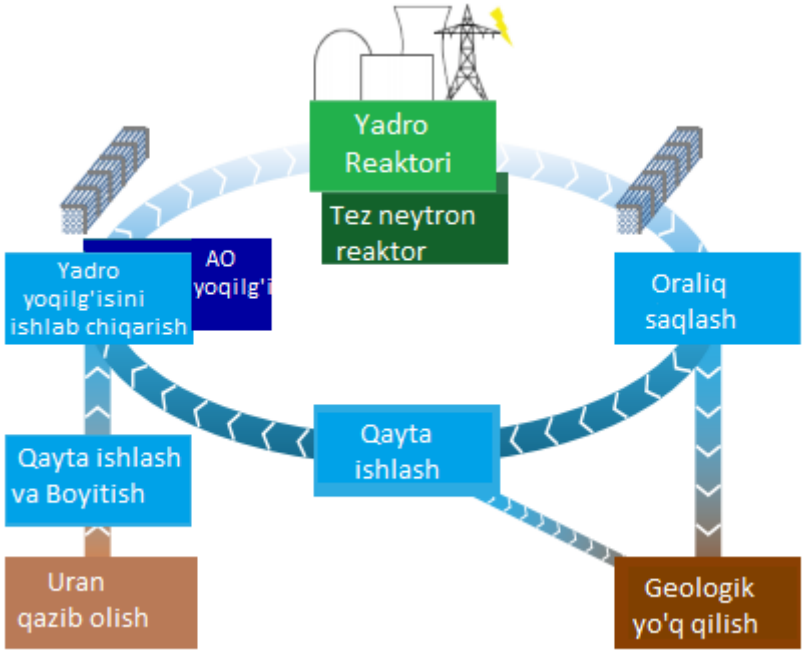

1-rasm.Yadro reaktorida foydalaniladigan yoqilg'ining aylanish sikli [2].

Yoqilg'ini qayta ishlash. Qayta ishlash uran va plutoniyni chiqindi mahsulotlardan (yonilg'i yig'ish qoplamasidan) yonilg'i tayoqchalarini kesib, turli materiallarni ajratish uchun kislotada eritib ajratadi. Bu uran va plutoniyni yangi yoqilg'iga qayta ishlash imkonini beradi va chiqindilar miqdorini sezilarli darajada kamaytiradi. Yuqori darajadagi radioaktiv chiqindilarning qolgan 3% (1000 MVt quvvatga ega reaktordan yiliga taxminan 750 kg) suyuqlik shaklida saqlanishi va keyinchalik qattiqlashishi mumkin [3].

Uran va plutoniyni qayta ishlash.Qayta ishlash natijasida olingan mahsulot, odatda tabiatdagiga qaraganda bir oz ko'proq U-235 konsentratsiyasini o'z ichiga olgan uran konvertatsiya va boyitilgandan so'ng yoqilg'i sifatida qayta ishlatilishi mumkin.Plutoniy to'g'ridan-to'g'ri MOX ga (aralash oksidli yoqilg'i) aylantirilishi mumkin, unda uran va plutoniy oksidlari birlashtiriladi.7% plutoniy va 93% tabiiy uran aralashmasi boyitilgan uran yoqilg'isi (3-5% uran-235) bilan bir xil bo'lmasa-da, xuddi shunday reaksiyaga kirishadi. MOX odatda ikki fazadan, UO_2 va PuO_2 dan yoki bir fazali qattiq eritmadan $(U,Pu)O_2$ dan iborat MOX yoqilg'isidan foydalanadigan reaktorlarda plutoniy oddiy uran oksidi yoqilg'isidagi U-235 o'rnini bosadi.

Oddiy reaktorda U-238 ning tasodifiy plutoniyga aylanishidan tashqari, U-238 yoqilg'i aylanishida ishlatilmaydi. Biroq, tez neytron reaktorida u bo'linish qobiliyatiga ega, shuningdek plutoniyga aylanishi va shuning uchun u potentsial qimmatlidir.

Foydalanilgan yoqilg'ini saqlash. Ishlatilgan yoqilg'ini reaktordan chiqarilganda issiq va radioaktiv bo'ladi, uni saqlashning muqobil usullari mavjud quyida ularni ko'rib chiqaylik:

Ishlatilgan yoqilg'i hovuzlar. Reaktorning umumiy yoqilg'ining uchdan bir qismi har 12-18 oyda yadrodan chiqariladi va yangi yoqilg'i bilan almashtiriladi. Ishlatilgan yoqilg'i tayoqlari kuchli issiqlik va yuqori radiatsiya hosil qiladi va suv ostida hovuzlarda saqlanadi. Suv yoqilg'ini sovutadi va radiatsiyadan himoya qiladi. Ishlatilgan yoqilg'i keyinchalik qayta ishlash yoki quruq bochkalarni saqlash uchun yuboriladi.

2-jadval

Ishlatilgan *yoqilg'i hovuzlarini effektivligi*

Hovuz chuqurligi h(m)	Suv harorati t(°C)	Suvning radiatsiya miqdorining necha marta kamaytirishi
6	<25	~16
12	<35	~30

Hozuvlarda yoqilg'i radioaktiv moddalar turiga qarab bir necha oy ba'zan bir necha yil saqlab radioaktivligi va harorati kamaytiriladi. So'ngra yuqori darajadagi radioaktiv chiqindilar kimyoviy ishlovdan so'ng quruq holatga keltiriladi.

Quruq radioaktiv yoqilg'ini bochkalarda saqlash. Bu yuqori darajadagi radioaktiv chiqindilarni saqlash usuli (ishlatilgan yoqilg'i hovuzdab 1 yildan 10 yilgacha sovutilgan bo'ladi). Bochkalar odatda payvandlangan yoki murvat bilan yopilgan po'lat silindrlardir. Ichidagi yonilg'i novdalari inert gaz bilan o'ralgan bo'ladi. Ideal holda, po'lat silindr sarflangan yoqilg'ining sizib chiqmasligini ta'minlaydi. Har bir silindr ishchilar va aholini radiatsiyadan himoya qilish uchun qo'shimcha po'lat, beton yoki boshqa materiallar bilan o'raladi. Ulardan ishlatilgan yoqilg'ini ham saqlash, ham tashish uchun foydalaniladi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillarimizga ko'ra borgan sari bugungi kunda ishlatilgan yoqilg'i chiqindi emas, balki kelajakdagi resurs sifatida qaralmoqda.Shuning uchun O'zbekistonda qurilishi kutilayotgan VVER-1200 reaktorida ishlatilgan yoqilg'ini boshqarishni tashkil qilish, hamda ularni to'g'ri yo'naltirishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Programme for the responsible and safe management of spent fuel and radioactive waste. 6 January 2015.
2. European Commission Joint Research Centre. https://ec.europa.eu/jrc
3. Management of Spent Fuel of Nuclear Reactors. Austria 24-28 june 2019.

4. https://www.orano.group/en/unpacking-nuclear/nuclear-pools-a-safe-storage-of-spent-fuel-before-recycling . 13.04.2023

MODERN METHODS OF PROCESSING OIL PRODUCTS FROM NON-TRADITIONAL SEEDS IN THE FOOD INDUSTRY

Shermatov Xasan Yaxshiboyevich
Assistant-teacher TKTI of Yangiyer Branch

Shermatov Xalil Husanovich
Assistant-teacher TKTI of Yangiyer Branch

Ismoilov Jasur Azizbek o‘g‘li
Assistant-teacher TKTI of Yangiyer Branch

Abstract. This article discusses the increasing popularity of non-traditional seeds in the food industry, and how modern methods of processing these seeds have made it easier to incorporate them into everyday meals. The article outlines various processing methods, including crushing, pressing, solvent extraction, and refining, and highlights the health benefits of using non-traditional seed oils, such as reduced cholesterol levels, stronger cardiovascular health, and immunity support.

Keywords: Oil products, non-traditional seeds, processing, health benefits, food industry, nutrient-rich

Oil products from non-traditional seeds are becoming increasingly popular in the food industry due to their unique attributes and various health benefits. Some modern methods of processing such products include crushing, pressing, solvent extraction, and refining.

Crushing and pressing are the most straightforward methods used to get oil from non-traditional seed crops. These are used for small seed crops like sesame or rapeseed. Solvent extraction and refining are methods used for larger or more complex oilseed crops i.e., Soybean, coconut oil.[1]

In solvent extraction, a solvent is used to dissolve the oil from the seeds. They are put in the solvent to dissolve the oil, creating a mixture of oil and solvent. The mixture is then distilled to remove the solvent, leaving behind pure oil residues. Refining, on the other hand, is the process of treating crude oil to remove impurities like odor products, FFA, colour.[2]

The food industry is adopting these modern methods of extracting oils from non-traditional seeds due to the health benefits they provide, such as reduced cholesterol levels, benefits for the immune system, and stronger cardiovascular

health. Oils derived from non-traditional seeds also provide necessary vitamins and antioxidants.

Overall, the use of non-traditional seeds and their modern methods of processing have made significant strides in the food industry, and increasingly people are adopting these methods in their everyday lives.[3]

In recent years, there has been a notable shift towards incorporating non-traditional seeds into the food industry. This trend can be attributed to the significant strides made in the modern methods of processing these seeds. As a result, more and more people are adopting these techniques in their everyday lives, as they recognize the potential health benefits of incorporating these nutrient-dense seeds into their diets. In addition to their nutritional value, many of these seeds offer unique textures and flavors that can enhance the taste and appeal of a variety of dishes. With this promising trend, the future of the food industry looks to be headed towards a more diverse and health-conscious direction.[4,5]

There is no denying the fact that non-traditional seeds have earned a place in the food industry owing to their nutrient-rich profile. Besides, the modern methods of processing these seeds have made it easier to incorporate them into everyday meals. Moreover, the versatility of these seeds makes it possible to experiment with different flavors and textures, adding a new dimension to dishes. With more and more people recognizing the health benefits of these seeds, it is safe to say that this trend is here to stay. The future of the food industry looks bright with an increasing number of people adopting a health-conscious and diverse approach towards their eating habits.[6]

It is not surprising that non-traditional seeds are gaining popularity in the food industry. These seeds provide a plethora of benefits due to their nutrient-rich profile. Thanks to modern processing methods, these seeds can easily be incorporated into our daily meals. Additionally, their versatility allows for endless experimentation with different tastes and textures, providing a new and exciting dimension to the culinary experience. As more and more people become aware of the health benefits of incorporating non-traditional seeds into their diets, this trend is likely to continue. The future of the food industry is poised for growth, as consumers become more health-conscious and seek diverse approaches to their eating habits.[7]

References

1. Aydar AY, Bagdatlioglu N, Köseoglu O. Effect of ultrasound on olive oil extraction and optimization of ultrasound-assisted extraction of extra virgin olive oil by response surface methodology (RSM). Grasas y Aceites. 2017;68:1-11 [Epub ahead of print]. DOI: 10.3989/gya.1057162

2. Veneziani G, Sordini B, Taticchi A, Esposto S, Selvaggini R, Urbani S, Di Maio I, Servili M. Improvement of Olive Oil Mechanical Extraction: New Technologies, Process Efficiency, and Extra Virgin Olive Oil Quality. Products from Olive Tree Dimitrios Boskou and Maria Lisa Clodoveo. IntechOpen. 2016. DOI: 10.5772/64796. Available from: https://www.intechopen.com/books/products-from-olive-tree/improvement-of-olive-oil-mechanical-extraction-new-technologies-process-efficiency-and-extra-virgin
3. Boskou D. Olive oil, Chemistry and Technology. Thessaloniki, Greece: AOCS; 2006. [Epub ahead of print]. DOI: 10.1159/000097916
4. Clodoveo ML, Hbaieb RH, Kotti F, et al. Mechanical strategies to increase nutritional and sensory quality of virgin olive oil by modulating the endogenous enzyme activities. Comprehensive Reviews in Food Science and Food Safety. 2014;13:135-154
5. Clodoveo ML. An overview of emerging techniques in virgin olive oil extraction process: Strategies in the development of innovative plants. Journal of Agricultural Engineering. 2013;44:49-59 [Epub ahead of print]. DOI: 10.4081/jae.2013.s2.e60
6. Sun D-W. Emerging Technologies for Food Processing. 2nd ed. Dublin: Elsevier Inc.; 2014
7. Baysal T, İçier F. Gıda MühendİslİğİNde Isıl Olmayan TeknolojİLer. Bornova, İzmir: Nobel yayıncılık; 2012

PUFAKCHALI KAMERADA O'TKAZILGAN 16OP – O'ZARO TA'SIRLAR KESIMI

A.Tohirov
Fanlar Akademiyasi Fizika-texnika instituti yuqori energiyalar laboratoriyasi kichik ilmiy xodimi.
atohirov54@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ishda pufakchali kamerada o'tkazilgan 16Op – o'zaro ta'sirlar kesimi haqida bayon qilingan va adron – yadroviy o'zaro ta'sirlarning noelastik kesimlari bo'yicha olingan dunyo ma'lumotlarining ommaviy aproksimatsiyasi bilan solishtirilgan.

Kalit so'zlar: Pufakchali kamera, noelastik kesim, aproksimatsiya, adron,nuklon, yuqori energiya, reaksiya.

Pufakchali kamera yuqori energiyali zarrachalar fizikasini o‘rganishga bog'liq bo‘lgan tadqiqotlarda ko‘proq ishlatiladi. Tadqiqotlar g'oyat xilma-xil bo‘lishiga

qaramay pufakchali kameraning foydalanish maqsadiga qarab 2 guruhga bo‘linadi. Birinchidan, pufakchali kamera ishchi hajmidan nishon modda sifatida foydalanish, ikkinchidan, mazkur reaksiya natijasida hosil bo‘lgan zarrachalarning parchalanishini o‘rganish. Shu talab va maqsadlar kameraning o‘lchamlari va hajmi qanday bo‘lishini, ishchi modda tarkibini belgilaydi. Kameraning ishchi hajmi o‘lchamlari bir necha santimetrdan bir necha metrga o‘zgarishi mumkin. Shunga muvofiq ravishda magnit qurilmasiga sarflanadigan metall miqdori minglab tonnalargacha yetishi mumkin.

Zarrachalarni qayd qilishning pufakchali kamera usuli yordamida olingan fotosuratlar avvalo zarrachalar trayektoriyasini o‘rganishga imkon beradi. 16Op – o’zaro ta’sirlarni o’rganishda kameraning 44 sm ni tashkil etuvchi ishchi zonasida ko’rish natijasida 17448 ta 16Op – o’zaro ta’sir topilgan. Suyuq vodorod zichligi $\rho = 0.0584 \pm 0.0001\ g/sm^3$ bo’lgan holatda to’la kuzatiladigan kesim $\sigma_{tot} = 375 \pm 9\ mbn$ ni tashkil etadi. U qayd etilmagan hodisalar borligi tufayli tuzatish va tushuntirishni talab etadi. Birinchi navbatda bu – ikkilamchi trekning kichik og’ish burchaklari bilan xarakterlanuvchi elastik hodisalar yo’qolgan ikki nurli hodisalar sonini baholash maqsadida proton – nishonga uzatilgan 4 – impuls bo’yicha taqsimoti tahlil qilingan edi. $d\sigma/dt$ taqsimotni $|t| = 0$ sohaga ekstrapolyatsiya qila turib va elastik sochilishlar hissasi ikki nurli hodisalar umumiy sonining $\sim 1/2$ sini tashkil etishini hisobga olib, yo’qotishlar kesimining pastki qiymati - $20 \pm 2\ mbn$ ni olish mumkin va mos ravishda 16Op – o’zaro ta’sirning to’la kesimi $\sigma_{tot} = 375 \pm 10\ mbn$ bo’ladi. Ko’rish paytida hodisalar yo’qotilishiga qilingan barcha tuzatishlar va tahrirlar hisobiga qisqa, yon tomonga uchuvchi tepki olgan protonlarni o’lchab bo’lmasligini va elastik sochilishlarning ikki nurli hodisalar o’rtasidagi hissasi hisobiga 16Op – o’zaro ta’sirning noelastik kesimi $\sigma_{in} = 334 \pm 6\ mbn$ ekanligi ma’lum bo’ldi. Olingan qiymatni dunyodagi ma’lumotlar, xususan, adron – yadroviy o’zaro ta’sirlarning noelastik kesimlari bo’yicha olingan dunyo ma’lumotlarining ommaviy aproksimatsiyasi bilan solishtirish qiziqish uyg’otadi

$$\sigma_{in}(A,T) = 47.29A^{1/3}\,(A^{1/3} + 0.039\ X - 0.0009\,X^2),$$

Bu yerda $\sigma_{in}(A,T) -$ X darajalar bo’yicha qatorga ajratish parametri, A – yadro – nishonning massa soni, T – tez uchar zarrachalar energiyasi, $X = \sigma_0(T) - 33$; bu yerda $\sigma_0(T) -$ nuklon – nuklon yoki pion – nuklon o’zaro ta’sirining to’la kesimiga yaqin ifoda bo’lib, tajribalarning birlamchi zarrachasi energiyasi bo’yicha yaqinligidan kelib chiqib aniqlanishi lozim. $\sigma_0(T) = 42.22$ va 16Op – o’zaro

ta’sirlarning noelastik kesimi $\sigma_{in} = 332 \pm 8\, mbn$ ekanligini topdik va u bizning ma’lumotlarimizga juda mos tushadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Olimov Kh.K., Lutpullaev S.L., Yuldashev B.S., Huseynaliyev Y.H., Olimov A.K. Production of Δ(1232) resonances on oxygen nuclei in 16O+p collisions at a momentum of 3.25 GeV/c per nucleon// European Physical Journal A. – Springer (Italy), 2010. – vol. 44. – pp.
2. Olimov Kh.K., Olimov K., Mahnaz Q. Haseeb. Production of delta0(1232)-resonances in p12C collisions at a momentum of 4.2 GeV/c// European Physical Journal A. – Springer (Italy), 2011.
3. Пересадько Н.Г. и др. Каналы фрагментации релятивистских ядер 7Be в периферических взаимодействиях// Ядерная физика. – Москва, 2007. – т.70,

GEOGRAFIYA MAYDONCHASIDA AMALIY ISHLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

Sayfiyeva Yulduz Toshtemir qizi
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti boshlang‘ich ta’lim fakulteti talabasi.
atohirov54@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ishda boshlang’ich sinflarda tabiiy fanlarni o’qitishda geografiya maydonchasidagi amaliy ishlarni ahamiyati va o’rni o’rganilgan.

Kalit so’zlar: Geografik maydoncha, Zamonaviy geografik maydoncha, innovatsiaon xarakter.

Geografiya maydonchasi - zarur asboblar bilan jihozlangan o`quvchilarning tabiiy fanlar va geografiyaga doir kuzatish ishlari olib borishi va mashg`ulotlar o`tkazishi uchun maxsus asbob- uskunalar bilan jihozlangan joy. Geografiya ta‘limida talaba-yoshlarning egallagan nazariy bilimlarini amaliyotda qo’llay olish ko’nikma va malakalarini hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda “Zamonaviy geografiya maydoncha”sining ahamiyati beqiyos. “Zamonaviy geografik maydoncha” innovatsion xarkterga ega bo’lib, u tog’ landshaftlari, daryo tizimi, vulqon, geyzerlar maketi, amaliy mashg’ulotlarni tashkil etish uchun “ochi auditoriya”ning mavjudligi va eng so’nggi geografik o’lchov asboblari bilan jihozlanganligi tufayli an’anaviy geografik maydonchalardan tubdan farq qiladi. Shuningdek, unda yerda gidorometeorologik stansiya, vaqtni aniqlash maydoni, turli tog’ jinslari va tuproq namunalari uchun alohida burchak tashkil etiladi. “Zamonaviy geografiya maydoncha”da tabiat xodisalarini kuzatishdan olingan yangi ma’lumotlardan o’quv va ilmiy faoliyatda foydalaniladi.Geografiya

maydonchasining kattaligi 25x20 m, 20x15 m, 20x10 m, 10x10 m bo`lishi mumkin. *Joydagi amaliy ish va kuzatishlarning ancha qismi maktab oldi maydonchasida jihozlangan geografiya maydonchasida o'tkaziladi. Jumladan, bu yerda ob-havoni va quyoshning turishini sistemali kuzatib borish, joyda orientirlash, masofani o'lchash ishlarini o'tkazish, shuningdek, Geografik maydoncha dasturi bilan bog'langan topshiriqlarni bajarish mumkin. Geografiya maydonchasini qurish uchun o'lchami taxminan eng kamida 10 m ^{2} keladigan ochiq joy shunday tanlanadiki, unga katta daraxt va binolarning soyalari tushmasin. Maydoncha tekislanadi, qum sepiladi va atrofi o'raladi. Geografiya maydonchasi o'quv-tajriba maydonchasining yonida joylashgani ma'qul.* Boshlangich sinf o'qituvchisi o'quv-tajriba maydonchasidagi ishlarni tashkil qila borib, iqlim sharoitlarini, maktabning hududida joylanishini hisobga olishi va barcha masalalarni geografiya o'qituvchisi bilan kelishib olishi lozim.

*1-rasm:*Maktabdagi *geografik maydonchasi*

Tajriba yosh tabiatshunosning geografik maydoncha va qo'shimcha amaliy ishlari bazasidir: chunki u yerda Geografik maydoncha darslarida o'rganiladigan geografik uskunalar joylashtiriladi. Boshlangich sinfdan boshlab o'z o'lkalarini, o'z joylarini o'rganadilar, tabiat ustida kuzatishlar olib boradilar, ekskursiyalar o'tkazadilar. Boshlangich maktabda o'qish vaqtida ularda boy aniq material to'planadi va bu material geografiya maydonchasiga joylashtiriladi. Vaqt o'tishi bilan geografiya maydonchasida boshlangich maktabni ilgarigi bitiruvchilari chiqqan eng qimmatli materiallar to'planib boradi, undan tabiiy fanlarni o'qitishda sistemali ravishda foydalaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. http://ares.uz/storage/app/media/2021/Vol_2_No_6/118-124.pdf.
2. http://www.hozir.org/1-tabiatshunoslikni-oqitishning-shakllari-dars-tabiatshunoslik.html?page=31
3. https://fayllar.org/tabiatshunoslik-va-uni-oqitish-metodikasi-.html?page=2

4. https://jdpu.uz/wp-content/uploads/2022/12/Geografik-tadqiqoy-usullari.pdf
5. http://geografiya.uz/a-mashgulot/788-metorologik-asboblar.html

IMPORTANT ASPECTS OF MARKETING STRATEGIES IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE POTENTIAL OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

M.O.Shoyiqulov
Student of the 2nd stage of Business Management, Kattakorgan branch of Samarkand State University named after Sharof Rashidov

Sattorova Feruza Rustam kizi
Samarkand state university (kattakurgan branch), asitant of humanity scientist

Abstract. This article discusses the issues of developing scientific and innovative potential in higher education institutions. Several problems related to the field have been studied and analyzed with a unique approach. In the framework of the topic, the opinions of scientists are explained in depth and personal suggestions are given.

Keywords: Marketing, market, market relations, quality, competition, education, service, economy, market economy, education, science, digital economy.

Education is considered the most important element of our life and the field that serves to improve people's lifestyle and conditions. People have a great need for education now as in previous times. It should be noted that the new term "modern education" has already managed to seep into the society's way of life. Modern education is considered to have a very important place and role in the conditions of market relations. Based on this, we can say that the field called education is required to comply with the existing market and market laws, to participate in the conditions of the competitive environment, which are considered very important for economic growth, and at the same time, to be fully equipped with the existing market tools or elements. is forced to use. It is not a secret to any of us that the concept of education and high digital technologies, science and information, which the scientists of the world are striving for today, are of great importance in the economic and social development of our republic.

Among those mentioned above, we can say that education is in the highest place. It is in this direction that qualified specialists are trained who master modern methods of data acquisition and processing, carry out scientific research and

development, create new promising technologies and put them into practice1. We have to admit that the trend of economic development in the next 10-15 years and the current world policy in relation to the Republic of Uzbekistan are urging higher education institutions to rapidly implement innovative strategies. The main reason for not exaggerating is that in our modern world, it is enough to show that all higher education institutions have the opportunity to create an innovative path both in their internal environment and at the same time on a global scale.

The main task of higher education institutions is to create the most high-tech, science-demanding products that can find their customers. Passing through such paths opens a wide way for higher education institutions to work in cooperation with representatives of the real sector of the economy, which serves the interests of both parties in every way.

Taking into account the importance of science, we can say that in the near future, all higher education institutions will turn into producers of highly digitized technology, science-requiring products and technological producers in the markets that are considered the most important subject of the economy. It is getting clearer day by day. However, when faced with this problem, all higher education institutions face great difficulties. All existing higher education institutions are unique in creating a scientific and innovative research environment

and at the same time it is considered to have a complex method. Scientific innovations are primarily determined by the direction of activity of the higher education institution. On the basis of these reasons, each higher education institution will have its own adaptations in the transition to the market economy system. It is not wrong to say that the most important task of higher education institutions is to develop a model of behavior that is economically stable in today's fierce competition. It is desirable that this created model should be creative, different and modern, rather than outdated and traditional models.

Many scientists identify three main factors affecting the economy's transition to new scientific and innovative trends:

- the struggle for technological superiority of the world economy, which is related to the conditions for the creation and implementation of the scientific and innovative potential characteristic of a qualitatively new stage of the development of world economic relations;

- strengthening positions in the global competitive environment is accompanied by the creation of centers of excellence that accumulate intellectual capital - scientific potential and bring maximum profit;

-countries are looking for their own model, taking into account the changes in the world economy, in the process of implementing innovative activities in

accordance with the problems of the market environment, striving to create a mechanism of mutual cooperation between society, business and state institutions2.

The increase in the cost of creating intellectual capital includes the costs of all kinds of scientific research, education, marketing, and innovation, but they are not yet a guarantee of quality results. To regulate this mechanism, it is necessary to manage markets and institutions, and only the state has such a resource and is able to provide a well-established system of regulation of market mechanisms and quickly respond to changes in the situation in world markets3. In the innovative form of economic development, the reproduction process begins with the stage of scientific preparation of reproduction, and then the production stage begins4.

We can consider that scientific research using a number of marketing tools, market research of innovative activity is necessary at the regional level.

Clear communication is a critical skill that is essential for effectively conveying ideas and information to others. Whether you are communicating in a professional or personal setting, it is important to ensure that your message is understood clearly and accurately. In this essay, we will explore the formula for clear communication and how it can be applied in different contexts.

The first step in clear communication is clarity of purpose. To effectively communicate, you need to be clear on your purpose or objective. What do you want to achieve through your communication? What message do you want to convey? Having a clear purpose in mind will help you stay focused and communicate your ideas more effectively.

The second step in clear communication is knowing your audience. It's essential to know your audience before you start communicating. Who are you communicating with? What do they already know about the topic? What is their level of understanding? Understanding your audience will help you tailor your message to their needs and interests. It will also help you avoid using jargon or technical terms that your audience may not understand.

The third step in clear communication is a clear and concise message. Your message should be clear and concise. Avoid using long and complex sentences that can confuse your audience. Use simple language and avoid being too verbose. Remember, the goal of communication is to ensure that your message is understood clearly and accurately.

The fourth step in clear communication is to use examples. Examples can help make your message more relatable and memorable. They can help your audience understand the point you are trying to make and relate to it more easily. Examples can also make your message more engaging and interesting.

Finally, it's important to listen carefully when communicating. Communication is not just about speaking; it's also about listening. Pay attention to your audience's responses and feedback. Make sure you understand their point of view and respond appropriately. Active listening can help you build rapport with your audience and improve the effectiveness of your communication.

In conclusion, clear communication is a critical skill that is essential for effectively conveying ideas and information to others. The formula for clear communication includes clarity of purpose, knowing your audience, a clear and concise message, using examples, and listening carefully. By following these steps, you can effectively communicate your message to your audience and achieve your communication goals. Clear communication is an essential skill for success in both personal and professional contexts, and it is a skill that can be developed and improved over time.

In the world of marketing, getting your message across to your target audience is a critical aspect of success. However, with so much noise and competition in today's marketplace, it's becoming increasingly difficult to capture and retain the attention of potential customers. This is where the Grunt Test comes in.

The Grunt Test is a simple evaluation tool that helps marketers determine whether their messaging is clear, concise, and effective. The test is based on the premise that if your message can't pass the "grunt test," meaning if it doesn't immediately grab the attention and interest of your target audience, then it's unlikely to be effective in driving results.

So, what does it take to pass the Grunt Test? Here are some key elements to consider:

First and foremost, your message needs to be immediately clear and concise. It should be easy for your target audience to understand and relate to. Avoid using complicated language, technical jargon, or buzzwords that may confuse or alienate your audience.

Secondly, your message should be compelling and engaging. It should capture your audience's attention and make them want to learn more about your brand. This can be achieved by focusing on your unique value proposition, highlighting the benefits that your product or service offers, and using storytelling to convey your message in a more relatable and memorable way.

Thirdly, visuals can be a powerful tool for capturing attention and conveying information quickly. Use high-quality images, videos, or infographics that support your message and help your audience visualize your brand and its offerings.

Fourthly, it's important to test your message before launching your marketing campaign. Get feedback from a small group of people to see if your message resonates and make any necessary adjustments before rolling out your campaign to a larger audience.

In conclusion, the Grunt Test is a valuable tool for marketers to evaluate the clarity and effectiveness of their messaging. By focusing on clarity, engagement, visuals, and testing, you can create marketing messages that pass the Grunt Test and capture the attention and interest of your target audience. Ultimately, this can help drive greater results and success for your brand in today's competitive marketplace.

List of references

1. Popova T.S., Maksaev A.A. The value of marketing activities for an educational institution in the new economic conditions // Practical Marketing. 2019. No. 12 (274). pp. 28–34.
2. Stepchenko T.S., Khodyreva T.V. Specificity and features of marketing communications in the field of education // Economics and entrepreneurship. 2014. No. 112 (52). pp. 414–419.
3. Zaikina L. V., Practical Marketing No. 6 (303). 2022// C.32.
4. Milova Yu.Yu. Management of innovative activity of a higher educational institution // Economics, management, finance: materials of the III Intern. scientific conf. (Perm, February 2014).
5. userguiding.com ,,,uz books Donar miller “stroy brand “ 2018 page 140-142
6. Seth godin “this is marketing “ 2019 page 289-290

FARZAND TARBIYASI FAQAT OILADA KAMOL TOPADIMI?

Raxmatova Shahnoza
SamDU Kattaqo‘rg‘on filiali talabasi

Murodova Muqadas
Ilmiy rahbar, SamDU Kattaqo‘rg‘on filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola yosh avlodni kamol toptirishda oila, ijtimoiy muhit, mehnat faoliyati va boshqa omillarning ta'siri haqida.

Annotation. This article is about the influence of family social environment, work activity and other factors on the development of the young generation.

Аннотация. Данные статья посвящена влиянию семьи, социальной среди, трудовой деятельности и других факторов на развитие молодого поколения.

Kalit so'zlar:oila, jamiyat, ota-ona, farzand, tarbiya ma'naviyat, sog'lom avlod.

Farzand - ota-onaga eng yuksak in'omi. Farzand qalbi esa-Xudoning ota-ona qo'liga parvarishlash uchun bergan eng katta omonati. Shunday ekan farzand o'stirishda avvalo uning tarbiyasiga katta ahamiyat berish kerak. Tarbiyani qachondan boshlash kerak ekani haqida ko'plab manbalarda qimmatli ma'lumotlar berilgan. Farzand tarbiyasi avvalo ona qornidan boshlanadi. Chunki ona qornida rivojlanib kelayotgan bolaga qanday munosabatta bo'lsangiz, u tug'ilgandan keyin ham bu munosabatlar unda yaqqol ko'rinib turishi mumkin. Shunday ekan farzand o'stirishda avvalo uning tarbiyasiga katta ahamiyat berish kerak. Xalqimizda "Qush uyasida ko'rganini qiladi" degan maqol bejizga aytilmagan. Chunki farzand bu taqlidchi hisoblanadi. U ota-onasidan ko'rgan barcha odatlarni, xatti-harakatlarni qaytaradi,shu bilan birga bu ishlarga odatlanib boradi. Shu sababli ota-ona farzandi yonida so'zlayotgan so'zlariga, o'zaro munosabatlariga katta ahamiyat berishlari kerak. Lekin, bizda farzand tarbiyasi faqat oilada kamol topadimi degan savol tug'ilishi tabiiy. Oila muhitidan tashqari, ijtimoiy muhit, mehnat faoliyati, irsiyat kabi omillar farzand tarbiyasining gultojisidir. Irsiyat bu bolaning xulq atvoridagi ba'zi harakatlarning ajdodlari, undan oldin yashab o'tgan qarindoshlariga o'xshashidir. Ko'pchilik, bolada bo'ladigan yaxshi yo yomon odatlarni irsiyat bilan bo'liq deb o'ylaydi. Bu qaysidir ma'noda to'gri. Ammo bu hammaga ham mos tushadigan ibora emas.Farzand tarbiyasi faqatgina oilada kamol topadi degan fikrlar menimcha unchalik to'g'ri emas .Chunki bir bolaga yetti mahalla g'amxo'r deganlariday, bitta bola tarbiyasi uchun butun jamiyat mas'ul.Ular yashab turgan ijtimoiy muhit, oiladagi ota-ona va yaqinlar munosabati bola tarbiyasida muhim rol o'ynaydi.

Jadidchi allomamiz Abdulla Avloniy ta'kidlaganlaridek, "Tarbiya biz uchun yo hayot -- yo mamot -- yo najot -- yo halokat --yo saodat --yo falokat masalasidir.

Shunday ekan yoshlar kelajak poydevori , bunyodkori hisoblanadi. Mana shu yorqin kelajak binosini barpo etish har bir insonning burchidir.

Yosh avlodga tarbiya berishda tarbiya metodlaridan foydalanish ham mumkin. Tarbiya metodlariga :Tushuntirish, nasihat qilish, namuna, tanbeh berish kabilar misol boladi.Bu metodlarga nisbatan samarasiz, mos emas kabi tushunchalarni ishlatib bolmaydi. Tarbiya metodlaridan eng birinchi qollaniladigan metod bu tushuntirish metodi hisoblanib farzandga tarbiya berishda eng samarali usullardan biridir. Bu metodda tarbiyasiz, hulqida ogish bulgan bolalarga tarbiyani tushunchalarini tushuntirib olib boriladi bunda uning individual xususiyatlariga e'tibor qaratiladi.Ikkinchi nasihat qilish metodi bolaga qilgan

ishlari notogri ekanligini nasihatlar, hikoyalar eshittirib tarbiyalash nazarda tutiladi.

Uchinchisi esa namuna keltirish. Bunda bolaga namuna boladigan ortoqlari, oila a'zolari, tengdoshlarining havas qiladigan, ornak boladiga odatlari bolaga namuna tarzda korsatiladi.Oxirgi metodimiz bu tanbeh berish, yani uni uyaltirish boshqalar oldida unga qopol munosabatta bolish orqali uni tarbiyalash kozda tutiladi. Albatta bu usul bolaga majburan emas yuqoridagi usullar foyda bermagandagina amalga oshiriladi.

Xulosa qilib aytganda farzand tarbiyasi hozirgi kunda eng dolzarb muammolarda biri bolib unga har bir ota-ona, mahalla el-yurt javobgar. Qachonki yosh avlodning manaviyatida boshliq bolsa uni tarbiya bilan toldirib borish darkor. Aks holda bu boshliqni yomon illatlar va buzgunchi goyalar egallab olishi amri mahol

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Farzand tarbiyasi kitobi
2. R. A Mavlonova, N. H. Rahmonqulovaning Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti kitobi
3. Hadislar kitobi.
4. Murodova M. E. Waugh and Abdulla Kahhor’s life challenges influencing
5. their creative work. Filologiya masalalari 2022-yil 1-son 2022 Vol. 40 No. 1.
6. Murodova M. Satirical methods in the works of four contemporaries of Evelyn Waugh. EPRA International Journal of Multidisciplinary research monthly Peer reviewed and indexed International Journal, Volume 8, Issue-2, February 2022.
7. Murodova M. Critics’ review of Evelyn Waugh’s masterpieces. Ilm-fan va ta'limning rivojlanish istiqbollari 22-sonli masofaviy onlayn ilmiy konferensiyasi.

ANVAR OBIDJON HIKOYALARINING BOLALAR ADABIYOTIDAGI O'RNI

Erkinova Elnora
SamDU Kattaqo‘rg‘on filiali talabasi

Murodova Muqadas
Ilmiy rahbar, SamDU Kattaqo‘rg‘on filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola yozuvchi Anvar Obidjon hikoyalarining bolalar ma'naviyatini, tafakkurini o'stirishda yordami qanchalik kuchli, ahamiyatli ekanligini tushinishda bolajonlar va ularning ota - onalariga ko'maklashadi.

Kalit so'zlar: bolalar adabiyoti ,bolalar yozuvchisi, hikoya.

Abstract. This article will help the children and their parents in understanding how relevant, significant the help of the stories of the writer Anwar Obidjan in raising children's spirituality, thinking.

Key words: children's literature, children's writer, story.

Bolalar adabiyoti deb turli yoshdagi bolalarga mo'ljallangan so'z san'atidagi hayotiy, tarixiy ,uydirma, voqeliklarni bolalarcha idrok ettiradigan asarlar majmuasiga aytiladi . Bolalar adabiyoti yozuvchilari, mualliflari esa bolalar yozuvchisi yoki bolalar shoiri deyiladi.

O'zbek bolalar adabiyotining serqirra ijodkorlaridan biri Anvar Obidjondir. U o'zining bolalar tasavvuriga, tafakkuriga mos asarlari bilan bolalar adabiyotining rivojiga ulkan hissasini qo'shgan . U xilma - xil janrlarda qissalar she'rlar , dostonlar , hikoyalar, pyesalar yozgan. Ayniqsa , bolalar adabiyotini yangi bosqichga ko'targan turkum asarlari adabiyotshunoslar , olimlar va adabiy tanqidchilar tomonidan bir necha bor tahlil qilinib , ijobiy e' tirof etilgan . Shoir asarlari bir necha boshqa tillarga ham tarjima qilinib , jahon adabiyotiga munosib hissa bo'lib qo'shilganligini alohida e'tirof etish joiz .Bir - birini takrorlamaydigan qator kitoblari omma orasida sevib mutola qilib kelinmoqda.

Bolalar adabiyoti deb turli yoshdagi bolalarga mo'ljallangan so'z san'atidagi hayotiy, tarixiy, to'qima voqeliklarni bolalarcha idrok ettiradigan asarlar majmuasiga aytiladi. Bolalar adabiyoti yozuvchilari, mualliflari esa bolalar yozuvchisi yoki bolalar yozuvchisi deyiladi.Bolalar ma'naviyatini oshirishda kuproq ertaklar va hikoylarning ahamiyatli ekanini kup eshitganmiz .

Anvar Obidjon hikoylarida bolalarni tarbiyalaydigan zukkolikka chorlaydigan jihatlari nihoyatda kup. Ayniqsa, " Atrofimizdagi qiziqchilar " nomli yumoristik turkumida ba' zi hayvonlar haqida hikoyalar keltirilgan . Hikoyadagi qahramonlar yani hayvonlar obrazi , orqali , yomonlik , yaxshilik, qaxramonlik ,ayyorlik

,vatansevarlik va shu kabi ko'plab hislatlar ochibAnvar Obidjonning o‘nlab qissa va dostonlari, ertak va dramalari bolalar qo‘lidan tushmay kelayotir berilgan .O'qishni bilmaydigan bolajonlar uchun ularning ota-onalari ushbu hikoyalardan o'qib berishsa nur ustiga a'lo nur bo'lar edi.Farzandning o‘zi fazilatni kasb etib olishi kerak. Shundagina u farzand porlaydi, cho‘g‘dek yonib turadi. Ha, Anvar Obidjonning she’rlari yosh bolalarni cho‘g‘dek porlab turishiga barakali hissa qo’shmoqda.

Bola borki, nurga intiladi. Quyoshga talpinib yashaydi. Negaki quyosh bor joyda, nur bor, nur bor joyda ma’murchilik, xursandchilik bo‘ladi. Ma’murchilik, xursandchilik bor joyda g‘am, kulfat, ofat bo‘lmaydi, tinchlik, xotirjamlik, ahillik, baxt bo‘ladi. Shoirning « O‘zimning quyoshim» asari xuddi shu ezgu maqsadni ilgari surishi bilan kitobxon bolalarga behad katta quvonch, shodlik bag‘ishlab kelmoqda.

She’r juda oddiy, sodda va hayotiy. Bolalar bo‘r, ko‘mir bilan yo'lma- yo‘I, maydonchalarda quyoshning rasmini chizib qo'yganligini ko‘p bor uchratamiz. She’r xuddi shu voqeaga bag‘ishlangan. U bolalaming dil so‘zlari asosiga qurilgan.

Anvar Obidjonning o‘nlab qissa va dostonlari, ertak va dramalari bolalar qo‘lidan tushmay o'qib kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Anvar Obidjon. Hajviy hikoyalar to'plami -Toshkent .
2. Anvar Obidjon. She'rlar va hikoyalar -Toshkent .
3. G. Rahimova. Ona tili va adabiyot (bolalar adabiyoti) o'quv qo'llanma.
4. Murodova M. E. Waugh and Abdulla Kahhor’s life challenges influencing
5. their creative work. Filologiya masalalari 2022-yil 1-son 2022 Vol. 40 No. 1.
6. Murodova M. Satirical methods in the works of four contemporaries of Evelyn Waugh. EPRA International Journal of Multidisciplinary research monthly Peer reviewed and indexed International Journal, Volume 8, Issue-2, February 2022.
7. Murodova M. Critics’ review of Evelyn Waugh’s masterpieces. Ilm-fan va ta'limning rivojlanish istiqbollari 22-sonli masofaviy onlayn ilmiy konferensiyasi.

UCHINCHI RENESSANS DAVRIDA ZAMONAVIY PEDAGOG QIYOFASI

Abdiyeva Iroda Anvar qizi
SamDU Kattaqo'rg'on filiali talabasi

Murodova Muqaddas Ikromovna
Ilmiy rahbari, SamDU Kattaqo'rg'on filiali o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Prezidentimizning "Yangi O'zbekiston" va "Uchinchi Renessans" haqida so'zlagan nutqlari va Uchinchi Renessans va undan oldingi renessanslar haqidagi fikr-mulohazalari bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, Uchinchi renessans, ta'lim-tarbiya, pedagog, Sharq uyg'onishi, ilm-ma'rifat.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning yangi O'zbekistonni barpo etish g'oyasi va Uchinchi Renessans asosini yaratish borasidagi tashabbusi bugungi kunda realikka ko'cha boshladi. "Yangi O'zbekiston" va "Uchinchi Renessans" tushunchalari hozirgi kunda keng va faol qo'llanilmoqda va eng muhimi, har ikki tushunchaning aksariyat o'rinlarda yonma-yon, uyg'un va hamohang kelmoqda. Bu haqida so'z borganda, avvalambor, xalqaro tajribada jahon siyosiy atamashunosligini yangi tushunchalar bilan boyitadigan davlat va jamoat arboblari kam topilishini ta'kidlash lozim. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston" tushunchasi dunyo siyosati lug'atiga kiritgani beqiyos ilmiy ahamiyatga ega.

Yangi O'zbekiston-bu ibora Millat Sardori ilgari surgan va bugungi kunda butun xalqimizning qalbida chuqur joy olgan, umummilliy harakatga aylanib borayotgan ezgu g'oyadir. Bu g'oya zamirida: bir tomondan, bugungi va ertangi avlodimizning "Uchinchi Renessans" poydevorini qo'yishdek ezgu maqsad-muddaolari;

Ikkinchi tomondan, milliy tariximizda Birinchi va Ikkinchi Uyg'onish davrlariga asos solgan ulug, ajdodlarimiz, alloma bobolarimizning orzu-intilishlari va armonlari;

Uchinchi tomondan, bunyodkorlik, yartatuvchanlik, har doim o'qish va izlanishga da'vat etib o'z mujassamini topgan.

Yangi O'zbekiston me'mori va tashabbuskori hisoblanuvchi Prezidentimiz qayd etganidek, "Yangi O'zbekistonni barpo etish- bu shunchaki xohish-istak, sub'ektiv hodisa emas, balki tub tarixiy asoslarga ega bo'lgan, mamlakatimizdagi mavjud siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy vaziyatining o'zi

taqoza etayotgan, xalqimizning asriy intilishlariga mos, uning milliy manfatlariga to'la javob beradigan ob'ektiv zarurstdir".

Avvalo, Yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda, "yangi" degan so'zning biz uchun alohida ahamiyati bor. Shu ma'noda, bundan bir necha yil oldin qabul qilingan Harakatlar strategiyasida o'z oldimizga Yangi O'zbekistoni barpo etish va uchinchi renessans poydevorini yaratishdek buyuk vazifalarni strategik maqsad qilib qo'yganmiz bejiz emas.

"Renessans" so'zi-fransuzcha "Renaissonce", italyancha-"rinascimento" – qayta yuzaga kelmoq, yangidan tug'ilmoq, qayta tirilish, uyg'onish degan ma'nolarni anglatadi.

Birinchi Sharq Uyg'onish davri – lX-Xll asrlarda mintaqamizda yuz bergan "Ma'rifiy Renessans" hisoblanadi.

Birinchi Ma'rifiy Uyg'onish davrida buyuk allomalar, qomusiy bilim sohiblari, mashhur mutafakkirlar yetishib chiqqan. Aniq fanlar sohasida Muhammad Xorazmiy, Abu Bakr Roziy, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Farg'oniy, Umar Hayyom, falsafa sohasida Abu Nasr Forobiy, Ibn Rushd, Muhammad G'azzoliy, tibbiyot sohasida Abu Ali Ibn Sino, tilshunoslikda Mahmud Zamaxshariy, she'riyatda Abu Abdullo Rudakiy, Abulqosim Firdavsiy, Hofiz Sheroziy, Nizomiy Ganjaviy barakali ijod qilganlar. Ularning jahonshumul ilmiy-ijodiy kashfiyotlari umumbashariyat taraqqiyoti rivojiga mislsiz hissa qo'shganlar. Tarixiy manbalarda "islom madaniyatining oltin asri" deb e'tirof etiladigan bu davrda ona zaminimizdan yetishib chiqqan Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Imom Moturidiy, Burhoniddin Marg'inoniy, Abul Mu'in nasafiy kabi ulug' mutafakkirlar butun musulmon olamiga dong taratgan.

Ikkinchi Sharq Uyg'onish davri – XlV-XVl asrlarda "Temuriylar Renessansi"dir. Bunda Amir Temur bunyod etgan ulug' saltanatining o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Sohibqiron bobomiz ilm-fan va madaniyat ravnaqiga keng imkoniyatlar yaratgan, din peshvolari, olimlar, san'atshunoslar, yozuvchilar, shoirlarga alohida e'tibor ko'rsatilgan.bu ma'naviy-ma'rifiy siyosat natijasida Sharq Uyg'onish davrining ikkinchi bosqichiga asos solingan. Bu davrda Qozizoda Rumiy, Mirzo Ulug'bek, G'iyosiddin koshiy, Ali Qushchi singari Benazir olimlar, Lutfiy, Sakkokiy, Hofiz Xorazimiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo kabi mumtoz shoir va mutafakkirlar yetishib chiqqan. Sharafiddin Ali Yazdiy, Xondamir kabi tarixchilar, Mahmud Muzahhib, Kamoliddin Behzod singari musavvirlar, ko'plab xattot va sozandalar, musiqashunoslar va me'morlar yetishib chiqan va shuhrati dunyoga yoyilgan.

Mamlakatimizda Uchinchi Renessansni XX asrda ma'rifatparvar jadidlar amalga oshirishlari mumkin edi. Chunki bu fidoyi va jonkuyar shaxslar butun

umrini milliy uyg’onish g’oyasiga bag’ishlab, o’lkani jaholat va qaloqlikdan olib chiqish, millatimizni g’aflat botqog’idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etganlar. Shu yo’lda ular o’zlarining aziz jonlarini ham qurbon qilganlar.

Maktabgacha ta’lim va maktab ta’limi, oliy va o’rta maxsus ta’lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo’lg’usi Renessansning to’rt uzviy halqasi deb hisoblanadi. Bog’cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o’qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi Uyg’onish davrining to’rt tayanch ustuni deb hisoblanadi. Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdek muhim strategic vazifani amalga oshirishda faol ishtirok etuvchi soha vakillari – professor-o’qituvchi, doktorant, tayanch doktorant, stajyor-tadqiqotchi, mustaqil izlanuvchi, magistrant va talabalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. pravacheloveka.uz
2. yuz.uz
3. pubhtml5.com

ABDULLA QAHHORNING "O'G'RI" HIKOYASI

Haydarova Nargis
SamDU Kattaqo‘rg‘on filiali talabasi

Murodova Muqadas
Ilmiy rahbar, SamDU Kattaqo‘rg‘on filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya. Bu hikoya orqali adib o'tmishdagi mehnatkash xalqning fojiaviy hayot manzaralar tasvirlanadi .

Kalit so'zlar: o'g'ri, Qobil bobo ,ellikboshi, ho'kiz, amin ,amaldorlar.

Аннотация. Через этот рассказ описиваются трагические сцени жизни трудяшихся в литературнам прошлом.

Annotation. Through this story the tragic scenes of the working people's life in the literary past are described.

O'zbek adabiyotining zabardast ,ardoqli vakillaridan biri mohir hikoyanavis, yozuvchi Abdulla Qahhor 1907-yilda 17-sentabrda yurtimizning azim shaharlaridan biri bo'lgan Qo'qonda tavallud topgan .Uning otasi temirchilik kasbi bilan shug'ullangan .Adibimizning oilasi mana shu temirchilik kasbi ,zamonning og'irligidan Qo'qonning juda ko'plab qishloqlari bo'ylab ko'chib yurishga majbur bo'lishgan .Adib daslabki boshlang'ich va o'rta malumotlarni Qo'qonda olgan .Yozuvchi 1927 yilda Toshkentga kelib o'z ish faoliyatini "Qizil O'zbekiston"

gazetasida boshlaydi .U O'rta Osiyo Davlat Universitetining pedagogika fakultetida tahsil oladi .1924 -yildan boshlab adibimizning ijod faoliyati boshlanadi.Uning "Asror bobo " "Oltin yulduz" "Xotinlar" "O'g'ri " va boshqa bir qator hikoya va asarlari mavjud .Yozuvchi o'zining hikoya va asralarida inson hayotidagi inson tabiatidagi turli tuman illatlar,nuqsonlar ,qusurlarni tanqid qiladi. Adib o'z davridagi siyosiy tuzum hayotidagi turli tuman qiyinchiliklarni, insonlarning o'z qadr qimmatini bilmasliklarini hikoyalari asarlari orqali yaqqol yoritib beradi. Insoniyat mavjud bo'lgan hayotda baxillik ,johillik, maqtanchoqlik ,ochko'zlik kabi yomon illatlar nuqsonlar albatta yashaydi .Bu qusurlar ya'ni nuqsonlar insonlarning qadr qimmatini pastga uradi ,ularning barkamol inson bo'lib jamiyatda o'z o'rnini topish uchun juda katta to'siq hisoblanadi.Abdulla Qahhorning hikoyalarida faqat salbiy nuqsonlar haqida so'z boradi desak yanglishgan bo'lamiz . Chunki adibning hikoyalarida sadoqat ,oliyjanoblik ,sodiqlik , yaxshilik sifatlarining ham ulug'langanligiga bir necha marotaba guvoh bo'lganmiz ."O'g'ri" hikoyasi orqali o'sha davrdagi siyosiy tuzum, oddiy xalqning turmushi hayot tarzi gavdalantirilgan .Bu hikoyada Qobil bobo oddiy xalq ,jamiyat a'zosi , jabrdiyda chol obrazida tasvirlangan .Jamiyatda o'z raqiblariga qarshi tura olmaydigan , do'st bilan dushmanning farqiga bormaydigan , haddan tashqari nodonligi tufayli dushmanlarni ham do'st deb bilib ularni o'ziga yaqin oladigan juda sodda jamiyat a'zolarining mana shunday kamchiliklari Qobil bobo obrazi orqali qalamga olingan .Ma'lumki bu asarda Qobil bobodan tashqari yana bir necha salbiy persanajlar ellikboshi, amin, pristav obrazlari bor .Asarda bu obrazlar orqali xalqning arz dodini tinglamaydigan o'sha davrdagi takabbur amaldorlarning qiyofasini cheksiz istehzo bilan ko'rsatadi . Buni asarning ho'kizini o'g'irlatgan nima qilarini bilmay qolgan ko'zlar javdirab qarasada birovni ko'rmaydigan ,nochor Qobil bobo aminning huzurida iltijo bilan borganda amin uning og'zini ochirtirmasdan qattiq baqirib , baqbaqalarini osiltirgancha kulib bepisandlik bilan qarshi olgan epizodida yaqqol ko'rishimiz mumkin .O'zgalar baxtsizligini tirikchiligining manbayiga aylantirib olgan kimsalar asarda amaldorlar obrazi orqali tasvirlanadi.

Xulosa. Abdulla Qahhor O'g'ri hikoyasi orqali o'sha davr insonlarining turmushidagi ma'naviy qashshoqlik tubanlik singari illatlarni hajv olovi bilan kuydirishga intilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Umarali Normatov Abdulla Qahhor haqida xotiralar" maqola 2013 yil.
2. Abdulla Qahhor Tanlangan asarlar.
3. Murodova M. E. Waugh and Abdulla Kahhor’s life challenges influencing their creative work. Filologiya masalalari 2022-yil 1-son 2022 Vol. 40 No. 1.

4. Murodova M. Satirical methods in the works of four contemporaries of Evelyn Waugh. EPRA International Journal of Multidisciplinary research monthly Peer reviewed and indexed International Journal, Volume 8, Issue-2, February 2022.
5. Murodova M. Critics' review of Evelyn Waugh's masterpieces. Ilm-fan va ta'limning rivojlanish istiqbollari 22-sonli masofaviy onlayn ilmiy konferensiyasi.

PEDAGOGICAL SKILL OF A MODERN TEACHER

Abdumalikova Durdona Farxod qizi
The ministry of higher and secondary special education of the republic of Uzbekistan Samarkand state institute of foreign languages . group: 2104-xta

Abstract. This article is about his image about the modern teacher. important qualities and what a modern teacher should be is highlighted.

Keys words: Modern teacher, pedagogical skills, pedagogical communication, orator, initiator.

Introduction. Today, Uzbekistan, which is finding its rightful place on the world stage, is taking appropriate decisions to further improve the field of education and provide all-round support to science workers. If we analyze the experience of the developed countries, we can see that the issues of science, innovative technologies and education are considered the most important tasks of the state, and if necessary, the representatives of this field are given social support and encouragement in every way. After all, it is a fact that the development of the nation and the homeland is literally in the hands of high thinkers. In particular, according to the most important initiatives related to education mentioned in the petition, the number of state grants allocated to higher education next year will be at least twenty-five. interest is increased. State grants for girls from needy families for admission to higher education institutions will be doubled. Special scholarships will be introduced for girls who study with excellent grades and need social protection; a system of issuing a state order for the training of necessary specialists to private universities will be established. All this will serve to increase the position of the teacher in the society, along with setting the country's perspective in the future.

Evaluating the hard work of pedagogues, the President of the Republic of Uzbekistan said in his speech at the meeting of the video selector on improving the education system in our country and accelerating the development of the science sector, "We always respected the teacher as a great father. We are representatives

of the healthy people. "When I think of a teacher, I think of intelligent, modern, sincere and kind people who are dearest and most respectful to me."

The main part. It is known that all professions are first taught by a teacher. A teacher is a teacher who teaches knowledge, guides, educates. The teacher also gives the first lesson. The teacher also teaches the meaning and essence of the first Motherland words. Therefore, among all professions, the teaching profession is considered to be very honorable and responsible. After all, the President's words "From now on, the most respected and honored person in Uzbekistan is a teacher!" or "I don't respect the one who doesn't respect the teacher!", shows how honorable the teaching profession is. The success of the reforms implemented in the education system directly depends on the professional skills and literacy of the teaching staff. A teacher is a person who has special education in his specialty, professional training and high moral qualities, who works in educational institutions. To be aware of the latest knowledge in his specialty, to organize education using pedtechnologies and information technologies, based on the laws of the current educational process, taking into account the age and psychological characteristics of students in education , to demonstrate their skills, knowledge and abilities, to create conditions for the acquisition of knowledge by students taking into account their interests, abilities and requirements, to ensure the interrelationship of academic subjects studied by students , it is necessary to activate the person's development in all aspects.

Based on his experience, the teacher must pay close attention to the following, taking into account the age characteristics of the students.

- advanced achievements of integral sciences, extensive use of computer, pedtechnologies and information technology opportunities, organization of lessons based on the laws of the modern educational process;.

- ensuring optimal proportions of all didactic principles and rules in the lesson;

- taking into account the interest, talent and requirements of students;

- motivating and activating the formation of the student's skills in the profession he is interested in and dreams of;

Today's teacher must first of all be active, hardworking, selfless, demanding, inquisitive, in tune with the times and creative!Teaching is a highly honorable profession. This profession is not like any other profession. The famous Russian pedagogue A.S. Makarenko gives a very high assessment to the teaching profession and defines it as follows:,, An educator must know how to organize, walk, joke, be cheerful or angry, he he should behave in such a way that his every action, behavior, and dress should educate children". From this definition, it can be

concluded that a pedagogue should be perfect in every way, an ideal person for students. Even the dress of the teacher should educate the children. It is appropriate for teachers to focus on clearly and concisely expressing their opinion in the process of communication with students, parents and colleagues. In the process of dealing with them, it is necessary not to start the conversation with evidence of negative situations, but on the contrary, to recognize the successes of students (or colleagues, parents), and to express confidence in enriching them. In the process of communication, benevolence, sincerity, friendly attitude, good mood should be felt from the teacher's words towards the interlocutor. ensures that it gains attention.

After all, the teacher must also know the legal culture. Today, some teachers do not know the articles of our constitution on the equality of citizens, freedoms, rights and duties, and education. There are many teachers who do not know the powers of the government system and management bodies, even the powers, rights and duties of teachers. Today's teacher must know perfectly not only our Constitution, but also all the laws and regulations related to education. As a result of the low level of legal literacy of teachers, there are cases of involving the educators of the nation in forced labor or the evils of corruption that bog down the industry. can protect their rights on the spot. He should become an active participant in social relations in society by becoming a member of state organizations, trade unions or political parties and, if necessary, making changes to legislation through parliament. For this, of course, it is necessary to have a highly developed legal culture. In his pedagogic views, Ibn Sina said, "An enlightened person should be brave, not afraid of death, and work only to find the truth."

Conclusion. In conclusion, the place and goal of the teacher for the society is incomparable. The level of your brother will lead the society either to the bottom or to the top. It is necessary to be understanding, a teacher is a person with great responsibility, a person who has a lot of knowledge and a growing knowledge. Modernity is its mandatory quality, as much as it demands its knowledge. That is, if his knowledge is not adapted to this time, his usefulness and value will decrease. Therefore, a broad worldview, thoughtfulness and modernity are mandatory professional requirements of a teacher.

As Islam Karimov, the Second President of Uzbekistan, said in his speech about "High morale is an invincible power", "... if there is the greatest school in the world, the most important profession is teaching and coaching. If we say that, I think we will be telling the same truth." The truth is, a teacher is a kind person who not only brings grace and wisdom to the classroom, but also brings goodness to thousands of young souls.

After all, a teacher does not stop learning throughout his life. 21st century teachers not only expect their students to learn continuously, but also do so themselves. They are always aware of modern trends and technologies of education. Lesson plans are changed according to the needs of the times. The knowledge of the teacher, his professional professionalism is determined by the level of consciousness and success in life of the students he taught. Therefore, we young people should not stop searching.

References

1. ,,Pedagogik mahorat" darslik A.Xoliqov -Toshkent- 2011
2. ,,Umumiy pedagogika" B.X.Xodjayev -Toshkent-2017
3. I. Karimov. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. Toshkent, 2008-yil.

DAVLAT XIZMATINI O'TASH TIZIMIDAGI AYRIM TASHKILIY-HUQUQIY KAMCHILIKLAR

Yuldoshev Qilichbek
Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti

Kalit so'zlar: davlat xizmati, davlat xizmatini o'tash, rahbar kadr, kadrlarni tayyorlash, kadrlarni tanlab olish, kamchiliklar, teng huquqlilik.

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat xizmatini o'tash tushunchasi, davlat xizmatini o'tash faoliyatining bosqichlari hamda davlat xizmatini o'tash tizimidagi ayrim tashkiliy-huquqiy kamchiliklar ko'rsatib o'tilgan.

Ключевые слова: государственная служба, управленческие кадры, подготовка кадров, подбор кадров, недостатки, равноправие.

Аннотация. В данной статье рассмотрены понятие государственной службы, этапы прохождения государственной службы, а также некоторые организационно-правовые недостатки системы государственной службы.

Key words: public service, management personnel, personnel training, personnel selection, shortcomings, equal rights.

Abstract. This article describes the concept of public service, the stages of public service, and some organizational and legal shortcomings of the public service system.

Bugun boshimizdan kechirayotgan o'ta murakkab zamonda oldingi davrlarga nisbatan rahbarlik va yetakchilik vazifasining kundan-kunga ma'suliyati oshib borayotgan bir sharoitda har bir davlat xizmatchisi oldida o'zi boshqaradigan hududning (jamoaning) bugungi taqdiri, uning ertangi kuni, istiqboli, iqboli, va nimaning hisobidan davlatning yorqin kelajagini, aholining farovinligini ta'minlash mumkinligi juda muhim ahamiyatga ega. Ushbu mas'uliyatni uddalash

uchun har bir davlat xizmatchsining salohiyati shakllangan va faol harakatga ko’chgan bo’lishi shart.

Davlat xizmatini o’tash tizimidagi ayrim tashkiliy-huquqiy kamchiliklarni muhokama qilishdan oldin, davlat xizmatini o’tashning nima ekanligini bilib olish lozim.

Davlat xizmatini o’tash bu - xizmat o’tashning asosiy mazmuni, bosqichlari, tartib va jarayonlarini belgilab beruvchi huquqiy, ijtimoiy, tashkiliy chora-tadbirlar tizimi hisoblanadi[8].

Davlat xizmatini o’tash – davlat xizmati institutining muhim tarkibiy qismi bo’lib, mazkur davrda davlat apparati xodimlarining huquqiy, ijtimoiy va lavozim mavqei shakllanadi.

Davlat xizmatini o’tash butun bir jarayon bo’lib, bu jarayon bo’lib quyidagi bosqichlarni o’z ichiga oladi:

davlat xizmatiga qabul qilish;

davlat xizmatchilarini attestatsiyadan o’tkazish va ularning malakasini oshirish;

malaka darajalari va maxsus unvonlar berish;

davlat xizmatchisini boshqa lavozimga o’tkazish;

davlat xizmatchisini rag’batlantirish;

davlat xizmatchisining javobgarligi;

davlat xizmatining tugatilishi.

Mamlakatimiz o’zining iqlimi jihatdan jannatmakonligi, tabiiy zaxira va resurslarga ega ekanligi, rivojlanishi uchun, dunyoda munosib o’ringa ega bo’lishi uchun barcha imkoniyatlarga ega ekanligiga qaramasdan dunyoning rivojlangan mamlakatlariga ma’lum ma’noda hamon tenglasha olganimiz yo’q.

Bunday holatning vujudga kelishi uchun bir qancha muammolar sabab bo’lganligiga qaramasdan, quyidagilarni tashkiliy-huquqiy masalalardagi ayrim kamchiliklar sifatida ko’rsatishimiz mumkin:

davlat boshqaruvi sohasida yosh kadrlarni tayyorlash sohasidagi ayrim tashkiliy-huquqiy kamchiliklar;

kadrlarni tanlab olish sohasidagi ayrim tashkiliy-huquqiy kamchiliklar;

ayrim rahbar kadrlarning o’ziga va tarkibga ishonchsizligi borasidagi ayrim kamchililar;

tilni bilish va boshqaruv sohasidagi ko’nikmalarga ega bo’lish bo’yicha ayrim tashkiliy-huquqiy kamchiliklar;

[8] Xojiev E.T. Davlat xizmati : o’quv qo’llanma/ E.T.Xojiev,G.S. Ismailova, M.A. Rahimova. – Toshkent: Baktria press,2015. – 172b.

yana bir qancha tashkiliy-huquqiy maslalardagi ayrim kamchiliklarni keltirib o'tishimiz mumkin.

Endi har bir tashkiliy-huquqiy kamchilik bo'yicha alohida to'xtalib o'tsak. Har bir rivojlangan davlatning taraqqiyotiga sabab bo'lgan asosiy omil bu davlatning ta'lim sohasida katta e'tibor qaratganligi bilan asoslanadi. Bejizdan bejiz Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich "Hamma sa'y-harakatlarimiz tagida ta'lim bor. Qaysi hududga borsam, yoshlar bilan, katta-katta korxonalardagi ishchilar bilan suhbatlashaman. Ulardan "Sizni nima qiynaydi" deb so'rasam, bilim yetishmasligini aytadi. Rivojlangan davlatlar bugungi iqtisodiyotiga qanday erishgan? Bilim evaziga! Shuning uchun avvalboshdan ta'limni yaxshilashga harakat qilyapmiz[9]" deb aytmagan. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatini kuchaytirish maqsadida 2020-yil 23-sentabr kuni yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida" gi qonun qabul qilindi. Zero yosh avlodning ta'lim sohasiga e'tibor qaratmas ekanmiz, davlat boshqaruvi sohasida yetuk kadrlarga ega bo'lolmaymiz. Shunga qaramasdan, kadrlar tayyorlash masalasida ayrim tashkiliy-huquqiy kamchiliklar yo'q emas. Xususan oliy ta'lim sohasidagi kadrlarni ko'paytirish maqsadida qabul kvotalari oshirildi, bu ishga kirish borasida raqobat bozorini kuchaytirgan bo'lsada, son ortib sifat darajasining kamayishiga olib keldi. Yuridik soha bo'yicha o'qiyotgan talabalarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lash bo'yicha choralar ko'rildi, lekin yoshlarning amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan bo'lmaganligini nazorat qilish tizimida ayrim tashkiliy-huquqiy kamchiliklarga yo'l qo'yildi. Ayrim davlat organlaridagi ayrim xodimlar amaliyot o'tash uchun yuvorilgan talabalarga nisbatan e'tiborsiz munosabatda bo'lishi, amaliyotga borgan talabalarning ayrimlarini devonxona faoliyati bilan chegaralab qo'yish holatlari afsuski uchrab turibdi. Bu esa talabaning nazariy bilimlar bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish qobiliyatini ro'yobga chiqarishi mumkin.

Kadrlarni tanlab olish sohasidagi tashkiliy-huquqiy masalalardagi ayrim kamchiliklardan biri bu - inson omili natijasida ayrim sohalarda kadrlarni ishga qabul qilishda teng huquqlik prinsipining buzilishi holatlarining yuz berib turishidadir.

Barcha fuqarolar mehnat huquqlariga ega bo'lish va ulardan foydalanishda teng imkoniyatlarga egadir. Jinsi, yoshi, irqi, millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiy holati va mansab mavqeyi, dinga bo'lgan munosabati, e'tiqodi, jamoat birlashmalariga mansubligi, shuningdek xodimlarning ishchanlik qobiliyatlariga va ular mehnatining natijalariga aloqador bo'lmagan boshqa jihatlariga qarab

[9] https://xs.uz/uz/post/prezident-shavkat-mirziyoev-talim-korgazmasi-doirasida-bir-guruh-maktab-oqituvchilari-bilan-uchrashdi

mehnatga oid munosabatlar sohasida har qanday cheklashlarga yoki imtiyozlar belgilashga yo‘l qo‘yilmaydi va bular kamsitish deb hisoblanadi.

Mehnat sohasida mehnatning muayyan turiga xos bo‘lgan talablar yoki davlatning yuqoriroq ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan shaxslar (ayollar, voyaga yetmaganlar, nogironligi bo‘lgan shaxslar va boshqalar) to‘g‘risidagi alohida g‘amxo‘rligi bilan bog‘liq farqlashlar kamsitish deb hisoblanmaydi[10].

Bugungi kunda rahbar kadrlar faoliyatida kuzatiladigan eng katta va murakkab muammolardan biri – bu o‘z tashkiloti va tarmog‘i uchun kadr tanlay olish va ularni boshqarish layoqatining yetishmasligidir. Bu borada afsuski, rahbarlarda HR (inson resurslarini rivojlantirish) borasidagi bilimlarning pastligi saqlanib qolmoqda. Inson huquqlariga zid ravishda, shuningdek, inson resurslari mamlakatning milliy boyligiga aylanishi sharoitida tashkilotga kelgan yangi rahbar tomonidan oldindan ishlaydigan xodimlarga nisbatan «butunlay tozalash» operatsiyasiga moyillikning mavjudligi va bu jamiyatda katta noroziliklarga sabab bo‘lishini esa ming afsuski, ko‘plab rahbar anglab yetmagan va bunday nomaqbul ishlarni amalga oshirmoqdalar.

Xodimlarga past nazar bilan qarash, gohida o‘zining tor mezonlari yordamida ularni saralash, o‘zining yakkahokimligiga tayanib, xohlagan kadrlarini ishlatib va qolganlarini bo‘shab ketishga majbur qilish, «notanish» xodimlardan xavfsirash, ularni dushman sifatida qarash ruhiyatidan ozod qilish masalasi sohadagi eng dolzarb vazifalardan bo‘lmog‘i shart! Ayniqsa, xodimlarning nohaq bo‘shatilishi, ularga doimiy ruhiy bosim o‘tkazilishidan himoya qiladigan huquqiy mexanizm yoki tizimni yaratish eng ustuvor vazifa sifatida tezda yechimini topishi lozim[11].

Yaqin kunlargacha mamlakatimizning turli bo’g’in rahbarlarining ayrimlarida davlat tilini yetarli darajada bilmaslik holatlari ham kuzatilib turardi. Mamlakatimizda so’nggi yillarda nafaqat davlat tiliga nisbatan e’tibor kuchaydi, balki turli bo’g’in rahbarlarining va mas’ul lavozimlarga tayinlanadigan kadrlarning o’zbek tilini bilish darajasiga ham alohida e’tibor qaratilmoqda.

Shu ma’noda, Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 28-sentabrdagi 592-son qaroriga muvofiq “Rahbar kadrlar va mas’ul lavozimlarga tayinlanadigan shaxslarning davlat tilini bilish darajasini aniqlash va ularga davlat tilini bilish bo‘yicha daraja sertifikatini berish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qarori tasdiqlandi. Qaror bilan 2021-yil 1-apreldan boshlab o‘zbek tili va adabiyoti bo‘yicha bilimni baholashning milliy test tizimi asosida rahbar kadrlarning davlat tilida rasmiy ish yuritish hamda mas’ul lavozimlarga

[10] https://lex.uz/acts/-142859
[11]https://uza.uz/uz/posts/rahbar-kadrlar-faoliyati-mansabni-yoqotishdan-qorqish-sindromi-xodimlarning-nohaq-boshatilishi-vazifa-va-muammolar

tayinlanadigan shaxslar uchun davlat tilini bilish darajasini aniqlash va sertifikat berish tizimi joriy etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko‘ra, alohida dt.dtm.uz onlayn platformasi ishlab chiqildi. Test topshiriqlari davlat tilida ish yuritish o‘quv dasturiga ko‘ra lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosida shakllantirilmoqda[12].

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, yuksak mas’uliyatli, xalq manfaati va tinchligini o’ylaydigan, zamonaviy fikrlash va ishlash qobiliyatiga ega, yuksak huquqiy ong va huquqiy ma’daniyatga ega, yuqori darajadagi bilim va malakali kadrlar bilan davlat xizmati tizimini bugungidan ko’ra yanada rivojlantirsak, davlat xizmatini o’tash faoliyatidagi ayrim tashkiliy-huquqiy kamchiliklarning bartaraf etilishiga erishgan, mamlakatimizning kelgusi taraqqiyotiga o’z hissamizni qo’shgan bo’lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Xojiev E.T. Davlat xizmati : o’quv qo’llanma/ E.T.Xojiev, G.S. Ismailova, M.A. Rahimova. – Toshkent: Baktria press,2015. – 172b.
2. https://xs.uz/uz/post/prezident-shavkat-mirziyoev-talim-korgazmasi-doirasida-bir-guruh-maktab-oqituvchilari-bilan-uchrashdi
3. https://lex.uz/acts/-142859
4. https://uza.uz/uz/posts/rahbar-kadrlar-faoliyati-mansabni-yoqotishdan-qorqish-sindromi-xodimlarning-nohaq-boshatilishi-vazifa-va-muammolar
5. https://tayloqnews.uz/ay/1078-rahbar-kadrlar-va-masul-lavozimlarga-tayinlanadigan-shaxslarning-davlat-tilini-bilishi-kerakmi-endilikda-rahbarlarga-ham-ozbek-tilini-bilish-talabi-qoyiladimi.html

INGLIZ TILIDA QIZ VA AYOL KISHINI IFODALOVCHI BA’ZI IBORALAR VA ULARNI O’ZBEK TILIDA TALQIN QILINISHI

Ohunova Nozima Alisher qizi
Fargona davlat universisteti Chet tillari fakulteti
Filologiya va tillarni oqitish yonalishi Ingliz tili kafedrasi oqituvchisi
akhunovanozima@gmail.com

Ma’lumki, dunyoda turli xildagi madaniyatlar mavjud bo’lib,ular o’rtasidagi rang-barang farqlarni kuzatgan kishi hayratlanmay qolmaydi.Bir tushunchani turli tilde turlicha talaffuz qilib aytilganidek,ayni tushunchani idrok qilish va talqin qilish ham har xil kichadi.Ayniqsa bir til oilasidan bo’lmagan tillardagi ma’lum

[12] https://tayloqnews.uz/ay/1078-rahbar-kadrlar-va-masul-lavozimlarga-tayinlanadigan-shaxslarning-davlat-tilini-bilishi-kerakmi-endilikda-rahbarlarga-ham-ozbek-tilini-bilish-talabi-qoyiladimi.html

so’zlar tarjima qilinganda ayni ma’no anglatsada, ularning ishlatilishi, jamiyatda talqin qilinishi bir biridan tamomila farq qiladi.Ushbu maqolada ikki xil oilaga mansub bo’lgan tillardagi ayol kishini ifodalovchi iboralarni,ya’ni ingliz tilida faqat ayollarga tegishli ba'zi so'zlar va iboralarni ko’rib chiqamiz va ularni o’zbek tilida qanday tarjima va talqin qilinishi haqida ko’rib chiqamiz.Bugun muhokama qiladiganlarimiz ingliz tilida kundalik faoliyatda ko’p uchraydigan frazalardir.

“She’s the cat’s mother” “U mushukning onasi”

A woman’s place is in the home” “Ayolning o’rni uyda”

“A woman’s work is never done” “Ayolning ishi hech qachon bitmaydi”

“Woman of the people” “Xalq ayoli” kabilardir.

She’s the cat’s mother” “U mushukning onasi”

Ingliz tilida hech kimning "u o’g’il bola(HE)" dan foydalanib, "U mushukning otasi" deb to'g'rilaganini kuzatilmagan. Ba'zi sabablarga ko'ra, ayollar erkaklarnikiga qaraganda grammatik ingliz tilining yuqori standartiga ega. Ayollar qasam ichishlari kuzatilmaydi,balki ayol tili xonimlarga o'xshab ko'rinishi kutiladi. Shunga o'xshash so'zlarda aks ettirilgan hamda ayollarning yanada xushmuomalali va to'g'ri gapiradigan nutqi Robin Lakoffning "Til va ayolning o'rni" asarida ta'kidlangan.

A woman’s place is in the home” “Ayolning o’rni uyda”,

Tabiiyki, bu idiomani o'qiyotganda, ko'p ayollarga yoqimsiz tuyilishi mumkin. Yaqin-yaqingacha ayollar jamoat maydoniga kirishga harakat qilganda hamma shu qarshi fikrni ishlatardi ,ya’ni ayol kishi jamiyatda ma’lum lavozimda ishlashdan va yoki siyosiy jarayonlarda qatnashish, ovoz berish kabi masalalardan ko’ra uy yumushlari bilan shug’ullanishi ko’pchilik tomonidan ma’qullangan edi.Buni ingliz zabon millatlarda ham uchratishimiz mumkinligini ushbu iboradan anglashimiz mumkin.. Bu Viktoriya davrida sufragistlar (ma’lum saylovlarda ovoz bera olish huquqi tarafdorlar)va sufragetlarga qarshi ishlatilgan eng katta dalil edi. Erkakning joyi va mavqeyi qayerda bo'lishi kerakligi haqida fikrlar unchalik muhokama qilinmaydi, balki ayol kishi erkak kishiga kechki ovqat pishirib, uyi va bolalariga g'amxo'rlik qilishi kerak degan tushuncha oldinlari ko’plab jamiyatlarda mavjud holat bo’lgan.

A woman’s work is never done” “Ayolning ishi hech qachon bitmaydi.

Bu gap aslida bir juftlikning bir qismidir: Erkak u quyoshdan quyoshgacha (quyoshdan quyosh botguncha) ishlaydi, lekin ayolning ishi hech qachon bajarilmaydi. Bu so'z ayollar jamoat joylarida ishlashga qodir bo'lmagan va asosan haq to'lanmagan qul bo'lgan kunlarda paydo bo'lgan. Tugamaydigan vazifalarni bunday idrok qilish xotin va ona tomonidan bajariladigan haq to'lanmagan mehnat

tabiati bilan bog'liq bo'lib, bu "erkak" va ularning o'zaro bolalariga g'amxo'rlik qilish va ovqatlantirish, shuningdek, uyni tozalash va kir yuvish va ehtimol ba’zida bog'ni parvarishlash bilan ham bog'liq edi. Agar ayol haqiqatan ham bu ish uchun maosh olganida edi, uning maoshini hech kim qoplay olmasdi. Endi ayollar ko’chaga chiqib ishlashlari mumkin bo’lsa ham, uy mehnati og’irligi hamon ayollar yelkasiga tushadi. Bu ikkala sherik ham to'liq ishlayotgan bo'lsa ham sodir bo'ladi.Ko’rishimiz mumkinki, ushbu fikr nafaqat bizning jamiatimizda balki chet el millatida ham to’xtatib bo’lmas va hozirgacha uchraydigan masala hisoblanganini ushbu frazani kundalikda foydalanishlari buni yorqin dalili.

So’ngi fraza bo’lmish “Woman of the people” --- Xalq ayoli” deb tarjima qiladigan iboramizda esa asosan shunday bir ayolki u jamiyatning eng quyi qatlamining muammolarini eshitadigan,ularni fikrlarini eshitib inobatga oladigan ko’proq shunday toifadagi insonlarga qayg’uradigan adolatli ayolni tushunishimiz mumkin.Bunday ayol avvalo jamiyatda ma’lum siyosiy lavozimdagi inson haqida gapirilganda ishlatiladi.

Xulosa sifatida shuni be’malol aytishimiz mumkinki, ushbu ayol haqidagi ingliz xalqining kundalik iboralarini be’malol o’zbek xalqida ham unga teng iboralarni yoki ma’nosi yaqinlarini topishimiz mumkin.Ammo oxirgi yillarda ,ya’ni mustaqillikdan keying davrda ayoning jamiyatdagi o’rni yuksalganini har bir qiz va ayollarimiz sezishim mumkin.

1. Foydalanilgan adabiyotlar

2. a Steampunk Feminist Perspective : Female-only Idioms; cogpunksteamscribe.wordpress.com-2016
3. Ohunova N.A.“Zamonaviy tilshunoslikning antropotsentrik tadqiqi”Antropotsentrizmning dolzarb masalalari konferensiya-Fardu 2023
4. Алиева, Г. Т. Fransuz tilida “ayol’’ konseptining kognitiv tahlili / Г. Т. Алиева, Т. С. Эшбоева. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 30 (320). — С. 312-317. — URL: https://moluch.ru/archive/320/72633/ (дата обращения: 11.09.2022).

FOLIA SALVIA OFFICINALIS O'SIMLIGI TARKIBIDAGI EFIR MOYLARINING BIOLOGIK FAOLLIGI PASS (online) DASTURI YORDAMIDA O'RGANISH

Ashurova.H.S.
O'zbekiston Milliy Universiteti, 2-kurs magistr

Xaitbayev.A.X
O'zbekiston Milliy Universiteti, professor

Annotatsiya. PASS nomi inglizcha "Prediction Activity Spectra for Substances" so'zlaridan olingan bo'lib, "Birikmalarning faollik spektrlarini bashorat qilish" degan ma'noni bildiradi. Izlanishlarimiz natijasiga ko'ra Respublikamizda keng tarqalgan *Folia salvia officinalis* o'simligi tarkibidan ajratib olingan efir moylarining PASS (online) dasturi yordamida biologik faolligini nazariy o'rganish natijalari keltirilgan .

Kalit so'zlar: Biologik faollik, PASS (online) dasturi, Pa qiymati, Pi qiymati, kasallik, kamfora, borneol, siklododekan, alfa-humulen.

Kirish. PASS (*online*) dasturi 6400 tadan ortiq turli xil biologik faolliklarni bashorat qila oladi. Dasturdan onlayn tizimda foydalanish mumkin. Biologik faollikni ko'rsatuvchi parametr sifatida IC_{50} (*inhibitory concentration*), EC_{50} (*effective concentration*) yoki ED_{50} (*effective dose*) olinishi mumkin. Birikmalarning toksikologiyasi o'rganilayotgan bo'lsa LD_{50} (*lethal dose 50%*) olinadi. Bu kattaliklar 1/LogIC (1/LogED, 1/LogLD) holatiga o'girilgan holda olinadi. PASS (*online*) dasturining muhim ahamiyati shundaki, bu dastur yordamida birikmalarning tuzilish formulalari asosida ularning biologik faolliklarini bashorat qilish, struktura-biologik faollik bog'liqliklarini o'rganish, reaktivlarni tejash va ularning ortiqcha sarflanishlarini oldini olish mumkin. Kam vaqtda moddalarda qanday biologik faollik namoyon etishini nazariy bilish orqali, kerakli kasalliklar uchun dori vositalarini sintez qilish imkonini beradi.

Online rejimda maxsus kompyuter dasturlari yordamida *Folia Salvia Officinalis* o'simligi tarkibidagi efir moylarining ba'zi bir biologik faolliklarini aniqlash maqsadida, fizik-kimyoviy va boshqa parametrlari hisoblab topildi.

Olingan natijalar tahlili vaqtida ayrim efir moylarining turli biologik faollikka ega ekanligi aniqlandi. Ba'zi bir biologik faolliklarining nazariy natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan.

Folia Salvia Officinalis tarkibidagi efir moylarining ayrim kasalliklarga qarshi faolligini PASS (online) dasturida tekshirish natijalari (%-da)

Faollik	O'rganilgan birikmalar

	Borneol	*Siklodekan*	□*-Humulen*	*Kamfora*
Dermatologik	69.3	49.1	-	56.3
Titroq	77.1	93.7	68.7	73.4
Gipotoniya	27.0	69.1	-	44.7
Vahima kasalligiga qarshi	51.0	76.0	36.1	40.2
Astmaga qarshi	60.7	59.5	-	41.7
Anemiya	34.1	58.3	41.5	31.9
Depressiya	48.7	60.9	28.1	38.4
Gepatit	37.7	58.2	36.8	33.0
Oshqozon yarasi	70.3	50.3	20.0	26.6
Nafas olish yetishmasligi	79.0	-	57.7	26.6
Diareya	49.9	60.3	41.9	26.9
Falaj	61.2	62.4	-	41.8
Stomatit	37.0	59.0	-	33.2
Katarakt	-	61.2	40.7	58.6
Eyforiya	65.3	84.9	46.8	57.8
Gematemez	70.3	88.6	61.3	69.0
Shishga qarshi (o’pka saratoni)	61.7	58.8	32.7	-

Hisoblash natijalari asosida, gipotoniya, depressiya va gepatitlarga qarshi yuqori faollikni siklodekan namoyon qilishi aniqlandi, oshqozon yarasi, astma, Shishga qarshi (o’pka saratoni) va vahima kasalligiga qarshi borneol, siklodekan moddalari, dermatologik kasalliklarga qarshi kamfora, borneol, nafas olish yetishmasligiga qarshi faollikni esa borneol va □-humulen moddalari namoyon qilishi mumkinligi hisoblab topildi. Shuningdek, ba’zi bir birikmalar ma’lum bir kasalliklarga qarshi biologik faolliklarni namoyon qilmasligi aniqlangan bo’lsa, titroq va gematemez kasalligiga qarshi faollikni barcha moddalar berishi mumkinligini nazariy jihatdan hisoblab topildi. Masalan, shishga qarshi (o’pka saratoni) qarshi faollikni kamfora namoyon qilmaydi. Siklodekan esa nafas olish yetishmasligiga qarshi faollikni bermasligi aniqlandi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, *Folia Salvia Officinalis* o’simligi tarkibida uchraydigan efir moylarining ba’zi birlarining biologik faollilarini nazariy jihatdan PASS (online) dasturida o’rganinildi. O’rganish natijalariga ko’ra, bu moddalar bir qancha kasalliklarga qarshi faolliklarni o’zida

namoyon etar ekan. Bu nazariy olingan xulosalar orqali ma’lum bir kasallikka qarshi biologik faol dori vositasi sintez qilish mumkin ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мартынова Н.Б., Филимонов Д.А., Поройков В.В. Компьютерное прогнозирование спектра биологической активности низкомолекулярных пептидов и пептидомиметиков // Биоорганическая химия. — 2000. — № 5(26). — С. 330–339
2. Нижний С.В., Эпштейн Н.А. «Количественные соотношения «химическая структура – биологическая активность» // Успехи химии. 1978, Т.67, вып.4, с.740.
3. J.C.Cramer, Essentials ofcomputational chemistry. Theories and Models. Second Edition. John Wiley.2004.
4. Хаитбаев А.Х., Далимов Д.Н., Тошов Х.С. «Предсказание биологической активности с помощью программ компьютерного моделирования». Сборник конференции. Город Наманган. 21-22 ноября 2014 года. II-том. 17-стр.

JADIDCHILARNING MANAVIY MEROSI

Ashurova Xurshida Sag‘dullaevna
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Annotatsiya. Mazkur maqola, Jadidchilarning manaviy merosi haqida bo'lib ularning faolyati haqida qisqacha mazmunda umumiy tushunchlar qisqacha mazmunda keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: yangi tafakkur, Ijtimoiy, siyosiy, ma‘rifiy harakat, milliy burjuaziya.

Turkistonda jadid ma’rifatchiligi va uning maqsadlari

Ona yurtimiz mustaqillikka erishgach, o’ziga xos milliy rivojlanishining strategiyasi asosida ijtimoiy-siyosiy hayotning barcha jabhalarida , jumladan: o’zlikni anglash, ma’naviy- ma’rifiy qadriyatlarni chuqur idrok etish, asrab-avaylash va xalqqa yetkazish, yosh avlodni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalashda nihoyatda ulkan ishlar amalga oshirildi. Aynan, ma’naviy hayotni yuksaltirishda hukumatimiz tomonidan ishlab chiqilgan maxsus dasturlar muhim rol o’ynadi.

Madaniy-ma’naviy yuksalishning mas’uliyatli vazifalarini amalga oshirishda tarix fani alohida o’ringa ega. Tarixni xolisona o’rganish, uni haqqoniy manbalar asosida qayta tiklash masalasida O’zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov quyidagi fikrlarni ta’kidlagan edi: “Tarix xotirasi-xalqning, jonajon

o’lkaning, davlatimiz hududining xolis va haqqoniy tarixini tiklash milliy o’zlikni anglashni, ta’bir joiz bo’lsa, milliy iftixorni tiklash va o’stirish jarayonida g’oyat muhim o’rin tutadi”[13].

Tarixning o’z qonuniyatlari mavjud. Har bir davlat o’z tarixi davomida tug’ilish, o’sish, avj nuqtaga yetish va sekin-asta tanazzulga yuz tutish jarayonlarini boshidan kechiradi. XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Turkiston jadidchiligi tarixi nihoyatda ziddiyatli va murakkab davrlardan biridir. Mustamlakachlik sharoitida jamiyatning barcha sohalari inqiroz holatida edi. Ana shunday sharoitda davlat, tuzum, boshqaruvni isloh etish, Turkistonda hukm surgan favqulodda qoloq iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sharoitda yashayotgan xalqlarni ma’rifatlashtirish, jamiyat hayotida ijtimoiy va madaniy yangilanishlar qilish, pirovardida, milliy mustaqillik g’oyalarini hayotga tatbiq etish maqsadini o’z oldiga qo’ygan harakat sifatida, tarixiy vaziyat taqozosi bilan jadidchilik, ma’rifatparvarlik namoyondalari maydonga kelishdi. Rossiya imperiyasi amaldorlari va mahalliy hukmdorlar zulmi ostida ikki yoqlama ezilgan Turkiston aholisining og`ir ijtimoiy-siyosiy ahvoli, madaniy va iqtisodiy jihatdan qoloqligi, mazkur ahvoldan qutilish yo`llarini izlash jadidlar faoliyatining asosiy harakatlantjruvchi omili bo`ldi.

Jadidchilik Turkistonda XIX asrning oxirlarida maydonga kelgan, XX asr boshlarida shakllanib, qisqa muddatda o’zining haddi a’losiga ko’tarilgan, 1917-yilgi bolsheviklar to’ntarishidan keyin ham sotsialistik diktatura o’rnatilgunga qadar o’z mavqe va yo’nalishini saqlab qola olgan ijtimoiy harakat sifatida xarakterlidir. U ijtimoiy turmushning barcha jabhalarini qamrab olgan edi. Mubolag’asiz aytish mumkinki, mazkur davrda yuzaga chiqqan na siyosiy, na madaniy biror hodisa yo’qki, uning e’tibor va ta’sir doirasidan chetda qolgan bo’lsin. “Jadidchilik”ning asosida “jadid” so’zi yotadi. “Jadid”ning ma’nosi “yangi” demakdir. U shunchaki “yangi” yo bo’lmasa, “yangilik tarafdori” degani emas. Balki “yangi tafakkur”, “yangi inson”, “yangi avlod” singari keng ma’nolarni o’zida mujassam etadi.

“Ellik yildan beri, - deb yozgan edi Fitrat, - ezildik, tahqir etildik. Qo’limiz bog’landi. Tilimiz kesildi. Og’zimiz qoplandi. Yerimiz bosildi, molimiz talandi. Sharafimiz yemirildi, nomusimiz g’asb qilindi. Insoniyligimiz oyoq osti qilindi. Tuzimli turdik, sabr etdik. Kuchga tayangan har bir buyruqqa bo’ysundik. Butun borlig’imizni berdik”[14]. Turkistonni Rossiyaning xom-ashyo manbayiga va tayyor mahsulotlar bozoriga aylantirilishi, ayovsiz talanishi va qashshoqlanishi jadidlarning ham, milliy burjuaziyaning ham nafratini uyg’otdi. Bu holat ularda

[13] *И.Каримов*. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т. “Ўзбекистон”, 1997, 140-бет.
[14] “Шарқ юлдузи”, 1992 йил, 10-сон, 173 б.

ona yurtning iqtisodiy mustaqilligini tiklash g'oyasi va kurashini shakllantirdi. Yurt ozodligi uchun jonini tikkan jadidlar bor imkoniyatlarini ishga solgan holda kurashdilar. Podsho qo'shiniga qarshi chiqib bo'lmasligini yaxshi tushungan holda, xalqni oldin vatanparvarlik ruhida tarbiyalab, uni ma'rifat bilan qurollantirishga harakat qildilar. XX asr boshlarida bu harakat tezlik bilan rivojlanib ketdi. Jadidchilikning ko'zga ko'ringan vakillari – Munavvarqori Abdurashidxon o'g'li, Ubaydulla Asadullaxo'ja o'g'li, Abdulla Avloniy, Toshpo'lat Norbo'taboyev (Toshkent), Mahmudxo'ja Behbudiy, Hoji Muin Shukrullo, Abdulqodir Shakuriy (Samarqand), Sadriddin Ayniy, Fayzulla Xo'jayev, Abdurauf Fitrat, Ubaydulla Xo'jayev (Buxoro), Ashurali Zohiriy, Po'lat Soliyev, Obidjon Mahmudov (Qo'qon), Nosirxonto'ra Kamolxonto'rayev, Is'hoqxon Ibrat (Namangan) kabilar bu harakatning yetakchilari edi.Turkiston jadidlarini birlashtirishda "jadidlarning rahbari" deya tan olingan Mahmudxo'ja Behbudiyning xizmati beqiyos bo'ldi.

Jadidchilik oqim emas, harakat. Ijtimoiy, siyosiy, ma'rifiy harakat. Yaqingacha ham u faqat ma'rifatchilik harakati deb kelindi. Bu ataylab qilingan edi. Maqsad- jadidchilikning doirasini toraytirish, sotsialistik- kommunistik mafkuradan boshqasi keng xalq ongini qamrab olishi, egallashi mumkin emas, degan soxta tushunchaning asorati edi. Aslida esa:

- jamiyatning barcha qatlamlarini jalb eta oldi. Uyg'onish mafkurasi bo'lib xizmat qildi;
- mustaqillik uchun kurash olib bordi. Uning g'ayrat va tashabbusi bilan dunyo ko'rgan Turkiston muxtoriyati bu yo'ldagi amaliy harakatning dastlabki natijasi edi;
- maorif va madaniyatni, matbuotni ijtimoiy-siyosiy maqsadlarga moslab chiqdi.[15]

Jadidchilik tarkibini yosh jihatdan tahlil qilish natijasida, haqiqatdan ham, yoshlar dunyoqarashi o'z aksini topganligiga guvoh bo'lamiz. 1910-yil jadidlar safini – 13 yoshdan 36 yoshgacha bo'lganlar tashkil etgan. Jadidchilik rahbari M.Behbudiy o'sha paytda 36 yosh bo'lgan bo'lsa, Cho'lpon endigina 13 yoshda edi. Afsuski, ularning hech biri siyosiy ta'qiblar tufayli keksalik yoshigacha yetib yashamaganlar. Turkistondagi siyosiy partiyalar faoliyatini yaxshi o'rgangan fransuz razvedkachisi mayor Lyakosta 1906-yilda o'z mamlakatiga yo'llagan hufyanomasida bunday yozgan edi: "Turkiston o'lkasidagi eng e'tiborli va kelajagi porloq siyosiy kuch sotsial-demokrat (bolshevik va mensheviklar) yoki sotsial inqilobchilar (eserlar) , yo kadet va liberallar emas, balki o'zbek jadidlaridir"[16].

[15] Б.Қосимов. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. Тошкент. "Маънавият" 2002
[16] Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. Тошкент. "Университет" 1999, 33-б.

Jadidchilik ma‘rifatparvarlikdan to qudratli siyosiy harakatgacha bo‘lgan murakkab rivojlanish yo‘lini bosib o‘tdi. Yetilib qolgan muammolarni hal etishdagi dastlabki yo‘l sifatida ma‘rifatparvarlik harakati yuzaga keldi. Bunday masala qo‘yilishiga asosiy sabab, jadidlarning o‘zlari dastlab talaba yoshlar edi. Ular ham Sharq, ham G‘arb madaniyati yutuqlarini egallashga intildilar, o‘qidilar va o‘zgalarni ham shunga da‘vat etdilar. Ular bunday islohotlarni o‘tkazish zaruratini nafaqat nazariy jihatdan isbotlab berdilar, balki yangi usuldagi maktablar, kutubxonalar, o‘quv zallari ochib darsliklar yozib o‘z g‘oyalarini amalga oshirishga katta kuch sarfladilar. O’zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov o’z ma’ruza va maqolalarida – yurti uchun, xalqi uchun jonini fido qilgan jadidlarimiz hayoti biz uchun o’rnak, yoshlarni istiqlol, vatanparvarlik, millatparvarlik, insonparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega, ularning bosib o’tgan kurash yo’lini o’rganish lozim, deya ta’kidlaganlari barchamizga ma’lum.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. И.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т. “Ўзбекистон”, 1997, 140-бет.
2. Б.Қосимов. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. Тошкент. “Маънавият” 2002
3. Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. Тошкент. ”Университет” 1999, 33-б.

JADIDCHILARNING MANAVIY MEROSI(Turkiston)

Ashurova Xurshida Sag‘dullaevna
Samarkand State Institute of Foreign Languages

Annotatsiya. Mazkur maqola, Jadidchilarning manaviy merosi haqida bo'lib ularning faolyati haqida qisqacha mazmunda umumiy tushunchlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: bilimli shaxs, tug’ma axloqiylik, tovlamachilik, ochko’zlik, tekinxo’rlik.

Turkiston XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya tomonidan bosib olindi va mustamlakaga aylantirildi. Bu mustamlakachilik mohiyatini Turkiston o’lkasi general - gubernatorlaridan biri A. N. Kuropatkinning o’z kundaliklarida, biz Turkiston xalqlarini yarim asr mobaynida jahon madaniyati va sivilizasiyasidan chetda tutib turdik, degan so’zlari yaqqol anglatadi. Lekin, ayni paytda, rus taraqqiyparvar ziyolilari orqali rus va jahon ilm - fani va madaniyati ham chor ma’muriyati to’siqlari orasidan sizib kirar edi. Shu ijobiy ta’sir asta - sekinlik bilan mazlum Turkistonda yangi “Uyg’onish davri”ni boshlab berdi. Mahalliy

ziyolilar orasida o’z xalqini ozod ko’rishga va jahonning boshqa millatlari bilan tenglasha oladigan darajaga olib chiqishga intilish natijasida bu Uyg’onish Ovro’pa ma’rifatchiligiga nisbatan juda shiddatkor hamda miqyosli bo’ldi. Shuningdek, o’rta asrlar o’rtaga tashlagan ma’rifatparvarlik g’oyalari uchun ham endilikda amaliy shakllarda yangicha - ma’rifatchilik tarzida namoyon bo’lish imkoniyati yaratildi. Zero o’sha g’oyalarni yangilangan shakllarda amalga oshira oladigan faoliyatli ziyolilar vujudga kelgan edi. Ularni keyinchalik jadidlar deb atay boshladilar.

Ma’rifatchilik asosan uch soha orqali tezkor tarzda taraqqiy topib bordi. Bular – maorif (yangicha maktablar ochish, ta’lim usulini yangilash), san’at (badiiy adabiyot, teatr) va matbuot. Pirovard maqsad millatni, bir tomondan, ilmli - ma’rifatli qilish bo’lsa, ikkinchi tomondan, uning axloqiy darajasini yuksaltirish va ana shu ikki jihatning uyg’unlashuvi natijasida o’zligini, o’z qadrini anglagan bilimli shaxsni voyaga etkazish edi. Turkiston ma’rifatchilari tomonidan ana shu maqsadni amalga oshirish yo’lida katta ishlar qilindi.

Turkiston ma’rifatchiligining dastlabki bosqichlarida axloqiy g’oyalar asosan badiiy va didaktik shakllarda o’z aksini topdi. Shu jihatdan o’zbek, va tojik xalqlarining mutafakkirlari Ahmad Donishning (1827 - 1897) «Navodir ul - vaqoe» asari diqqatga sazovor. Ahmad Donish o’z asarlarida Buxoro amirligi davlat tuzumini Rossiya davlat tuzumi bilan solishtirib, uni isloh qilish lozimligini ta’kidlaydi. Ayni paytda, an’anaviy axloqiy tushunchalar bilan fikr yuritar ekan, u adolatni ham podsho - hukmdor shaxsiga, ham davlat tizimiga xos fazilat sifatida olib qaraydi. Agar hukmdor adolatli siyosat yurgizsa, mamlakat hayotining hamma sohasi uchun adolatni mezon qilib olsa, san’atning gullab yashnashiga yo’l ochib bersa – xalq hayoti farovon bo’ladi, fazilatlar kuchayib, illatlar zaiflashadi. U, hukmdor donishmandlik fazilatiga albatta ega bo’lishi lozim, davlatning mohiyatini aql belgilaydi, degan xulosaga keladi: oqilona boshqarilgan mamlakat aholisigina ma’rifatli va yuksak axloq egalari bo’la oladi.

Shuningdek, Ahmad Donish o’z davridagi joxillik, riyokorlik, poraxo’rlik singari illatlar jamiyatni tanazzulga olib borishini ta’kidlar ekan, din peshvolarining noto’g’ri yo’lga kirib ketganini, shayhlarning yolg’onchiligini, ulamolarning poraxo’rligini fosh qiladi.

Qoraqalpoq xalqining buyuk mumtoz shoiri Berdaq (1827 - 1900) she’rlarida ham o’sha davr axloqiy muhiti o’z aksini topadi; u ham din peshvolarining o’zi ohiratga ishonmasliklarini, tovlamachilik, ochko’zlik, tekinxo’rlik illatlariga mubta’lo bo’lganliklarini va bu bilan islom ildiziga bolta urayotganliklarini qattiq tanqid ostiga oladi.

Buyuk o'zbek mumtoz shoirlari Furqat (1858 - 1909), Muqimiy (1859 - 1903), Dilshod - Barno (1800 - 1906) asarlaridagi axloqiy muammolar taraqqiyparvarlik g'oyalari bilan chambarchas bog'lanib ketadi. Chunonchi, Furqat «Ilm xosiyati», «Gimnaziya», «Tarjimai hol» kabi asarlarida ma'rifatli bo'lish yuksak axloq egasiga xos hislat ekanini, lekin, nodonlik ohir - oqibat turli xulqiy notavonlikka olib kelishini ta'kidlaydi.

Abay o'z millatini nihoyatda sevgan mutafakkir. U hech kimni haqorat qilmoqchi yoki kamsitmoqchi emas; bu achchiq gaplar xalq dardida o'rtangan mutafakkirning alamli fikrlaridir. Abay odamlarning torlashib, maydalashib ketayotganidan, erdagi o'z insoniy vazifasi va ma'suliyatini bajarmayotganidan g'azablanadi: «Suqrotga og'u bergan, Ionna Arkni olovga tashlagan, Isoni dorga osib, payg'ambarimiz sa'lollohu alayhi vasallamni tuyaning o'limtigiga ko'mgan kim? Xalq! Shunday bo'lgach, xalqda aql yo'q. Yo'lini top - da, xalqqa rahnamolik qil». Ko'rinib turibdiki, buyuk qozoq mutafakkirining axloqiy ideali xalqqa rahnamolik qila biladigan odam. Albatta, u a'lo odam emas, lekin a'lo odam vazifasini ma'lum ma'noda bajara oladigan inson. Bunday insonni tarbiyalash voyaga etkazish, lozim bo'lsa, yaratish (ma'naviy jihatdan) mumkin; «Odam onadan aqlli bo'lib tug'ilmaydi, – deydi Abay - balki tug'ilganidan keyin, dunyoda nima yaxshi, nima yomon ekanligini eshitib, ko'rib, ushlab, topib, zehn qo'yib aqlli bo'ladi». Boshqa bir o'rinda esa, mutafakkir, mana bunday deydi: «Agar davlat mening qo'limda bo'lganida, inson farzandini tuzatib bo'lmaydi, degan odamning tilini kesib tashlardim...»

Shunday qilib, Abay tug'ma axloqiylikni butunlay inkor etmasa - da, insonning axloqiy darajasi tarbiya bilan bog'liqligini qat'iy ta'kidlaydi. Ayni paytda tarbiyaga va axloqiy darajaga muayyan ijtimoiy muhitning, zamonning ta'sirini asosiy sababchi deb biladi: «Inson bolasini zamona parvarish qiladi, kimda - kim yomon bo'lsa, ayb zamondoshlarida», - deydi faylasuf - shoir. Uning haqligini insonni axloqiy - ma'naviy jihatdan anchagina tubanlashtirib, uni e'tiqodsizdik, yolg'onchilik kasaliga mubta'lo qilib qo'ygan mustamlakachilik va, ayniqsa, sho'rolar zamonasining salbiy ta'sirida yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Abayning hayo, uyat, insof, oqillik, adolat singari fazilatlar va maqtanchoqlik, oliftagarchilik, kerilish, yolg'onchilik, ochko'zlik kabi illatlar haqidagi fikrlari ham diqqatga sazovor. Chunonchi, u uyat tushunchasini ikki xil ma'noga ega ekanligini aytadi. Birinchisi, odam o'zi uyat bo'larlik ish qilmaydi, lekin o'zganing uyatli ishidan uyaladi. Buning sababini mutafakkir uyatli ish qilgan odamga nisbatan achinish hissi ekanini ta'kidlaydi. «Ikkinchisi shuki, – deydi Abay, – qilgan ishing ham shariatga, ham aqlga, ham obro' - e'tiborga zid bo'ladi: sen bunday ishni bilmasdan, yo g'aflat bosib, yo esa nafs ba'losida qilib qo'yasan. Mana buni chin

ma’nodagi uyat desa bo’ladi». Ana shu ikkinchi ma’nodagi uyatni mutafakkir vijdon bilan bog’laydi, uni vijdon azobining tashqi ko’rinishi tarzida talqin qiladi: «... ba’zan uyatli kishilar uyqudan, ishtahadan qoladi, hatto chidayolmay o’zini - o’zi o’ldiradiganlari ham bo’ladi. Uyat kishining or - nomusi, o’z yaramas fazilatlariga (ya’ni illatlarga) qarshi ichki isyonidir».

Umuman olganda, Akbayning she’riy asarlarida va, ayniqsa, « Nasihatlar» risolasida ko’tarilgan axloqiy muammolar bugungi kunda har jihatdan ilmiy tadqiqqa loyiq. Garchand buyuk Turkiston mutafakkiri ko’pgina illatlar haqida o’z xalqiga nisbat berib, fikr yuritsa - da, ular, ba’zi bir istisnoli – faqat qozoqlarning an’anaviy turmush tarziga taalluqli jihatlarni hisobga olmaganda, umumturkiy ahamiyatga molik axloqiy nuqsonlardir. Shu bois Abayning falsafiy - nazariy hamda amaliy - didaktik fikrlari va talqinlari biz uchun doimo qimmatlidir.

Turkiston ma’rifatparvarlarining yana bir yirik namoyandasi Dilshod Barnoning shogirdi Anbar otindir (1870). Uning axloqiy qarashlari lirik - falsafiy she’rlarida va «Qarolar falsafasi» (1898) risolasida o’z aksini topgan. Anbar otin ham inson axloqiy darajasini aql, ilm - ma’rifat bilan bog’laydi va ijtimoiy taraqqiyotga aqliy hamda axloqiy yuksaklik orqali erishish mumkin, degan aqidaga amal qiladi. Uning asarlarida axloqsizlik botqog’iga botib borayotgan jamiyatga nafratni, shariat va tariqat namoyandalari aynib ketganligi, boylardan insof ko’tarilganligi haqidagi fikrlar mardona ilgari suriladi. «Muqimiyga», «Mingboshi kal Omil hajvi», «Olimjon hoji ta’rifi» kabi she’rlarida ana shu yo’nalishni ko’rish mumkin. Tanqidiy - badiiy shakldagi bu yo’nalish «Qarolar falsafasi» risolasida falsafiy - tahliliy shakl kasb etadi.

«Qarolar falsafasi» asari asosan bir - birining ziddi bo’lmish ikki muammo - ijtimoiy adolat va ijtimoiy zulm tushunchalariga bag’ishlangan. Risola ko’p o’rinlarda falsafiy - majoziy talqinlardan iborat. Chunonchi, risola davomida ayniqsa, uning birinchi faslida qora va oq ranglarning majoziy hamda botiniy mohiyati o’ziga xos tarzda ifodalanadi. Qora mehnati tufayli dunyoni yashnatayotgan insonlar qalbining oqligi, oq tana - yu oq bilak kimsalar qilayotgan ishlarning qoraligi ta’kidlanadi va ular shu orqali axloqiy mazmun kasb etadi. Anbar otin shunday deb yozadi: «Ul qaro xalq oftob so’zanida mehnat qilib, o’zlari har qancha kuyganlari holda, xosillarini hamtovoqlariga tuhfa qilurlar. Misol andoqdurki, qazon bovujud qoradur, o’zi o’tda kuyib qaro bo’lg’oni holda ovqat pishurib odamlarni to’ydirur.

Qarolar bordurlarki, alar o’zlari qaro bo’lg’oni holda, ma’rifat nuri siyratlarida to’ladur va ul nurlarni fasohat va til durdonalari vositasi ila olamg’a oq shu’la socharlar, Misol uldurki, qaro charog’ o’zi qaro yog’, kuyundig’a giriftor bo’lg’oni holda, nuri ilan kulbani ravshan qilur».

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. И.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т. “Ўзбекистон”, 1997, 140-бет.
2. Б.Қосимов. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. Тошкент. “Маънавият” 2002
3. Жадидчилик: ислоҳот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. Тошкент. ”Университет” 1999, 33-б.

INGLIZ TILI DARSLARIDA OG’ZAKI NUTQNI RIVOJLANTIRISH

Abdullayeva Dilshoda Abdulla qizi
Samarqand viloyati Oqdaryo tumani
20- maktabning ingliz tili fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada professional ta’lim muassasalari o’quvchilarining ingliz tiliga bo’lgan qiziqishini oshirish va sodda yo’llar bilan ularni kasbiy muloqot qilishga o’rgatish, o’quvchilar nutqini rivojlantirish haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: og‘zaki nutq, nutqiy faollik, nutqning grammatik tomoni, lug‘at, muloqot, grammatik jihat, bilim va tarbiya.

Texnika va texnologiyalar rivojlangan davrda yashar ekanmiz malakali, o’z kasbini chuqur egallagan, rus va ingliz tillarida erkin muloqot qila oladigan kadrlarga talab kundan kunga ortib bormoqda. O’quvchilariga ta’lim – tarbiya berishda eng asosiy vazifalardan biri o’quvchilarga ona tilini o’rgatish bilan bir qatorda xorijiy tillarni o’rgatish, shu nuqtaiy nazardan ingliz tilini o’rgatishdir. O’quvchini ingliz tiliga qiziqtira olish, ingliz tilida nutqini rivojlantirish, kasbiy muloqot ga o’rgatishdir.

Ingliz tilida kasbiy muloqot qilishni rivojlantirishdan asosiy maqsadi: o’quvchilarning ingliz tilidagi og’zaki nutqini yaxshilash, atrofdagilar bilan nutqiy muloqotda bo’lish malakasini shakllantirishdan iborat. Nutq o’stirish vazifasi o’z ichiga bir qancha maxsus vazifalarni oladi:

1. O’quvchilarni tevarak-atrof bilan tanishtirish, nutqini o’stirish, lug’atini boyitish
2. Nutqning grammatik tomonini shakllantirish.
3. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalash.

Lug’at ustida ishlash ko’rgazmali qurollardan tashqari sinf xonasidagi ko’rgazmalardan hamda tevarak-atrof bilan tanishtirish orqali ham amalgam oshiriladi. O’quvchilarni tevarak - tarofdagi buyumlar, hodisalar, o’simliklar, hayvonot dunyosi va hokozolar bilan tanishtirish jarayonida ularning nomlarini,

sifatlarini, hususiyatlarini, kasbga aloqadaor bo'lgan buyumlar, jihozlarning nomlarini ingilizcha so'zlar bilan aytamiz.

Masalan: sartarosh –modeler kasbi mutaxassislariga buyumlarning nomini anglatadigan: (things) mirror (ko'zgu) camp (taroq), soup (sovun),

Oshpaz qandolatchi yo'nalishida tahsil oladigan o'quvchilarga vagetables: (sabzavotlar nomini anglatadigan carrot (savzi), cabbage(karam), turnip (shalg'om), cucumber (bodring). Fruits: (mevalar) apple (olma), pear (nok), cherry (olcha), peach (shaftoli), banana (banan), grape (uzum) va cooking (pishirmoq) ,hot (issiq), cold (soviq) va hokazo so'zlar bilan tanishtirish jarayonida o'quvchlar lug'atiga kiritiladi, buning natijasida ularning lug'ati boyitiladi, nutqi rivojlanadi.

Ingliz tili darslarida lug'at bilan ishlash juda muhim bo'lib, o'qituvchi o'quvchilarga o'rtoqlari bilan ingliz tilida nutqiy muloqotga kirishib keta olishiga yordam beradigan tanlab hamda diologik nutq yordamida ular nutqiga kiritib boradilar. O'quvchilarni so'zlarning tarjimasini tushunishga o'rgatibgina qolmay, balki bu so'zlarni nutqlarni faol ishlatishga ham odatlanib boradilar. Lug'at tilning qurilish materiali hisoblanadi. Grammatika esa gapda so'zlarning o'zgarishi va ularning bog'lanish usullarini belgilaydi. Bundan tashqari, grammatika tilning qurilish modelini (so'z yasovchi, so'z o'zgartiruvchi) belgilaydi.

O'quvchi ingliz tilining barcha grammatik shakllarini qancha erta o'zlashtirsa, u aqliy jihatdan ham, nutqiy jihatdan ham shunchalik tez rivojlanadi. Agar o'quvchida nutqning grammatik tomoni noto'g'ri shakllansa, aqliy rivojlanishi kechikadi. O'qituvchi har bir mashg'ulot va o'yin turlarida bolalar nutqidagi grammatik xatolarni tuzatishi kerak. O'z vaqtida tuzatilmagan grammatik xato o'quvchi nutqida mustahkamlanib, uni tinglayotgan boshqa bolalar nutqida ham grammatik xatolarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Biroq maxsus tashkil etiladigan o'yinlarda o'quvchilar nutqidagi u yoki bu salbiy jihatlarni ogohlantirish bo'yicha ish olib, bola nutqida paydo bo'lgan grammatik xatolarni o'z vaqtida bartaraf etish lozim.

Maxsus tashkil etiladigan o'yin va mashg'ulotlarda bolaning diqqati faqat kerakli grammatik shakllarga jalb qilinadi. So'z, uning shakl jihatdan o'zgarishi, so'z birikmasi yoki gaplar ular aqliy faoliyatining mazmuni bo'lib qoladi. Bunday mashg'ulotlarni izchillik va ketma-ketlik bilan olib barish natijasida bolalar qanday gapirish kerakligini anglaydilar, savodli chiroyli gapirishga harakat qiladilar. Qulay ishchanlik ruhida tashkil etiladigan mashg'ulotlar o'quvchi diqqatini chalg'ib ketishining oldini oladi, ular o'qituvchining tushuntirishlarini, ko'rsatmalarini diqqat bilan tinglaydilar, o'rtoqlarini nutqini kuzatadilar. Mashg'ulotda nutq namunasini oladilar va o'z nutqlarida undan foydalanadilar. Ko'pgina o'quvchilar o'z o'rtoqlarining xatolarini tuzatishda o'qituvchining eng

yaqin yordamchisiga aylanib qoladilar. Bolalar nutqidagi grammatik xatolarni ogohlantirish, tuzatish maqsadida tashkil etiladigan maxsus mashg'ulotlar olib borishda quyidagi metodik ko'rsatmalarga amal qilish kerak.

Grammatik jihatdan to'g'ri nutqni shakllantirish bo'yicha mashg'ulotlar ko'rgazmali materiallar yoki ko'rgazmasiz o'tkaziladigan ta'limiy o'yin xarakteriga ega. O'quvchi nutqidagi xatolarni do'stona, xushmuomilalaik bilan tuzatish kerak. Hech vaqt bola nutqidagi xatoni takrorlash yaramaydi, yaxshisi grammatik shaklli to'g'ri bo'lgan so'zlarni, ta'limiy o'yinlarni takrorlash joizdir, o'qituvchi dars davomida yoki turli hil o'yinlar davomida bola nutqini kuzatib borishi va grammatik xatolarni tuzatishi shart.

O'quvchi nutqida grammatik xatolarni dars jarayonida etarli ovoz tonida, boshqa o'quvchilarga ham eshitarli qilib to'g'rilash kerak. O'quvchilarni grammatik to'g'ri gapirishga o'rgatish bilan bir qatorda nutqning tovush madaniyati ham o'rgatish lozim. O'quvchilar ingliz tili lotin alifbosiga o'xshab ketganligi bois ayrim tovushlarni almashtirib yuboradilar. Masalan: "school" [sku:l] so'zini "schol", "book" [bu:k] so'zni bok, "bag"[ba:g] bag. O'quvchilarga bilim va tarbiya berishada so'zlashuv nutqiga (dialog) o'rgatish katta ahamiyatga egadir. Bolada so'zlashuv nutqini shakllantirish – bu boshqalarning nutqini tinglash va tushunish, so'zlashishni quvvatlash, savollarga javob berish va so'rashdir (savollar beris). Bola so'zlashuv nutqining rivojlanganlik darajasi uning lug'at boyligiga, tilning grammatik tomonini egallaganligiga bog'liqdir.

O'qituvchi darsda nutqi yaxshi rivojlanmagan o'quvchilarga alohida e'tibor qaratishi kerak. Ayniqsa indamas, muloqot qilishni istamaydigan, o'zini tutib tura olmaydigan o'quvchilarga alohida yondashishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yu.Abdullaev. Xorijiy oliy ta'lim: taraqqiyot va tajriba yo'nalishlari.
2. O'zbekiston-1999
3. Pedagogika "Nashr" Toshkent 2011y J. Xasanboyev;
4. English kids. Toshkent 2011;

YANGI TAHRIRDAGI KONSTITUTSIYADA MUROJAAT INSTITUTINING O'RNI

Kuchkarov Jaxongirbek Ulug'bek o'g'li
TDYU Davlat boshqaruvi huquqi yo'nalishi magistranti

Mamlakatimizda amalga oshirilgan huquqiy islohotlar demokratik va huquqiy davlat qurishga xizmat qilmoqda. So'nggi besh yilda O'zbekiston Respublikasi murojaat instituti va uni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar bazasi tubdan yangilandi. Jumladan, yangi tahrirdagi "Jismoniy va yuridik

shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi Qonuni qabul qilindi. Bundan tashqari, yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi loyihasining 40- hamda 55-moddalarida ham har kim bevosita o‘zi va boshqalar bilan birgalikda davlat organlariga hamda tashkilotlariga, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga, mansabdor shaxslarga yoki xalq vakillariga arizalar, takliflar va shikoyatlar bilan murojaat qilish huquqiga egaligi belgilab qo‘yilmoqda. Ushbu maqolada Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida murojaat institutining buzilgan huquq va erkinliklarini tiklashdagi ahamiyatini ko‘rib chiqamiz.

Murojaat qilish huquqi bu – konstitutsiyaviy huquqdir. Uni biron davlat tashkiloti yoki mansabdor shaxsi cheklash yoki taqiqlash vakolatiga ega emas. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining (keyingi o‘rinlarda Konstitutsiya) 55-moddasining 1-qismida, har kim o‘z huquq va erkinliklarini qonunda taqiqlanmagan barcha usullar bilan himoya qilishga haqli ekanligi belgilangan. Ushbu qoidaning mazmun-mohiyati shundaki, fuqarolar o‘z buzilgan huquq va erkinliklarini, o‘zgalar huquqlarini buzmagan holda, mustaqil himoya qilish huquqiga ega. Mazkur huquqni amalga oshirishning yagona sharti – bu fuqarolar tomonidan o‘zini himoya qilishda qo‘llaniladigan usullar yoki choralarning qonunchilik hujjatlarida taqiqlanmagan bo‘lishidir. Ushbu usullardan biri murojaat qilish instituti hisoblanadi. O‘z huquqi buzilgan deb hisoblangan shaxs davlat organi yoki mansabdor shaxs ustidan yuqori turuvchi organga yoki sudga shikoyat qilishi mumkin. “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to‘g‘risida”gi Qonunning 22-moddasiga ko‘ra, bo‘ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga ariza yoki shikoyat jismoniy yoki yuridik shaxsga uning huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini buzuvchi harakat (harakatsizlik) sodir etilganligi yoxud qaror qabul qilinganligi ma’lum bo‘lgan paytdan e’tiboran uzog‘i bilan bir yildan kechiktirmay beriladi. Shikoyat qilish uchun bunday uzoq muddat belgilanganligining asosiy sababi, bir yil muddat shaxs o‘z huquqi buzilganligini bilishi, buzilgan huquqini tiklash uchun qaysi organga murojaat qila olishi mumkinligini tushunib yetishi uchun oqilona muddatdir.

Konstitutsiyasining 55-moddasining 4-qismida, har kim O‘zbekiston Respublikasining qonunchiligiga va xalqaro shartnomalariga muvofiq, agar davlatning huquqiy himoyaga doir barcha ichki vositalaridan foydalanib bo‘lingan bo‘lsa, insonning huquq va erkinliklarini himoya qiluvchi xalqaro organlarga murojaat etishga haqli ekanligi belgilanmoqda. Ma’lumki, davlat organi yoki sud tomonidan shikoyat va arizalarni o‘rganib chiqishni iyerarxik ketma-ketligi mavjud. Masalan, davlat tashkilotining tuman bo‘limi yoki bo‘lim mansabdor shaxsining ustidan, undan bir pog‘ona yuqori turuvchi organga shikoyat qilinadi. Sudga taaluqli masalalar ham, dastlab, tuman yoki tumanlararo sudlar tomonidan

o‘rganib chiqiladi. Arizachi (shikoyatchi) o‘z murojaatining yakuni bo‘yicha chiqarilgan qarordan norozi bo‘lsa, qaror chiqargan organ (sud) orqali apellyatsiya va kassatsiya shikoyatlarini bildiradi. Murojaatchi O‘zbekiston Respublikasining huquqiy himoyaga doir barcha ichki vositalaridan foydalanib bo‘lganidan keyin ham o‘z huquqlari buzilayotgan deb hisoblasa, xalqaro tashkilotlarga murojaat etishga haqli ekanligi belgilab qo‘yilmoqda. Ushbu norma xalqaro tajribani o‘rgangan holda, inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilish chora-tadbirlarini yanada mustahkamlash uchun kiritilgan. Bu kabi norma, chet el davlatlari, xususan, MDH davlatlari Konstitutsiyasda ham belgilab o‘tilgan. Masalan, Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasining 46-moddasiga ko‘ra, “Har kim barcha mavjud ichki himoya vositalaridan foydalanganidan so‘ng, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish bo‘yicha davlatlararo organlarga murojaat qilish huquqiga ega”, deb belgilangan.

Konstitutsiyasining 55-moddasining 5-qismiga ko‘ra, “har kim davlat organlarining yoxud ular mansabdor shaxslariningqonunga xilof qarorlari, harakatlari yoki harakatsizligi tufayli yetkazilgan zararning o‘rni davlat tomonidan qoplanishi huquqiga ega”, deb belgilanmoqda. Unga ko‘ra, davlat organlari yoki ularning mansabdor shaxslarining qonunga xilof harakatlari yoki harakatsizligi tufayli fuqaroga yetkazilgan zararning o‘rni davlat tomonidan qoplanishi ta’minlanadi. Amaliyotda surishtiruv yoki tergov jarayonida mansabdor shaxslar tomonidan fuqaroga nisbatan qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala natijasida uning hayoti va sog‘lig‘iga yetkazilgan zarar ham davlat tomonidan qoplab beriladi. Shu bilan birga, davlat fuqaroga to‘lab berilgan mablag‘ni zarar yetkazgan mansabdor shaxsdan undirish choralarini ko‘radi[17].

Xulosa qilib aytsak, yangi tahrirdagi Konstitutsiyada murojaat qilish huquqi va uni amalga oshirish jarayoni yanada takomillashtirilmoqda hamda inson huquq va erkinliklarini himoya qilishda asosiy vositaga aylanmoqda.

[17] O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI HUZURIDAGI QONUNCHILIK VA HUQUQIY SIYOSAT INSTITUTI O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ADLIYA VAZIRLIGI TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI, YANGILANAYOTGAN KONSTITUTSIYA 100 SAVOLGA 100 JAVOB “Adolat” milliy huquqiy axborot markazi Toshkent – 2023, 105-bet

YURAK-QON TOMIR SISTEMASIGA TA'SIR QILADIGAN DORI VOSITALAR VA ULARNING KIMYOVIY TARKIBI

Dolimov X.X.
O'zResFA mustaqil tadqiqotchisi

Dolimova U.A., Mo'sajonova G.D., Yursunov A.A.
Farg'ona Davlat Universiteti talabalari

Yurak mushagiga tanlab stimulyatsiya ta'sirini ko'rsatadigan o'simliklardan olinadigan moddalar gidrolizida qandli qism – glikon va qandsiz qism – aglikon yoki geninga parchalanadi. Yurak glikozidlari tutgan qator o'simliklarda – angishvonagul, strofantin, gulizardak, marvaridgul va boshqalarda saponinlar (chayqalganda sovunga o'xshab ko'piklanadigan azotsiz murakkab birikmalar) bo'ladi. Ular glikozidlarning eruvchanligini oshiradi va ichak tomirlarining kengayishiga sabab bo'lib, shu tariqa yurak glikozidlarining yaxshiroq so'rilishiga imkon beradi.

Uzoq vaqt davolanishni talab etadigan xronik yurak yetishmovchiligida uzoq va o'rtacha muddat ta'sir ko'rsatadigan yurak glikozidlari tayinlanadi. Xronik yurak yetishmovchiligi yurak porogi, kardioskleroz, miokardit kabilarda rivojlanadi.

Yurak glikozidlarini qo'llash ko'ngil aynishi, qusish, pulsning sekinlashuvi, yurak ritmining buzilishi ko'rinishidagi nojo'ya ta'sirlar bilan o'tishi mumkin. Organizmda yurak glikozidlari talaygina yig'ilib qolganda yurak bo'lmachalari va qorinchalarining fibrillyatsiyasi paydo bo'lishi, ekstrasistola (qorinchalarning navbatdan tashqari qisqarishi), talvasalar vujudga kelishi mumkin.

Toksik ta'sir belgilari paydo bo'lganda yurak glikozidlarini bekor qilish va ularning antagonistini tayinlash kerak. Buning uchun unitiol va defanin, kaliy preparatlari (panangin, qutblaydigan aralashma), kalsiy ionlarini bog'laydigan bog'laydigan preparatlar (dinatriy-EDTA), aritmiyaga qarshi vositalar (ksikain) dan foydalaniladi.

Digitoksin – marvaridgul barglaridan olingan sof glikozid. Tabletkalarda 0,0001 g dan, rektal suppozitoriylarda 0,05 mg dan chiqariladi. Ichakdan yaxshi so'riladi. Ta'siri asta-sekin, 5-6 kunga kelib rivojlanadi. Preparat digitalis poroshogiga qaraganda ko'proq toksinli, ko'pincha ko'ngil aynishi, qusish, puls siyraklashuviga sabab bo'ladi. Ehtiyotsizlik bilan qo'llanilganda esa yurak ritmining og'ir buzilishlarini keltirib chiqaradi. Dozasi to'g'ri tayinlanganda nojo'ya ta'sirlarsiz, yaxshi terapevtik effekt beradi.

Digoksin – angishvonagul barglaridan olingan glikozid. Tabletkalarda 0,00025 g dan va 0,25% li eritma holida ampulalarda 2 ml dan chiqariladi.

Aktivligi yuksak preparat hisoblanadi, yurak ritmini sekinlashtiradi va kuchli diuretik ta’sir ko’rsatadi. Digitoksindan farqli ravishda organizmdan tezroq chiqariladi va kamroq kumulyasiyalanadi. Ichishga berilganda 20-30 minut o’tgach ta’sir qila boshlaydi. Venaga yuborilganda tez va kuchli effekt beradi.

Selanid – digitalis barglaridan olingan glikozid. Tabletkalarda 0,00025 g, 0,002% li eritma ko’rinishida 1 ml dan va 0,05% li eritmada flakonlarda 10 ml dan chiqariladi. Preparat uchun birmuncha tez, ayniqsa venaga quyishda tez ta’sir qilish va kumulyativ xossalarining kamligi bilan xarakterli.

Adonizid – bahorgi adonis o’tidan olingan preparat. Flakonlarda 15 ml dan va ampulalarda 1 ml dan chiqariladi. Ichishga 20-4- tomchidan kuniga 2-3 marta, shuningdek teri ostiga yoki venaga 1 ml dan tayinlanadi. Venaga yuborishda ishlatishdan oldin adonizid 10-20 ml 20-40% li glyukoza eritmasida suyultiriladi va asta-sekin yuboriladi. Bemorni digitalis bilan davolashdan so’ng birdaniga tayinlanmaydi.

Strofant – Sharqiy Afrikaning tropik qismida o’sadigan strofant urug’laridan strofantin glikozidi ajratib olingan. Hozirgi vaqtda o’z farmakodinamik xossalariga ko’ra import qilinadigan preparatdan qolishmaydigan strofantin K vatanmizda kanop kendiridan olingan. Digitalisga qaraganda birmuncha tez, venaga yuborilganda 5-10 minut o’tishi bilan, biroq qisqa vaqt ta’sir qiladi. Organizmda kam yig’iladi, yurak mushagining qisqarish funksiyasini keskin kuchaytiradi. Sistola kuchayishi natijasida qon oqimi tezlashadi, venoz bosim pasayadi. Yurak mushagining o’tkazuvchanligi va qo’zg’aluvchanligiga, digitalisga qaraganda kam ta’sir qiladi, toj tomirlarni kengaytiradi. Strofant preparatlari o’tkir yurak sustligida, og’ir dekompensiyalangan yurak poroglarida, hilpillovchi aritmiya va paroksizmal taxikardiyada qo’llaniladi. Tez va kuchli ta’sir ko’rsatishi tufayli digitalis bilan davolashdan keyin ehtiyotkorlik bilan qo’llanish talab etiladi.

Adabiyotlar

1. „Farmakologiya bilan retseptura” K.X.Postnova
2. „Farmakologiya” S.S.Azizova
3. „Лекарственные средства” М.Д.Машковский
4. Intenet ma’lumotlari.

UNDERSTANDING OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Kuchkarova Gavharoy
Andijan State Institute

Turgunova Barnokhon Dilmurod's daughter
a student of Andijan State Institute of Foreign Languages

Annotation. This article explains what cross-cultural communication is and its importance in communicating with people from other cultures and gives some strategies to have a good cross-cultural communication skill.

Key words: culture, cross-cultural communication, intercultural communication, cultural norms

Introduction. Culture is a way of thinking and living whereby a person learns a set of attitudes, cultural norms and beliefs that are taught by other people in the community. It includes basic assumptions and solutions to the problems of the world that are passed on from generation to generation to ensure survival. A culture consists of both unwritten and written principles that guide how one interacts with the outside world. Members of a culture can be identified by the fact that they share some similarity such as religion, geography, race and ethnicity. Understanding of cultural communications definitely affects our style of communication as we start picking up another culture at around the same time we start learning to communicate. Culture has an influence on our speaking and behavior.

In the world different cultures live and work together closely. When you adapt to different cultural norms, you can have an open conversation with a person from another culture and become more productive as a team. In order to this it is important to understand what cross-cultural communication is.

Cross-cultural communication is a field of studying that learns both differences and similarities among cultural groups to communicate with each other. These differences and similarities can be in styles of living and working, ethnicity, tradition, cultural norms, common beliefs or sexual orientation. Cross-cultural communication also refers to how verbal and nonverbal communication takes place among people from different backgrounds, geographies, and cultures.

Cross-cultural communication that is often referred as intercultural communication has been becoming more important than ever in the years ahead owing to the currency of remote work and the continued globalization of the economy.

It is important to understand cross-cultural communication to avoid miscommunication and misinterpretation. This form of multicultural

communication allows people to exchange information with vastly different backgrounds and empowers everyone to profit from the flow of valuable data.

Here are three basic elements of all forms of cross-cultural communication:

1. Language: Verbal communication is how individuals convey information from one person to another, so knowing how to speak different languages greatly enables people to connect across cultural divides. Once one is able to overcome language barriers, he removes the greatest obstacle to free-flowing communication.

2. Nonverbal communication: Sometimes body language such as gestures, eye contact or facial expressions might be all it takes to communicate certain information across cultures. Still, nonverbal communication has different meanings among different cultural groups. For instance, an impolite hand gesture in one culture might be polite in another.

3. Social norms: "Cultural norms are the unwritten rules of a society, which prescribe how people should behave in different situations and prescribe what is acceptable and what is not" (1991). Different cultural norms have different communication styles. For example, sitting at the floor to eat is

common in some Asian cultures, while it would be considered rude in Western culture.

Cross-cultural communication can be understood easily but you have to try hard to have cross-cultural communication skills. You can try out these strategies:

*Be friendly. Although the specific actions of friendliness might be differently characterized by different cultures approaching intercultural communication in a friendly manner is easy to appreciate universally.

*Educate yourself. Do your best to enhance your cultural understanding on your own. Do some research on the certain cultural aspects.

*Remain adaptable. Try to be open-minded in any work environment or situation in which you might need to interact with intercultural communication.

Conclusion

Good cross-cultural understanding improves communication between people from different backgrounds. As a result, it encourages greater trust. It is the most significant thing is to remain open-minded when communicating.

References

1. *Shweder, Richard A. (1991). Thinking through cultures: Expeditions in cultural psychology. Harvard University Press
2. *MasterClass, Nov 14, 2022
3. *masterclass.com
4. *Vikipedia
5. *www.notheastern.edu>blog

BOSHLANG‘ICH SINFLAR UCHUN TIMSSNING AHAMIYATI

Abdullayeva Dilshoda Otabek qizi
Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi(boshlang‘ich ta’lim) magistranti

Pirimov Akram Pirimovich
Fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya. TIMSS xalqaro baholash tizimining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hayotidagi ahamiyati haqida to‘xtalib o‘tildi.

Annotation. The importance of the TIMSS international assessment system in the lives of primary school students was discussed

Kalit so‘zlar: TIMSS xalaro tadqiqoti, IEA, raqamli, masala.

TIMSS (Trends in International mathematics and science study) 4- va 8- sinf o‘quvchilarining matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan o‘zlashtirish darajasini baholash dasturi bo‘lib, bu tadqiqot to‘rt yilda bir marta o‘tkaziladi. TIMSS xalqaro tadqiqotining asosiy maqsadi boshlang‘ich va o‘rta maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha ta’lim sifatini qiyosiy baholashdan iborat.

Endilikda, TIMSS-2023 xalqaro dasturida qatnashishga kirishildi. IEA rahbariyati O‘zbekistonning ushbu tadqiqotda qatnashishishidan mamnun ekanligini aytib, O‘zbekistonning ta’lim sharoitiga TIMSSning qaysi turi mos kelishi haqida maslahatlar bergan. TIMSS o‘quvchilarga ta’lim olish imkoniyatlari qanday taqdim etilgani va o‘quvchilarning ushbu imkoniyatlardan foydalanishiga ta’sir etuvchi omillarni ko‘rib chiqishda o‘quv dasturlaridan asosiy tashkiliy tamoyil sifatida keng ko‘lamda foydalanadi. TIMSS o‘quv dasturi modeli uchta jihatga ega: rejalashtiriladigan o‘quv dasturi, amalga oshiriladigan o‘quv dasturi va natijaga erishiladigan o‘quv dasturi. O‘z navbatida, ularda mamlakatlarning o‘quv dasturlarida belgilab qo‘yilganidek, o‘quvchilar matematika va tabiiy fanlardan ta’lim olishlari kerakligi; shuningdek, ushbu ta’lim olish jarayonini osonlashtirish uchun ta’lim tizimini qanday tashkil etish zarurligi; aslida sinfxonalarda nima o‘qitilayotgani, uni o‘qitayotganlarning tavsifi hamda qanday o‘qitilayotgani; vanihoyat, o‘quvchilar nimani o‘rganganliklari va ular ushbu fanlarni o‘rganish haqida nima deb o‘ylashlari ifoda etiladi.

Matematika mazmun sohalari

• To‘rtinchi sinf: sonlar, o‘lchashlar va geometriya, ma’lumotlar bilan ishlash

• Sakkizinchi sinf: sonlar, algebra, geometriya, ma’lumotlar bilan ishlash, statistika va ehtimollik .

TIMSS yordamida o‘quvchilarning ta’limiy yutuqlari: bilish, qo‘llash, mulohaza yuritishi baholanadi.

“BILISH” bo‘limi o‘z ichiga matematikadan masalalar yechish o‘quvchilardan sonlarning xususiyatlari va oddiy geometric jismlar haqidagi nazariy bilimlar, ta’riflarni takroran aytib berish, standart grafik va diagrammalardan ma’lumot olishni o‘z ichiga oladi.

“QO‘LLASH”ga oid test topshiriqlarini bajarishda o‘quvchilar hayotiy vaziyatlarni o‘zida aks ettiradigan matematik va tabiiy-ilmiy masalalarni yechish, jadval, sxema, diagramma, grafiklarni talqin qilish, tajribalarni o‘tkazish ko‘nikmalarini namoyish etishlari zarur.

Qo‘llash kognitiv sohasi turli xil vaziyatlarda matematikani qo‘llashni o‘z ichiga oladi. Masalalarni yechish ushbu sohada asosiy o‘rinni egallaydi. Ko‘pgina masalalar hayotiy vaziyatlarda belgilab qo‘yilgan bo‘lib, o‘quvchilarga yechimni amalga oshirishdan oldin masalani matematik ko‘rinishda ifodalash talab qilinadi. G‘oyalarni aks ettirish matematik fikrlash va muloqot asosini tashkil etadi va tasvirlarni yaratish qobiliyati muvaffaqiyatga asos bo‘ladi. Boshqa muammolar, masalan, sonli yoki algebraik ifodalar, funksiyalar, tenglamalar, geometrik figuralar yoki statistik ma’lumotlar to‘plamlari bilan bog‘liq matematik savollar bo‘lishi mumkin.

“MULOHAZA YURITISH’’ga oid topshiriqlar o‘quvchilarning mantiqiy va tizimli fikrlash malakalarini aniqlaydi. Mulohaza yuritishni talab etadigan masalalar taklif etilayotgan vaziyatning yangiligi, savolning murakkabligi, yechish bosqichlari sonining ko‘pligi, turli bo‘limlardan bilimlarni integratsiyalashning zarurligi bilan bir-biridan farqlanishi mumkin.

Matematik mulohaza yuritish mantiqiy, tizimli fikrlashni o‘z ichiga oladi. Bunga muammolar yechimini toppish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan qonuniyatlar va qonuniyatlarga asoslangan intuitiv va induktiv mulohazalar kiradi. Mulohaza yuritish jarayonlarining dalilini yechish usulini tushuntirish yoki asoslash yoki ma’lumotlar va dalillar asosida asosli xulosalar chiqarish mumkin. Matematik munosabatlarni tahlil qilish yoki umumlashtirishda mulohaza yuritish talab etiladi.

Mulohaza yuritish sohasida keltirilgan ko‘plab kognitiv ko‘nikmalar murakkab masalalarni o‘ylash va yechishda foydalanish mumkin bo‘lsa ham, har biri o‘z-o‘zidan matematik ta’limning qimmatli natijasini anglatadi mulohaza yuritish kuzatish va taxmin qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi.

TIMSS 2023 to‘liq raqamli hisoblanadi.

01-Matematik konsepsiyalarning dinamik tomonlarini, masalan, munosabatlar va geometric operatsiyalarni hisobga olish, bu tushunchalar haqiqatan ham murojaat qilinadigan narsalarga yaqin interaktiv simulyatsiyalar yoki vositalarni taklif qilish.

02-Ba’zi protsessual va ikkilamchi hisoblash vazifalarini kompyuterga topshirish orqali kognitiv jarayonlarini baholash yaxshilandi, bu esa o‘quvchilarga strategiya va matematik fikrlashga e’tibor berish imkoniyatini yaratdi.

03-O‘quvchilarning muammolarni hal qilish strategiyalari, noto‘g‘ri tushunchalari va testlarni topshirish yondashuvlari haqida ko‘proq bilim olish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan o‘quvchilarning tegishli namunaviy javoblari bilan bog‘liq ma’lumotlarni qayta ishlash.

04-Testlarni namoyish qilish va javob berishning umumiy formatlarini boyitish, o‘quvchilarning faolligi va TIMSSda qatnashish motivatsiyasini yaxshilashga yordam berish.

Umumiy qilib aytganda, aql barcha bilim jarayonlarining tizimi hisoblanadi. Fikrlash tushunchasi insonni o‘zgaruvchan hayot sharoitlariga moslashishi uchun ko‘maklashadi. TIMSSning boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ahamiyati nihoyatda beqiyosdir. Bu baholash tizimi o‘quvchilarning o‘rgangan bilimlarini hayotda qo‘llashga yordam beradi va inson kichik yoshlaridanoq hayot zarbalariga munosib javob qaytara oladi.

AGE-RELATED PROPERTIES OF HORMESIS

Rahmatova Kumush Asror kizi
Faculty of Chemistry and Biology, Karshi State University

Abstract. Hormesis is characterized as a dose response phenomenon characterized by low-dose stimulation and high-dose inhibition, and is recognized as over-compensation for mild environmental stress. Understanding aging mechanisms and life-determining factors can help reduce age-related diseases and facilitate healthy aging. As a result of medical and environmental factors, average life expectancy has increased in recent centuries, but maximum life expectancy remains unchanged.

Keywords: ageing, hormesis, animals, lifespan, Calorie restriction
Environmental factors

Currently, in animal models, it is possible to extend the maximum life span with measures such as genetic manipulation and calorie restriction (CR). CR prolongs life by reducing oxidative damage mediated by reactive oxygen species (ROS). But ROS formation, which has a positive effect on cellular stress response mechanisms, is a highly regulated process controlled by a complex network of intracellular signaling pathways[1,2]. By sensing the intracellular nutrient and energy state, the functional state of the mitochondria, and the concentration of ROS generated in the mitochondria, the longevity network regulates life

expectancy across species by coordinating information flow along its convergent, divergent, and proliferating branched signaling pathways, including vitagens. genes involved in the maintenance of cellular homeostasis during. stressful conditions[3].

Age-related degenerative diseases

Due to medical and environmental factors, average life expectancy has increased, but maximum life expectancy remains unchanged. Understanding aging mechanisms can help reduce age-related diseases and facilitate healthy aging. Although serum testosterone concentrations are decreasing with aging, most men have a small decrease and are usually in the normal range. Age-related hypogonadism is called andropause or late onset hypogonadism (LOH), LOH being the most appropriate term for the condition[1]. The induction of hormone by low-level stressors not only quickly regulates adaptive processes for damage recovery, but also protects the adapted system from damage due to the next difficult dose (toxic) in the specified temporary window. The remarkable consistency of the amplitude of the hormetic reaction provides a quantitative description of the biological plasticity of hormesis. Knowledge of hormesis is of particular potential biomedical importance in slowing or slowing down normal aging processes and in the development of severe disease[3].

References

1. Cornelius C, Graziano A, Calabrese EJ, Calabrese V. Hormesis and vitagenes in aging and longevity: mitochondrial control and hormonal regulation. Horm Mol Biol Clin Investig. 2013 Dec;16(2):73-89. doi: 10.1515/hmbci-2013-0051. PMID: 25436749.
2. Rajabbayevna, H. N., Boymuratovna, B. G., & Normurodovn, H. H. (2021). IMPORTANCE OF DIETARY FIBERS IN HEALTH.
3. Musharraf B. Avliyoqulova, & Nargiza R. Hamzayeva. (2022). Biomedical Significance of Hormesis. The Peerian Journal, 6, 14–16. Retrieved from https://www.peerianjournal.com/index.php/tpj/article/view/130

GROUPING OF EXPRESSIONS WITH PHYTONYMIC COMPONENT IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES ACCORDING TO THE PHRASEOLOGICAL MEANING CONCEPT

Ergasheva Nargiza shavkatbek qizi
Andijan State Institute of Foreign Languages, Faculty of English language and literature, 2nd year Master's degree student

Tursunova Nodirabegim Fayzullo qizi
(phd)

Abstract. This article is devoted to the field of phraseology, one of the most important sections in linguistics. It is about the grouping of phrases with a phytonymic component according to the concept of meaning, which reveals the phrase-semantic meaning.

Key words: Idiom (phraseological unit), culture, the language, phytonym phrases

Phraseological units have an important place in the vocabulary of all languages in world linguistics, and in their formation, words belonging to different semantic groups sometimes appear in phraseological units in their own sense, and sometimes in a figurative sense, and a new meaning. The components of English and Uzbek phraseology also consist of words related to different fields. These phraseology are characterized by the fact that they express different aspects of life.

Russian researcher E.V.Krepkogorskaya in her research work entitled "Сопоставительное исследование фразеологизмов с фитонимическими компонентами в английском и русском языках" studied phraseological units with phytonym components in English and distinguished the following lexical-semantic groups.

1) human personality;
2) personality traits;
3) intellectual ability;
4) a person's relationship with other people;
5) actions and actions of a person;
6) living conditions.

Units representing human personalities, mainly physical condition.

brown as a berry -having a very dark skin from being in the sun like two peas/drop in a pod alike as two peas in a pod -very similar in appearance or character.

bloom is off the rose-The person, object, or situation identified in the context has lost its novelty, freshness, appeal, or acceptability.

Andrew Lang, "The Puzzle of Dickens's Last Plot":

He and Edwin are on uncomfortable terms: she does not love him, while he perhaps does love her, but is annoyed by her manner, and by the gossip about their betrothal. "The bloom is off the rose" of their prearranged loves, he says.

In the Uzbek language, Boshida danak/yong‘oq chaqmoq- to suffer excessively, to punish, to torture

Anjir bo‘lmoq/anjiri chiqmoq- to be physically oppressed, to suffer, to be tired

Phraseological units expressing personality traits Be off somebody nut (informal)- Crazy or insane a hot potato-a controversial issue or situation which is awkward to deal In Uzbek, osmondagi qushning og‘zidagi donni olmoq-nimble piyoz dastro’moli bor, ko’zyoshiga ishonmang-sly Phraseological units expressing intellectual ability

Know your onions- be very knowledgeable about something e.x I think Nicole is our best candidate for the job—when it comes to corporate accounting, she really knows her onions.

green as grass- completely inexperienced or naïve

In Uzbek, daraxtning bargida yurmoq- businesslike, forward-thinking, or shrewd kitob ko‘rmagan bola/giyoh unmagan dala- for people with little knowledge

Expressing the person's relationship with other people

Hold out/offer an olive branch-an offer or gesture of conciliation or goodwill.

apple of your eye-a person or thing that someone loves very much

In Uzbek, arpasini xom o‘rmoq- to behave in a way that one does not like arpaning ichida kesak bor- the intrusion of a stranger among close, sincere friends

Phraseological units representing the actions and actions of a person.

the short straw-to be the person (as in drawing lots) to whom an unwelcome task or fate falls.

upset the apple cart-spoil carefully laid plans.

In uzbek, sholg‘om bo‘lmoq=sholg‘omday qizarmoq- to feel a sharp sensation, to blush because of that

Phraseological units representing living conditions.

put down roots-begin to have a settled life in a particular place.

come up smelling of roses- to have success or good fortune in a situation in which one was likely to fail, be harmed, etc.

be no bed of roses = not be a bed of roses-it is not as pleasant as it seems, and that there are some unpleasant aspects to it.

In Uzbek, arpaga uvoq bo‘lmaslik-lack, inability

List of used literature

1. Bally, Ch. Precis de stylistique. - Geneve, 1905.-320 p.
2. Boltayeva Sh. “O’zbek va ingliz tillaridagi florionimlar tahlili”. Til va adabiyot ta‟limi jurnali. 2012-yil 5-son. B-7-10.
3. Sh.Shomaqsudov, S.Dolimov “Keng uyning kelinchagi” .“Toshkent badiiy adabiyot nashriyoti”1964. 109-b.
4. Крепкогорская Е. В. "Сопоставительное исследование фразеологизмов с фитонимическими компонентами в английском и русском языках". Дис.канд.фил.наук.-Казань. 2012. –с 189.

IQTISODIY TARBIYA FUNKSIYALARI

I.S.Soliyev
Farg’ona davlat universiteti falsafa fanlari p.h.d

G.N.Sirojiddinova
2-kurs magistri

Iqtisodiy tarbiya funksiyalari iqtisodiy tarbiya negizini tashkil etib, uni shakllantirish ma’naviy boyliklar, iqtisodiy bilimlar, ijobiy milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ijtimoiy taraqqiyot haqidagi chuqur fikr-mulohazalar asosida amalga oshiriladi. Iqtisodiy tarbiya funksiyalari insonning kundalik turmushida, hayotga bo‘lgan munosabatlarida, iqtisodiy faoliyatlarida rivojlanadi va kamol topadi. Shuni ta’kidlash joizki, O‘zbekiston mustaqilligi tufayli qayta tiklangan boy ma’naviy merosimiz, undagi ming yillik tariximiz, ijtimoiy adolat, mustaqillik yo‘lidagi kurashlar iqtisodiy tarbiya poydevori hisoblanadi. Haqiqatan ham, bugungi kunda yakdillik, iymon va insof, to‘g‘ri so‘z va ish birligi, kishilarga hiyonat qilmaslik, insonparvarlik, yangi qurilayotgan jamiyatning boshlaridan biriga aylangan. Shunday ekan jamiyat va xalq manfaati, uning baxt-saodati uchun kurashish mas’uliyatini, har bir fuqaro his etishi va unga amal qilishi lozim. O‘zbekistonda yashovchi har bir kishi, kelajagi buyuk bo‘lgan mustaqil davlatimizni umumbashariyatga tanishtirishda va xalqimiz o‘rtasidagi inoqlik va o‘zaro hurmatni mustahkamlashda yagona maqsad sari intilmog‘i kerak. Ayniqsa, yoshlarni, o‘sib kelayotgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini yangilanayotgan demokratik, insonparvar jamiyatga munosib qilib tarbiyalash o‘z navbatida maktab, kasb-hunar kolleji faoliyatini davr talablari asosida tashkil etishni talab qiladi. Shuning uchun ham hozirda yangilanayotgan jamiyat istiqboli uchun

kurashish, chuqur mas’uliyatni his qiladigan yoshlarni tarbiyalash maktab o‘qituvchilarining asosiy vazifasi bo‘lib qoldi. O‘zbekistonda o‘tkazilayotgan islohotlar, bozor munosabatlari mustaqil davlatimizning yangi sharoitlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini ham jamiyatimiz manfaati yo‘lidagi yuksak talablar ta’siri ostida uning hayot tajribasi, iqtisodiy tarbiya shakllanib boradi. Shu sababli o‘quvchilarni jamiyat manfaati uchun qilinadigan mehnatga ilhomlantirish o‘qituvchining eng muhim vazifasi hisoblanmoqda. Chunki har bir bolaning jamiyat hayotida ishtirok etishi iqtisodiy tarbiya ishining muhim tamoyili. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi jamiyat manfaati uchun qanday ulush qo‘shayotganligini, o‘zgalarga nima foyda keltirayotganligini his etish iqtisodiy tarbiyaning yuqori cho‘qqisi. Chunki bu o‘quvchining taraqqiyoti bilan bog‘liq bo‘lgan muammolarning ongda yetilganligining dalilidir. Shuni aytish kerakki, o‘quvchining jamiyatga bo‘lgan munosabatlarida, yurt obodligi uchun kurashda, poklik, milliy hamkorlik tuyg‘ulari kabi bir butun sifatlar shakllanadi. Iqtisodiy tarbiya insonning jamiyatga bo‘lgan hurmati munosabati negizini tashkil etadi. Shuning uchun ham o‘quvchida jamiyatga bo‘lgan hurmatni yuksaltirish, iqtisodiy tarbiyalangan bo‘lishiga, iqtisodiy ongining o‘zini-o‘zi anglab yetishga, yaxshi insonlarga bo‘lgan e’tiqodini rivojlantirishga olib keladi. Demak, xalqning kuch-qudrati uning sonida emas, balki jamiyatga bo‘lgan hurmatidir. Maktab o‘quvchilari dars va darsdan tashqari jarayonlarda iqtisodiy tarbiyaning halollik, tejamkorlik, to‘g‘riso‘zlik, vaqtdan unumli foydalanish, ishbilarmonlik ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy taraqqiyotning negizi ekanligini o‘z o‘quvchilariga tushuntirish lozim. O‘zbekiston mustaqilligi, yurtimiz ravnaqi yoshlarni o‘qishdan, izlanishdan, mehnatdan qochmaydigan, har qanday qiyinchililardan qo‘rqmaydigan, salbiy illatlarga nafrat ruhida tarbiyalashni talab qiladi. Chunki bugungi O‘zbekiston zaminida yashayotgan har bir yigit-qiz o‘z vijdoni oldida javob berishi, shu yurtning ravnaqi va obodligi uchun kurashish asosiy burchi ekanligini anglamog‘i lozim. Xalqimizning o‘tkazayotgan islohotlar va bozor iqtisodiyoti yo‘lida hech qanday to‘siq va g‘ovliklar bo‘lmasligi kerak. Lekin insonning jamiyatdagi o‘z o‘rni haqida muammolarni davlat hal qiladi degan tushuncha, atrofida bo‘layotgan voqealarga befarq qarash hali davom etib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Ilhom, S. (2022). EARLY STUDENTS IN MATHEMATICS FORMATION OF FUNDAMENTALS OF ECONOMIC KNOWLEDGE.
2. Soliev, I. S. (2020). FACTORS OF FORMATION OF INFORMATION COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS. In *Наука и просвещение: актуальные вопросы, достижения и инновации* (pp. 218-220).

3. Sobirjonovich, S. I. (2022). Child Thinking and Problem Solving. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, *4*, 111-115.
4. Sobirjonovich, S. I. (2021). Teaching Preschool Children in a Second Language. *International Journal of Culture and Modernity*, *11*, 406-411.
5. Sobirjonovich, S. I. (2021). Professionalism as a Factor in the Development of the Pedagogical Activity of the Future Teacher. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, *1*(7), 76-81.
6. Sobirjonovich, S. I. (2021). Speech Education for Children from 1 To 3 Years of Age. *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology*, *1*(7), 135-141.
7. Sobirjonovich, S. I. (2021). Didactic Interaction as Whole Integral Education. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*, *1*(7), 80-83.
8. Soliyev Ilhomjon Sobirjonovich. (2022). Child Thinking and Problem Solving. EUROPEAN MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF MODERN SCIENCE, (4) 111-115.
9. "EARLY STUDENTS IN MATHEMATICS FORMATION OF FUNDAMENTALS OF ECONOMIC KNOWLEDGE" Soliyev Ilhom, Sirojiddinova Gulchehra Nematilo qizi

MARKAZIY OSIYO MUTAFFAKKIRLARI MEROSI VA ZAMONAVIY G'ARB TADQIQODCHILARI ASARLARIDA IQTISODIY TARBIYA

I.S.Soliyev
Farg'ona davlat universiteti falsafa fanlari p.h.d

G.N.Sirojiddinova
2-kurs magistri

Har bir xalqning rivojlanish qonuni iqtisodiy madaniyati yuksalishi bilan belgilanadi. Muayyan xalqning tarixini, o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishda madaniy iqtisodiy merosiga bo'lgan e'tibor, ayni paytda avvalgidan ham kuchaygan. Xususan bizning mamlakatimizda ham iqtisodiy rivojlanishga katta e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatimiz milliy mustaqillikka erishgandan so'ng bozor munosabatlariga qo'yilgan qadam ma'naviy merosimizga hususan diniy qadriyatlarga yangicha munosabatda bo'lishni pedagogika fani o'z oldiga dolzarb muammo qilib qo'ydi. Ana shunday zarurat yuzasidan kelib chiqib diniy qadriyatlarni ijtimoiy tarbiya bilan oilaviy tarbiyadan ajratib bo'lmasligini va bozorning o'z navbatida tarbiyaga bo'lgan ta'sirini ilmiy tahlil etish joizdir. " Bozor munosabatlariga o'tish hayotiy yetuklik va sabr-toqatni sinovdan o'tkazuvchi o'ziga xos imtixondir "- deb yozadi O'zbekiston respublikasi birinchi prezidenti I. Karimov. Bunda ma'naviy bo'shliqqa ko'ngliga kelgan ishni

qilaverishga yo‘l qo‘ymaslik kerak. Shu sababli biz ma’naviy ruhiy tiklanish va poklanishga katta e’tibor beramiz. Chinakam svilizatsiyalashgan bozor munosabatlari, bozor vositalari faqat yuksak ma’naviyat negizida va vatanparvarlik ruhida barpo etilishi mumkin. Sharq falsafiy asarlarida iqtisodiy tarbiyaga alohida e’tibor qaratilgan . Qadimgi dunyo olimlaridan Ksendont, Platon, Arastular iqtisodiy tushunchalarni yozishga uni tushuntirishga harakat qilganlar. Markaziy Osiyo iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishga hissa qo’shgan Abu Rayhon Beruniy birinchi bolib pulni kelib chiqishi va uning ahamiyamiyati haqida fikrlar bergan olimdir. Iqtisodiyot fani fan sifatida XVI-XVII asrlarda vujudga kelgan . Iqtisodiy ta’lim tarbiyani tarixiy tomondan o’rganilishi bugungi kun uchun juda muhimdir. Chunki bu tarixiy iqtisodiy bilim amaliyotdan kelib chiqqan natijalarni zamonaviy ta’lim tizimida qo’llab samarali natija olishimizga yordam beradi. Arastu dunyodagi birinchi siyosatchi-iqtisodchi olim hisoblanadi. U o’zining “Etika” kitobida “egoizm” konsepsiyasini rivojlantiradi. Ushbu konsepsiyaga insonlarning mol-dunyo yeg’ishiga, shuxratparastligi va o’z manfaatlari yo’lida harakat qilish hususiyatlarini o’rgangan. Bundan tashqari Eron shoxi Kaykovusning o’gliga yozga nasixatlar to’plami ya’ni “Qobusnoma ” asari ham bugungi kun o’quvchilariga iqtisodiy saboq bera oladi.

Iqtisodiy ta’lim-tarbiya turlari, uning jamiyatdagi hayot bilan uzviy bog‘liqligi bizga bu jarayon bilan yaqindan tanishish imkonini beradi. Iqtisodiy tarbiyaning asosiy kategoriyalari iqtisodiyotiy qonunchilikka asoslangan.

Vaqtni tejash qonuniyatini ishlab chiqishda ish vaqtining qisqarishiga olib keladi. Ish vaqtining tejalishi esa insonning unumli ishlashi va yaxshi dam olishini ta’minlaydi. Vaqtni tejash ishlab chiqarilgan mahsulot umumiy tan narxining arzonlashuviga olib keladi. Vaqtning tejalishi nafaqat ishlab chiqarish hajmining o‘sishiga balki insonning har tomonlama imkoniyatlarini kengayishiga olib keladi. Bu o‘z-o‘zidan mehnat samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ishlab chiqaruvchining shaxsiy manfaatlari davlat manfaatlari bilan to‘qnasmasdan uning bir bo‘lagi bo‘lishi lozim.

Iqtisodiyot mehanizimini boshqarishni takomillashtirish masalalari aksariyat hollarda iqtisodiy dunyoqarashning ommaviy o‘sishiga bog‘liq. Fuqarolar qanchalik mamlakat iqtisodiy hayotida ishtirok etsa, bu jarayon shunchalik tezlashadi.

O‘quvchilarni tarbiyalashda eng avvalo sharq mutafakkirlarining iqtisodiy va madaniy sohalarda qoldirib ketgan asarlarini o‘rganish alohida ahamiyatga ega. Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Beruniy, Buxoriy, Yassaviy, Xorazmiy, Farg‘oniy, Firdavsiy, Amir Temur, Navoiy, Ulug‘bek, Yusuf Xos Hojib, Bobur kabi buyuk allomalarimizning iqtisodiy bilimlarni yosh avlodga o‘rgatib ularni vatanparvarlik

ruhida tarbiyalash bugungi kundagi dolzarb vazifalar sirasiga kiradi. Farobiy va Ibn Sinolarning iqtisodiy meroslari mazmunida inson va uning ehtiyojlarini qondirishning muhum ahamiyati to‘g‘risidadir. Yuqorida aytib o‘tilgandek, har bir jamiyat o‘sib borishi lozim va bu jamiyatda eng muhim ustuvor maqsad inson ehtiyojlarini qondirish hisoblanadi.

Yana bir muhim meros bu "Avesto" kitobidir. Bu kitobda ta’kidlanishicha tarbiya hayotning tayanchi shuning uchun har bir yosh avlod yaxshi o‘qish va yaxshi yozishga o‘rgatilishi lozim. Bolalarni yoshligidanoq mehnat qilishga va mehnatning tagi rohat ekanligini uqtirish uchun ko‘chatlar ekish, uy- joy ish qurollarini yasashga o’rgatilganiligi aks ettirilgan. Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilariga matematikani o‘qitishning yetakchi tamoyillaridan biri bu ta’lim va tarbiyaning uzviy uyg‘unligi, bilimlarni o‘zlashtirish va o‘quvchilarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish tamoyilidir. Boshlang'ich maktabdagi barcha fanlar: o'qish, tabiatshunoslik, musiqa, tasviriy san'at fanlari barchasi matematika fani bilan uzviy bog’liqdir. . Shu bilan birga, boshlang'ich maktab uchun matematika bo'yicha asosiy mavjud dasturlar va tegishli darsliklarni tuzishda mualliflar zamonaviy o'quv vazifalari hisobga olganlar . Bu vazifalar qatoriga, albatta, kichik yoshdagi maktab o‘quvchilarida iqtisodiy bilim asoslarini shakllantirish majburiyati kiritilgan. Jamiyatimizning barcha iqtisodiy munosabatlarida ro‘y bergan o‘zgarishlar munosabati bilan matematikaning boshlang‘ich kursi ham mazmunan, ham keyingi ta’lim va tarbiya uchun asos bo‘ladigan bilimlar jihatidan jiddiy yangilanishni taqozo etadi. Dastur iqtisodiy bilimlarni oshirish insonning dunyoqarashini kengaytirishga, bolalarning ijtimoiy va axloqiy rivojlanishi muammolarini hal qilishga materialni hayot bilan bog'liqligini tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Ilhom, S. (2022). EARLY STUDENTS IN MATHEMATICS FORMATION OF FUNDAMENTALS OF ECONOMIC KNOWLEDGE.
2. Soliev, I. S. (2020). FACTORS OF FORMATION OF INFORMATION COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS. In Наука и просвещение: актуальные вопросы, достижения и инновации (pp. 218-220).
3. Sobirjonovich, S. I. (2022). Child Thinking and Problem Solving. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 4, 111-115.
4. Sobirjonovich, S. I. (2021). Teaching Preschool Children in a Second Language. International Journal of Culture and Modernity, 11, 406-411.

5. Sobirjonovich, S. I. (2021). Professionalism as a Factor in the Development of the Pedagogical Activity of the Future Teacher. Journal of Ethics and Diversity in International Communication, 1(7), 76-81.

SURXONDARYO VILOYATIDA TASHKILQILINGAN AGROKLASTERLARDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN ISLOHOTLAR

Haydarova D.A.
TerDU Iqtisodiyot mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Klaster faoliyati iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda, ishlab chiqarish hajminining o'sishi va tayyor mahsulotni iste'molchisiga yetib borishini ta'minlovchi, turmush darajasining yuqoriligiga va iqtisodiy samaradorlikka erishishni ta'minlovchi tuzilmadir. Shu jumladan, Surxondaryo viloyatidagi klaster korxonalarda amalga oshirilayotgan islohotlarni ko'rib chiqish, bu usulning afzallik va kamchilik jihatlarini, mavjud muammolarga yechim izlashga imkon yaratadi.

Viloyatdagi yirik paxta-to'qimachilik klasterlaridan biri bo'lgan "ZAMIN ANGOR CLUSTER" Angor tumanida joylashgan bo'lib, 2021-yil 5-mayda klaster faoliyatini tashkil qilgan. Ushbu klasterga asosiy xizmat ko'rsatuvchi bank "ATB Agro bank Angor filiali" va ikkilamchi banki "Trastbank Toshkent" hisoblanadi. Klaster tarkibida "G'UZOR TEKSTIL IMPLEKS" korxonasi ham tashkil qilingan. "ZAMIN ANGOR CLUSTER" ga jami 5651 gektar yer maydoni biriktirilgan, shundan klasterda 4715 gektari, 28 ta fermer xo'jaligida 936 gektar yer ajratilgan. Asosiy shug'ullanadigan faoliyati paxtachilik bo'lib, paxtani terish mashinalarida jami terilgan paxta 2022-yil yakuni bo'yicha 21165 tonna va umumiy hosilga nisbatan ulushi 100 % da, shundan klaster tomonidan 19061 tonna, fermerlar tomonidan 100 tonna terib olingan. 2023 yilda jami 23300 tonna paxta terib olish reja qilingan. Ma'lumot o'rnida, klasterlar Germaniya, AQSH va Xitoy davlatlarida ishlab chiqarilgan paxta terish mashinalaridan foydalanib, zamonaviy usullarni qo'llamoqda. Shuningdek, 2022-yilda "Zamin Angor klaster", "Indenim klaster" va boshqalar g'alla hosili bo'yicha o'rtacha hosildorlikni 77-80 sentnerga yetkazib, xirmonga barakali hissa qo'shgan.

Viloyatda 2022 yil aprel holatiga ko'ra 11 ta paxta-to'qimachilik klasterlari faoliyat yuritmoqda. Quyidagi jadvalimizda viloyatdagi paxta-to'qimachilik klasterlari bo'yicha ko'rsatkichlar keltirilgan:

2.3.4-jadval

Surxondaryo viloyatidagi paxta-to'qimachilik klasterlarining 2022 yil bo'yicha ko'rsatkichlari[18]

Tumanlar	Klasterlar nomi	Biriktirilgan yer maydoni, ga	Klasterda, ga	Fermer xo'jaligida, ga	Fermer xo'jaligi soni
Angor	Angor Surxon G'ururi	5651	4700	951	28
Denov	Surxon Sifat Tekstil	8888	-	8888	328
Termiz t.	Indenim Klaster	2100	-	2100	72
Oltinsoy	Denov Tekstil Klaster	2686	1108	2578	103
Uzun	Denov Tekstil Klaster	3000	-	3000	124
Sariosiyo	Denov Tekstil Klaster	2000	575	1425	79
Jarqo'rg'on	Termez Jayxun klaster	6665	1415	5250	166
Sho'rchi	Sho'rchi Indenim Klaster	5502	-	5502	177
Qiziriq	Surxon Kotton Tekstil Klaster	7684			
Muzrobot	Muzrabot Indenim Klaster	8700	-	8700	206
Bandixon	Bandixon Tekstil Klaster	3792	369	3423	192
Sherobod	Surxondaryo Agroxizmat	7750	-	271	7750
Qumqo'rg'on	Dream Cotton Textile	7952	-	7952	215

Jadvalda ma'lumotlaridan, klasterga biriktirilgan yerlardan katta qismi fermer xo'jaliklariga biriktirilgan bo'lib, ushbu koronalar samarali faoliyat olib bormoqda. Klasterga biriktirilgan korxonalar rejasiga ko'ra, kelgusi 5 yilda hosildorlikni 2 martaga oshirish, xomashyoni qayta ishlash, soha eksportini 7 milliard dollarga yetkazish, aholi daromadlari va bandligini oshirish belgilangan. Ushbu korxonalarda paxta xomashyosidan tayyor mahsulotgacha bo'lgan bosqichlarni qamrab oladi. Tuproq unumdorligi va hosildorlikni oshirish, o'simliklar himoyasi,

[18] Agro.uz ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

zamonaviy sug'oruvchi texnologiyalarga o'tish, zamonaviy laboratoriyalar tashkil etish, fermerlarni o'qitish kabi tadbirlar amalga oshirilmoqda. Innovatsion yondashuv natijasida yuqori hosildorlikka erishilmoqda.

Joriy yil davlatimiz raxbarining Surxondaryoga viloyatiga tashrifida 6 ta klaster korxonasini rasman ochib berdi, jumladan: Termiz shahridagi "Indenim Cluster", Jarqo'rg'on tumanidagi "Fabullo stroy servis", Angor tumanidagi "Angor Baraka", Termiz tumanidagi "Termiz agro impeks" korxonalari va Sariosiyo tumanidagikichik sanoat zonasi va To'palang gidro elektr stansiyasi. Yangi ishga tushirilgan quvvatlardan biri "Indenim Cluster" paxta-to'qimachilik klasteri bo'lib, paxta tolasini chuqur qayta ishlab, tayyor kiyim-kechak ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Termiz shaxridagi mazkur fabrika foydalanishga topshrilishi tufayli 400 ta yangi ish o'rni yaratilgan. Ushbu 6 ta korxonada jami 2 ming kishi ish bilan ta'minlanadi. Ularning faoliyati yaxshi yo'lga qo'yilganidan 370 milliard so'mlik mahsulot ishlab chiqarilishi va 20 million dollarlik mahsulot eksport qilinishi rejalashtirilgan. Paxta-to'qimachilik klasterlari qishloq xo'jaligidagi paxtachilik tarmog'i bilan cheklanmasdan, boshqa sohalarni ham rivojlantirmoqda. Masalan, paxta-to'qimchilik klasteri "Denov Tekstil Klaster" tarkibida 2 gektar maydonga zamonaviy gulchilik issiqxonasi faoliyatini yo'lga qo'yishi reja qilingan. Loyihaga 4 milliard so'm investitsiya kiritilib, 20 ta yangi ish o'rni yaratiladi.

Mamlakatimizda klasterlarni yildan-yilga ko'paytirishdan maqsad mamlakatimiz iqtisodiyotini mustahkamlash, aholining ish bilan ta'minlanishi natijasida turmush darajasining yaxshilanishi, qo'shilgan qiymatli mahsulotlarni tayyorlash, eksportni oshirishga yo'naltirilgan. Bugungi kunda, klasterlarga yaratilayotgan imkoniyatlar va qilinayotgan tashabbuslar o'z natijasini ko'rsatmoqda.

CREATIVE THINKING AND DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING

Rustamova Shaxnoza Ilxomovna
The 2nd year student of Master Degree in SamSIFL

Abstract. Studying foreign languages, particularly English, as the means of international communication, is one of the main factors information new relationships and norms of behavior in the modern conditions of human life. And it is very important to work out effective methods of creative and critical thinking of children with English literature in the classroom.

Key words: creativity, creative thinking, teaching methods, innovative methods

Creativity is one of the most valuable learning skills in the 21st century. Creativity refers to the ability to think at a higher level based on complex and post-formal thinking associated with the creation of new and valuable ideas. Higher-order thinking skills are associated with competent and strategic thinking, and these skills include critical, creative, and metacognitive thinking, also known as deep learning. In addition, today it is considered important to develop creativity in order to achieve an effective and high level of education.

Creativity is inherent in human development and personality. It begins to develop from the first grades of school and continues in higher educational institutions and increases due to the amount of experience that a person has and the activities of teachers who can contribute to its development. Therefore, creativity has been an important competency in the design and development of educational programs.

According to scientists, creativity is not just another skill, but a complex process of human subjectness based on a set of specially structured psychological resources that regulate human behavior. Modern researchers have expanded the concept of creativity, recognizing that creative action is a dynamic and uncertain process and even coincides with a broader social context. is defined as a result, process, construct arising from the influence of the context and personal characteristics of human nature. There is no consensus on the definition of creativity, but it is accepted as a generally recognized ability, make creative products. A creative product is defined as something new, unique, relevant or valuable in a particular context. Many authors support the understanding of creativity not only from the results or products created, but also from the process of achieving them. In this sense, Gardner's definition can be adopted for this purpose. According to Gardner, a creative person is a person who systematically solves problems, develops new products, identifies problems in a field, initially new, but ultimately accepted in a particular cultural context. This definition includes four approaches to the study of creativity: personal (creative person), process (problem solving), contextual (cultural context) and, finally, product (new products).

Creative learning requirements include: curriculum reform, teacher professional development, student development, and learning reform. The types of creative learning include: inclusive creative learning, integrated creative learning, complementary creative learning, and formative creative learning. Creative thinking education is a process in which teachers apply all sorts of methods or strategies to stimulate the creativity and thinking abilities of students in the learning process based on theories and principles of developing creativity and thinking. Its characteristics are: focus on the thinking ability of students,

democratic and open learning environment, relaxed learning environment, attitude towards voluntary learning, high level of cognitive development, focus on affective learning, attention to individual differences and effective development of potential.

Stages of teaching creative thinking: organizing a problem situation, providing an opportunity to think, finding a solution to the problem, evaluating and applying can be observed.

The development of creative thinking has been identified as a major challenge in creative research because creativity is a complex, multifaceted concept associated with various traits, skills, characteristics, and behaviors. There is no single definition of student creative thinking. For example, Plücker and Beghetto: Creativity is the interaction between abilities, process, and environment by which a person or group produces a material product that is new and useful, defined in a social context. According to Plucker & Begetto, there are six elements of creativity: (i) the interaction of skill and process; (ii) the environment in which the attempt is made; (iii) develop or manufacture a significant product; (iv) product freshness; (v) the usefulness of the product; and (vi) the relationship of the product to the social context in which it was created. Other researchers agree and suggest that two key characteristics indicate that a product is innovative and suitable. Robinson and Aronika also define creativity as “the process of coming up with innovative ideas that have value… and imagination is the root of creativity, creativity is the work of your imagination. This is practical imagination”; The Association of American Colleges and Universities states that: Creative thinking is the ability to combine or synthesize presented ideas, images, or experiences in new ways—thinking, responding, and highly innovative with a variety of work experiences into a distinctive imagery.

The creative thinking proposed in this thesis inevitably includes students, classes, and learning; and the ability of students to solve problems or develop ideas and products that their teachers and peers find new and valuable, on their own or as a team. This definition defines a purposeful, ordinary measure of creative thinking, understanding it as a way of behavior in relation to specific tasks.

The list of used literature

1. Boden, M. A. The creative mind: myths and mechanism. London: Weidenfeld & Nicholson Ltd.1990.
2. Boden, M. A. Creativity and knowledge. In A. Craft, B. Jeffrey & M. Leibling, Creativity in education (pp. 95-102). London: Biddles.2001.
3. Beghetto, R. A. Creativity in the classroom. In J. C. Kaufman & R. J. Sternberg (Eds.), The Cambridge handbook of creativity (pp. 447-463). New York: Cambridge University Press. 2010

ISLOM MOLIYASIDA QARZGA ASOSLANGAN MOLIYALASHTIRISH VOSITALARI

O'rinboyev Abduvohid Yusufjon ogli
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti talabasi
Hamkorbank ATB

Annotatsiya. Maqolada Islom moliya tizmidagi moliyasida qarzga asoslangan vositalarning mazmuni, mohiyati, turlari va qolanilish usullari o'rganiladi. Shuningdek, Islomiy moliya vositalarining moliya mexanizmlarini qo'llanilish tartibidagi o'ziga xos jihatlarini tahlil qilinadi. Islom qonunchiligiga muvofiq, moliyaviy shartnomalar tuzish tartibi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: islomiy moliya vositalari, qarz, islomiy moliya mexanizmlari, muzoraba, murobaha, mushoraka, ijara, salam, g'arar, mufavada, istisno, vadia.

Islomiy moliya shariat tamoyillariga asoslangan bo'lib, riboni to'lash yoki olishni taqiqlaydi. Ribo pul qarz berishda qaytariladigan ortiqcha miqdorni bildiradi. Bunday kreditlashning islom terminologiyasi “Qard al-Hasan”dir. Qizig'i shundaki, shariat pulning vaqt qiymatini tan oladi, chunki islom qoidalariga ko'ra to'lovni kechiktirish asosida sotiladigan tovarning narxi uning hozirgi qiymatidan farq qilishi mumkin. Foiz pulning vaqt qiymatini aks ettiradi va foiz stavkasi vaqt bo'yicha ayirboshlash kursidir. Shariat biznesga bo'lgan qiziqishni tan olgan bo'lsa-da, u kredit berishdagi foizlarni taqiqlaydi Islomiy moliya operatsiyalar bo'yicha islom qoidalari, Figh al-Muamalat asosida rivojlandi va asosan quyidagilarga bo'linishi mumkin: 1) Qarzga asoslangan moliyalashtirish: moliyachi asosiy aktivlarni sotib oladi yoki quradi yoki sotib oladi, keyin esa u sotiladi. mijoz. Sotish kechiktirilgan to'lov asosida bir yoki bir nechta bo'lib to'lash bilan amalga oshiriladi.

Iqtisodiy tafakkurni rivojlantirishda iqtisodiy ta'lim tarbiyaning tarixiy ildizlari islom dini qoidalalari, buyuk ajdodlarimizdan meros bo'lib qolgan o'lmas asarlar bizga bebaho manba bo'lib xizmat qiladi. Islom ta'limotidagi iqtisodiy g'oyalarning bayon etilishi, muqaddas kitob Qur'oni Karimda kishilik jamiyatining faoliyat turlaridan biri iqtisodiyot sohasidagi munosabatlar muhim o'rin tutadi. Chunki, iqtisodiy munosabatlarda insonlarning asosiy fe'l atvorlari namoyon bo'ladi. Qur'oni Karim insonlarga ilohiy farmoyish sifatida zamindagi barcha insonlar tengligi aytiladi.

Ulardan to'g'ri foydalanish, Islom hamkorlik tashkilotiga a'zo davlatlarning xalqaro savdo-iqtisodiy, moliyaviy, investitsion hamkorligini kengaytirish, mamlakatlarimizni birlashtiradigan transport yo'llarini tashkil etish yuksak iqtisodiy taraqqiyot ko'rsatkichlariga erishish imkonini beradi va bu pirovard

natijada boshqa barcha sohalarning rivojlanishida asos bo'lib xizmat qiladi." -deya takidlab o'tgan edilar. Shu nuqtai nazardan, bugungi kunda islom moliya institutlari nafaqat o'zlarining hayotiyligini isbotlabgina qolmay, balki inqiroz hodisalariga eng kam ta'sir ko'rsatadigan samarali alternativ hisoblanadi. Shunday ekan, Islomiy moliyaviy vositalarni va islomiy moliya institutlari xizmat turlarini o'rganishdan ko'zlangan maqsad zamonaviy sharoitlarda moliya sektori muammolarini hal qilishda muqobil yondashuvni topishdir.

Asosiy qism: Islomiy moliya institutlari o'z mijozlariga odatda ikki guruhga bo'linadigan turli xil moliyalashtirish mexanizmlarini taklif qilishadi:

1) foyda va zararni taqsimlashga asoslangan shartnomalar yoki investitsiyalarni moliyalashtirish usullari (muzoraba, mushoraka);

2) qarz asosida moliyalashtirishga (murobaha, ijara, salom, istisno va sukuk) asoslangan shartnomalar.

Muzoraba - bu foyda keltiradigan sheriklik shartnomasi bo'lib, uning asosida bir tomon (rabb al-mol) kapital beradi, boshqa tomon (muzorib) esa kapitalni boshqarish uchun o'z ishbilarmonlik qobiliyati(mehnati), tajribasi bilan ishtirok etadi . Ishlatilgan mablag'lardan olingan daromad Rabb al-Mol va Muzorib o'rtasida oldindan kelishilgan nisbatda taqsimlanadi. Moddiy zararlar rabb-al-mol tomonidan qoplanadi, faqat muzorib tomonidan noqonuniy xatti-harakatlar yoki shartnomani buzish hollari bundan mustasno, agar muzorib loyiha foydasiz bo'lgan taqdirda uning harakatlari uchun haq olmasa.

Loyihaning foydasi va zarari moliya muassasasi va uning mijozi o'rtasida oldindan kelishilgan nisbatlarda, kopincha loyihani moliyalashtirishdagi ulushlarga mutanosib ravishda taqsimlanadi. Hamkorlikning bir nechta turlari mavjud: mulk huquqi yoki sheriklik asosida hamkorlik:

• ixtiyoriy sheriklik

• majburiy hamkorlik shartnoma yoki qo'shma korxona asosida hamkorlik (shirkat ul-akd):

• kapital sherikligi (shirkat ul-amval)

• mehnat sherikligi (shirkat ul-amal)

• obro' -e'tibor (shirkat ul-vujux) teng sheriklik (mufavada) tengsiz sheriklik (inan).

Qarz al-hasan (foizsiz qarz) - bu shafqat va xayrixohlik tuyg'ularidan kelib chiqqan holda foizsiz qarz. Qarz al-hasan shartnomasining o'ziga xos xususiyati shundan iboratki, qarz oluvchi o'z xohishiga ko'ra qarz beruvchiga taqdim etilgan mablag' uchun mukofot puli to'lashi mumkin. Qarz al-hasan islom banklarining faol iqtisodiy operatsiyalaridan emas, balki ko'proq ijtimoiy vazifalarini bajarishda banklar ko'pincha qarz al-hasan vositasidan foydalanadilar. Amana so'zma-so'z

"depozit qilingan narsa" degan ma'noni anglatadi. Amaliy islom banklarida omonat pulini anglatadi. Umumiy qoida bo'yicha, bank saqlash obyektini tasarruf etish huquqiga ega emas va faqat omonat egasining ushbu obyektga nisbatan ko'rsatmalarini bajarishi mumkin, buning uchun malum bir haq olinadi. Bundan tashqari, bank egasining hisobidan uning buyurtmalarini bajarish bilan bog'liq xarajatlarni qoplash huquqiga ega. Ko'pgina banklar joriy va jamg'arma hisobvaraqlari bilan ishlashda ushbu mexanizmdan foydalanmaslikka harakat qilmoqdalar: aktivlarni shakllantirish uchun mijoz mablag'laridan foydalana olmaganliklari sababli, ushbu majburiyatlar uchun 100% zaxira yaratishga majbur bo'lmoqdalar.

Biroq, ba'zi banklar bunday hisob egasining roziligi bilan amana mexanizmi asosida hisobvarag'idagi mablag'lardan foydalanishga ruxsat berishadi. Shunday qilib, xususan, Iordaniya Islom banki hujjatlarida amana shaklidagi hisobvaraqdagi mablag'lar "bank tomonidan jalb qilingan kapitaldan foydalanish imkoniyatini ta'minlaydigan shartlar asosida bank tomonidan olinadigan mablag'larga xavf paydo bo'lishi mumkin" bo'lganda zararlar bankka tushishi va omonatchining depozitdan pul olish yoki depozitni to'ldirish huquqiga ega emasligi belgilanadi. Bank amanadan foydalanadigan joriy hisobvaraqlar ishonchli hisobvaraqlar deb ataladi.

Vadia (vakolatli shaxs vazifalarini bajarish) - bitimga binoan, bir tomon ikkinchi tomonga har qanday mulkni saqlash uchun topshiradi.

Ba'zi ekspertlarning fikriga ko'ra, asosiy parametrlar jihatidan islomiy bank xizmatida ishlatiladigan vadiya amana bilan deyarli bir xil. Shunday qilib, ba'zi banklar, Amanadagi kabi, bankning omonat hisobvarag'idagi mavjud majburiyatlari uchun 100% zaxira yaratadilar. Islom banklarida, musulmon qonunchiligiga ma'lum bo'lgan vadia kelishuvining barcha shartlariga rioya qilinmaydi. Mijoz uchun omonat hisob raqamini ochgan holda, bank mijozning roziligi bilan investitsiya uchun taqdim etilgan mablag'lardan foydalanish imkoniyatini qo'lga kiritadi. Boshqacha qilib aytganda, bank klassik vadia shartnomasida mavjud bo'lgan depozit qilingan mulkdan foydalanish taqiqiga rioya qilmaydi. Hisob egalariga foyda bankning xohishiga ko'ra to'lanadi. Bunday holda, mijoz har qanday vaqtda o'z pulini hisobvarag'idan qisman yoki to'liq olib qo'yishi mumkin va bank ushbu operatsiyani kafolatlaydi.

Vadia kelishuviga binoan, mulk egasi o'z mol-mulkini saqlovchi va kafil vazifasini bajaruvchi ishonchli shaxsni tayinlaydi. Ishonchli shaxs aktiv egasi yoki uning oila a'zolari tomonidan tayinlanishi mumkin. Agar ishonchli shaxs mol-mulkni qaytarib berishni rad etsa va uni saqlash uchun olish faktini rad etsa, u boshqa birovning mol-mulkini noqonuniy saqlashda ayblanadi va u o'z xatti-

harakatlari uchun to'liq javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Huquqiy oqibatlar, agar ishonchli shaxs o'z mol-mulkini saqlash uchun ishonib topshirilgan narsalar bilan birlashtirsa ham sodir bo'ladi. Bangladesh, Bahrayn, Iordaniya, Turkiya kabi mamlakatlarning islom banklari amaliyotida joriy hisobvaraqlar bilan ishlashda vadia ishlatiladi, shu bilan birga Malayziyada jamg'arma hisobvarag'ining modifikatsiyalangan vadia mexanizmi mavjud. Malayziyada ushbu tamoyil "vadia yad damana" deb nomlanadi va kafolatli saqlash degan ma'noni anglatadi. Pul mablag'laridan tashqari, bank boshqa moddiy narsalarni saqlash uchun ham qabul qilishi mumkin. Shartnoma natijasida omonatchi foyda olmaydi, ammo islom banki o'z mijoziga hiba (Islom qonunlarida tuhfa, sovg'a degani) to'lashi mumkin, shu bilan xizmat ko'rsatuvchi provayderni tanlaganligi uchun unga minnatdorchilik bildiradi.

Bay muadjil - kelishilgan narhdagi kechiktirilgan oldi-sotdi shartnomasi, xarajatlar yetkazib beruvchi tomonidan amalga oshiriladi. To'lov kelajakda yagona to'lov yoki jadval bo'yicha amalga oshiriladi. Islomiy moliya olamida ushbu turdagi bitim bank va xaridor o'rtasidagi bitim bo'lib, bank uni sotib olib, xaridorga qismlarga bo'lib oshirilgan narxda sotadi.

Bay istidjrar - bir shartnoma asosida muntazam oldi-sotdi jarayoni, unga ko'ra sotuvchi vaqti-vaqti bilan tovarlarni jadvalga muvofiq va kelishilgan narxlarda yetkazib berishni o'z zimmasiga oladi.

Vakala - bu agentlik har qanday ishda yoki bitimda mijozning manfaatlarini himoya qiladigan va xizmatni taqdim etganligi uchun to'lovni oladigan agentlik shartnomasi.

Bay al-dayn - bu savdo hujjatlari asosida uchinchi shaxsga qarzni sotish. Qarzni moliyalashtirishning ushbu turi ishlab chiqarish, savdo va xizmat ko'rsatish maqsadlarida ta'yinlanadi. Savdo operatsiyasining hujjatli dalillari bo'lsa, bitimlar tuziladi. Oz miqdordagi olimlarning fikriga ko'ra, bunday bitimga tovar krediti (kechiktirilgan to'lov bo'yicha yetkazib berish) holatlari uchun ruxsat beriladi. Ko'pchilikning fikriga ko'ra, qarzni uchinchi tomonga chegirma bilan sotish taqiqlanadi.

Xavola - mablag' yoki qarzlarni depozit yoki qarzdorning hisobvarag'idan mos ravishda oluvchi yoki kreditorning hisob raqamiga o'tkazish bo'yicha xizmat. Bank xizmatni taqdim etganligi uchun komissiya olishi mumkin.

Yuqoridagi mexanizmlardan islom moliya institutlari o'zlarining kundalik amaliyotlarida foydalanadilar, ammo ta'riflangan xizmatlarning hamma turlarini barcha islom banklarida topish mumkin emas - ularning ba'zilari faqat alohida moliya institutlari tomonidan qo'llaniladi.

Yuqorida takidlaganimizdek Islomiy moliyaviy shartnomalarning ikki guruhi mavjud bo'lib. Birinchisi, foyda va zararni ajratish printsipiga asoslansa ikkinchisi esa qarz bilan moliyalashtirishga asoslanadi. Fikrimizcha, bu shartnomalardan birinchisi foyda va zararni ajratish prinsipiga asoslangan shartnomalar eng keng tarqalgan bo'lishi kerak. Shubhasiz, qarz bilan moliyalashtirishga asoslangan mexanizmlarni amalga oshirishda muayyan qiyinchiliklar mavjud, ayniqsa, g'ayri musulmon mamlakatlarda, ba'zida bunday moliyalashtirish usullarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmagan qonunchilik doirasida ishlashga majbur bo'linishi buning yaqqol dalilidir.

Foydalangan adabiyotlar

1. Islomiy moliya asoslari E.A. Baydaulet Toshkent: "O 'zbekiston " 2019y
2. Shayh Muhammad Taqi Usmoniy. Islomiy moliyalashtirishga kirish. 2013 yil
3. Pulatova M., Qulmamatov A. "O'zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish masalalari" Science and Education 3-1 (2022): 1079-1085. https://www.openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2450/2303
4. Пулатова М. Б. "Особенности налогообложения субъектов малого бизнеса в современных условиях" Журнал Инновации в Экономике - 2021. - Т. 4. - №. 8.
5. Mokhira Pulatova, Munira Sultonboeva. "The practice of attracting foreign investment to Uzbekistan and ways of its development. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. Year: 2020, Volume: 10, Issue: 4. First page:(515) Last page:(522)." Online ISSN: 2249-7137.

ЁЗУВЧИНИНГ ИЖОДИЙ УСЛУБИ ВА ПОЭТИК МАҲОРАТИ

Нилуфар Дилмуродова
Алишер Навоий номидаги ТошДЎТАУ мустақил тадқиқотчиси,
Тошкент молия институти доценти.

Аннотация. Мақолада Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, таниқли адиб Асад Дилмурод (1947-2019)нинг ижодий услуби ва поэтик маҳорати муаммоси ўрганилган.

Таянч сўзлар: ҳикоя, қисса, роман, тарихий ҳақиқат, бадиий талқин, поэтик маҳорат, реалистик услуб, характер.

Мустақиллик даври ўзбек адабиёти, бирламчи, бадиий-эстетик, илмий-назарий тафаккуримиздаги ижобий ўзгаришлар, иккиламчи, ижодий услуб ва изланишлар соҳасида амал қила бошлаган фалсафий-эстетик ва бадиий-эстетик янгиланиш самараси ўлароқ вужудга келди. Жаҳон адабиётига хос илғор тентенциялар, миллий ворисийлик ва адабий анъаналар

хусусиятларини кузатиш, ўрганиш ва ўзлаштириш истиқлол адабиётининг фаолиятида ажралмас етакчи қисм бўлиб қолди.

Халқимизнинг адабий-эстетик эҳтиёжини қондириш йўлида самарали меҳнат қилган истеъдодли, камтар ва камсуқум носирларимиздан бири – Асад Дилмурод ижоди ўзига хослиги билан ажралиб туради. Адиб насрида тарихий-ҳаётий ҳақиқатларни бадиий талқин қилиш, одам ва олам моҳиятини янгича англаш ва идрок этиш етакчилик қилади. Унинг “Кунсулув”, “Қўнғироқ”, “Нарвон”, “Хилват”, “Хаёл чўғланиши” каби кўплаб ҳикоялари, “Шердор”, “Мулк”, “Гириҳ”, “Интиҳо”, “Мезон буржи”, “Оқ аждар сайёраси”, “Сирли зина” қиссалари, “Маҳмуд Торобий”, “Фано даштидаги қуш”, “Паҳлавон Муҳаммад”, “Ранг ва меҳвар”, “Заррадаги олам” романларини замондош китобхонлар ҳукмига ҳавола этди19. Мазкур асарларда гоҳ тарихий зиддиятлар, гоҳ реаллик ва нореал ҳаёт бирлиги, яъни мистик-романтик ҳолатлар, гоҳида эса ўткир психологизм руҳи устуворлик қилади.

Адибнинг “Маҳмуд Торобий”20 номли илк романига ҳам руҳий-ижодий тайёргарлик босқичи миллий истиқлолдан анча илгари бошланган эди. Унинг “Яроқдаги битик” ҳикоясидаёқ Маҳмуд Торобийдаги саркардаларга хос барқарорлик ва жасорат туйғуси она қонидан ўтганлиги кўрсатилганди. Романга материал тўплаш жараёнида Асад Дилмурод адабиётимизда мазкур мавзуда 1941 йилда битилган Ойбекнинг “Маҳмуд Торобий” драматик достони тажрибаларига таянади. Зеро, Ойбек Маҳмуд Торобийга бўлган муносабатда биргина драматик достон билан қаноат ҳосил қилмай, “Халқ қалқони” пьесасини ёзишга киришган, Александр Дейч билан ҳамкорликда шу мавзуда опера асари битган, “Ғалвирчи” насрий драмасига қўл урган, аммо улкан ижодий ниятларини тўла рўёбга чиқаришига мураккаб давр имкон бермагани сабабли бошқа ижодий режалари ижроси билан шуғалланган даҳо санъаткор эди.

Ҳамид Олимжоннинг “Муқанна”, Мақсуд Шайхзоданинг “Жалолиддин” шеърий драмалари, миллий адабиётимиз ва дунё адабиётида яратилган кўплаб тарихий қиссалар ва романларни ҳам Асад Дилмурод маънавий-руҳий илҳомланган асарлар сирасига киритиш мумкин. Бу ҳақда тўхталаркан, адиб: “Ҳазрат ёзувчимиз Ойбек домла қўллаб юборди. Ойбек домла ва Александр

[19] Дилмурод А. Осмоннинг бир парчаси. Ёш гвардия. – Тошкент, 1978; Дилмурод А. Сирли зина. Ёш гвардия. – Тошкент, 1981; Дилмурод А. Тоғлар сукут сақламанг. Ёш гвардия. – Тошкент, 1987; Дилмурод А. Кўчки. Ёзувчи. – Тошкент, 1991; Дилмурод А. Танланган асарлар 2-жилд. ШАРҚ – Тошкент, 2012; Дилмурод А. Оқ аждар сайёраси. Ўзбекистон НМИУ. – Тошкент, 2012; Дилмурод А. Хаёл чўғланиши. Янги аср авлоди. – Тошкент, 2015;Дилмурод А. Паҳлавон Муҳаммад. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2016; Дилмурод А. Хилват. Янги аср авлоди. – Тошкент, 2017 ва б.

[20] Асад Дилмурод. Маҳмуд Торобий. Тарихий роман. – Тошкент, “Шарқ”, 1998.

Дейч сингари забардаст адиблар қўл урган, исёнкорона руҳга йўғрилган мавзу мураккаблиги, бинобарин, Маҳмуд Торобий сийрати ва сувратида мужассам улуғворлик мени ҳушёрлик ва холисликка ундади”, - дея Ойбек яратган ижодий мактаб сабоқларидан кучли таъсирланганини эътироф этади.

Тарихий романда Маҳмуд Торобий оддий косибликдан улуғ саркардаликкача кўтарилган, султонлик рутбасига мушарраф бўлган, ҳурриятга ташна инсон образи сифатида кенг кўламда ифода этилди. Маҳмуд Торобий – руҳан енгилмайдиган ўктам инсон. У халқ мусибатини шахсий майлларидан устун қўя олади. Ёзувчи унинг нафақат жисмоний, балки руҳий қудратини ҳам кўрсата билган. Бундай ҳолни романнинг Муҳиддин Камол ва Суйгуна Зебо ишқ-муҳаббати тасвирланган ўринларда ҳам учратамиз. Ёзувчи интим туйғуларни тасвирлашда қаҳрамонлар руҳиятидаги тебранишларга эътибор қаратади. Муҳиддин Камол билан Оловхон Юсуфни, Суйгуна Зебо билан Сузукни қарама-қарши қўйиб тасвирлаш орқали иймон поклиги ва руҳ мусаффолиги ҳақидаги концепцияни тасдиқлайди, китобхон туйғулар оламини ларзага солиб, гоҳ ғурур, гоҳ энтикиш, гоҳида эса ачиниш, изтиробга тушиш ҳисларининг ўрнини алмаштира боради. Асар тасвирий йўналишидаги фалсафий мушоҳадакорлик, ғоявий концепциясидаги теран ҳаётий умумлашмалар ўқувчи онгида олам ва одам ҳақида теран мулоҳазалар уйғотади, ўша давр руҳини қалбига жойлайди.

“Маҳмуд Торобий” романи марказида жаҳолат ва ёвузлик, хиёнат ва қабоҳатнинг инкори орқали эътиқод бутлиги, иймон мусаффолиги, эрк соғинчи, юртга садоқат сингари ардоқли туйғуларни улуғлаш туради. Адиб Маҳмуд Торобийни идеаллаштирмайди. Бутун умри даҳшатли йўқотишлар ичида кечган саркарданинг дард-аламлари, изтироблари ҳаққоний тасвирланади. У муқаррар фожиасини англаган ҳолда катта мақсадлар йўлида мухорабага киргани билан улуғворлик касб этса, атрофини қуршаганларнинг руҳий оламини билиб улгурмаганлиги жиҳатидан ожизлигини ҳам намоён этадики, у адабий қаҳрамонгина эмас, жонли одам сифатида қабул қилинади. Муаллифнинг романдан кўзлаган бош мақсади ҳам Чингиз қиличи яралаб, тиз чўктиришга уринган, буюк Ясо қонунлари хўрлаган исломий юрт Бухорода эртанги кун қайғуси билан яшаётган, ватан тупроғини муқаддас билувчи эътиқодли ботирлар кўплигини кўрсатишдан иборат эди. Шунинг учун бўлса керак, адибнинг асосий эътибори қўзғолон тафсилотларига қаратилади. Маҳмуд Торобийнинг сўнгсиз фиғонлари бошидан кўп жафоларни ўтказган элнинг фиғони сифатида ифода этилади. Ёзувчи халқ қонида яширин қудрат ва шижоатнинг уйғониши катта куч эканлигини, ҳар қандай разолатни маҳв этажагини ғоятда ишончли

тасвирлашга эришади. У қаҳрамонлар руҳиятидаги зиддиятли эврилишларни кўрсатар экан, дунёнинг нотугаллигини, фароғатли ва эркин замонлар орзусини нафс ва иймон тушунчалари, ватан ва халқ туйғулари атрофига жипслаштиради.

Савдогар Маҳмуд Ялавоч шахси ва унинг ўғли Масъудбекка нисбатан тарихий-адабий манбаларда келтирилганидек, стреотиплар асосида ёндашмайди, балки уларни мураккаб тақдир эгалари сифатида талқин ва таҳлил этади.

Адиб талқинича, мўғул хонлари, шаҳзодалар, амирлар, босқоқлар, доруғалар, ноиблар маҳаллий халққа нисбатан беписанд муносабатда бўлиб, раиятни аёвсиз тарзда эзишган. Тарихнинг мураккаб ўйинида қўғирчоққа айланган Маҳмуд Ялавоч, ҳар қалай, шу элнинг фарзанди эканлигини буткул унутмаган эди. Унинг қалбида ҳам эл-юрт, ватан, диндошлик ва қондошлик муқаддас туйғуси буткул йўқолмаган эди. Умр бўйи ваҳима ва шубҳа оралиғида тўлғониб яшаган, мол ва жон ташвишидан, юксакликка кўтарила олмаган, зулм олдида қўрқоқлик қилган, хиёнаткорликда Оловхон Юсуфдан-да хавфлироқ ноибни Асад Дилмурод тақдир етовидаги ожиз банда деб билади, уни икки ўт ўртасида қолган кўрнамак сифатида айблайди. Адиб наздида, Маҳмуд Ялавоч катта бойлик, иззат ва амалга эришган, тирик қолиб ғолиб бўлган эса-да, аслида – мағлуб, улус озодлиги учун аёвсиз жангда шаҳид бўлган Маҳмуд Торобий эса мол-дунё ва мартабадан қадрлироқ иззатли ўлим топган, демак, маънан ғолиб...

Чиндан ҳам Асад Дилмурод қаҳрамонларга бўлган муносабатини унчалик яширмайди. Асарда Маҳмуд Ялавоч сингари мураккаб характерларнинг руҳий ўртанишлар орқали кечувчи инқирози ҳаққоний таҳлил этилади. Бу орқали нафақат давр, балки аросатдаги инсон тақдирига хос фожиа ҳам кўрсатилади. Романда босқинчилар ва исёнчилар ўртасидаги кураш эзгулик ва ёвузлик кураши тарзида ифода этилади.

Муҳими, адиб китобхонни ўйлаш ва фикрлашга ундайди. Алам ва изтиробга йўғрилган кўҳна тарихни бутун даҳшатлари билан жонлантириш орқали Маҳмуд Торобий руҳида кечган жараёнларни иймон поклиги, ният тозалиги билан туташтира билади. Сийнаси душман найзаларидан пора бўлганида ҳам “Яшасин, Ҳурлик!” – дея баралла ҳайқирган Суйгуна Зебо, жон таслим қилаётиб ватан тупроғини тавоф қилган Муҳиддин Камол, қилич сопини чалгаллаганича жон таслим этган Шамсиддин Маҳбубий, қўлида туғ билан жанггоҳга отилган ва шаҳид кетган Зор Жаҳон ва ниҳоят, ўлимга тик боқиб, хоин Оловхон Юсуф ханжарига мардона бошини тутиб берган Маҳмуд Торобий жасорати ва армонлари ғоятда ишонарли, эстетик

таъсирчан тарзда чизилади. Ғазаб ва нафрат, даҳшат ва умид билан қоришган улуғ муҳораба тарихи халқ руҳининг енгилмаслиги тимсоли даражасида ифода этилади.

Адабиётлар

1. Дилмурод А. Осмоннинг бир парчаси. Ёш гвардия. – Тошкент, 1978.
2. Дилмурод А. Сирли зина. Ёш гвардия. – Тошкент, 1981
3. Дилмурод А. Тоғлар сукут сақламанг. Ёш гвардия. – Тошкент, 1987.
4. Дилмурод А. Кўчки. Ёзувчи. – Тошкент, 1991.
5. Дилмурод А. Танланган асарлар 2-жилд. ШАРҚ – Тошкент, 2012.
6. Дилмурод А. Оқ аждар сайёраси. Ўзбекистон НМИУ. – Тошкент, 2012.
7. Дилмурод А. Хаёл чўғланиши. Янги аср авлоди. – Тошкент, 2015.

ABUL MUIN NASAFIY HAYOTLARIGA NAZAR

Baymirov Muslim
Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti
“AQOID VA FIQXIY FANLAR KAFEDRASI”o‘qituvchisi

Islom ilmining buyuk namoyandalaridan biri, islom dini sofligini saqlashga qaratilgan ko‘plab ilmiy asarlar muallifi Abul Muin Nasafiyning ilmiy-ma’naviy merosini tadqiq etish, asarlaridagi bugungi kun uchun dolzarb bo‘lgan hikmatlarni yosh avlodga yetkazish dolzarb ahamiyatga ega.

“Ma’naviyatimizning buyuk siymolari” nomli loyihamizning navbatdagi ulug‘ zotlaridan biri Abul Muin Nasafiy bo‘lib, to‘liq ismi Abul-Mu’min Maymun ibn Muhammad ibn Muhammad ibn Mu’tamid ibn Muhammad Makhul Nasafiydir.

Abul Muin Nasafiy tavallud topgan sana haqida yozgan tarixnavislardan biri, arab olimi Xayriddin az-Zirikliy o‘zining “ Al-A’lom” va Umar Rizo Kahhola “Mu’jam al-muallifiyn” nomli asarida uning 1027-yilda Qarshi shahrining yaqinidagi Qovchin degan qishloqda tug‘ilganini zikr etganlar. Uning vafoti haqida esa aksar manbalarda 1114 sana beriladi. Shunga ko‘ra, alloma Abul Muin Nasafiy uzoq umr ko‘rib, 87 yoshida vafot etgan. Uning qabri Qarshi shahri yaqinidagi Qovchin qishlog‘ida joylashgan” deyiladi.

Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumanida joylashgan Qovchin qishlog‘i qadimiy qishloqlardan biri hisoblanadi. Qishloqning “Qovchin” deb atalishiga sabab, u yerda yashayotgan aholining ko‘pchiligi qovchin urug‘iga mansub kishilar bo‘lganidir. Toponomik olim D. Abdurahmonov o‘zining “Qovchin so‘zining tarixi haqida” deb nomlangan maqolasida: “Haqiqatan ham qovchin so‘zining urug‘ nomi ekani aniq. Bu urug‘ Qashqadaryo vodiysida ham ko‘chib yurgan. Hozir ham bu urug‘ga mansub xalqlar, yuqorida aytilganidek, shu territoriyalarda,

jumladan, Beshkent tumani territoriyasida ham yashab kelmoqda. ...“Qovchin” epchil va kuchli (odam) degan ma’noni beradi”, deydi. Qovchin urug‘iga mansub kishilari epchil va kuchli bo‘lgani tufayli Sohibqiron Amir Temur va Bobur qo‘shinlarining asosiy jangchilari edi.

Abul Muin Nasafiyning birinchi ustozi – otasi Muhammad ibn Muhammad bo‘lgan. U zot ham o‘z davrining yetuk ulamolaridan sanalgan. Abul Muin Nasafiyning otalari Abu Sahl Isfaroyiniydan ilm olgani, undan “Axborul Makka” kitobini rivoyat qilgani manbalarda kelgan. Demak, Abul Muin Nasafiy ahli ilmlar sulolasidan sanalgan.

Umar ibn Muhammad Nasafiy o‘zining “al-Qand fi zikri ulamoi Samarqand” (“Samarqand olimlari zikrida qand kitobi”) asarida Abul Muin Nasafiy haqida shunday deyilgan: “Sharqu G‘arbning olimu ulamolari Abu Muin Nasafiy ilmining dengizidan bahra topib, u taratgan ziyo nurlarini ko‘zlariga to‘tiyo qilib surtganlar”.

Islom ilmining yirik namoyandalari Abulhasan Ash’ariy va Abu Mansur Moturidiy asarlaridan ta’lim olgan Abul Muin Nasafiy islom ilmida yetuk alloma sifatida turli masalalarga oid 15 ga yaqin asarlar yozgan. Ulardan quyidagilarni ko‘rsatish mumkin:

1. “Al-Umda fi usulil-fiqh” (“Fiqh usullari tayanchi”);
2. “Tabsiratul-adill afi ilmil-kalom” (“Kalom ilmidagi dalillar ko‘zgusi”);
3. “At-Tamhid li qavoidit-tavhid fiy ilmil-kalom” (“Kalom ilmidagi tavhid qoidalar uchun yagona kitob”);
4. “Olim va mutaallim” (“Olim va ilm o‘rganuvchi”);
5. “Izoh va mahajja li kavnil-aql hujjatan” (“Aql dalilligini izoh va hujjatlar bilan asoslash”);
6. “Manohijul-aimma fil-furu’” (“Imomlarning huquqshunoslik bo‘yicha tutgan yo‘llari”);
7. “Mu’taqidot” (“E’tiqodlar”);
8. “Bahrul-kalom” (“Kalom dengizi”). Bu asar alloma ijodining gultoji, islom falsafasini tashkil qilgan kalom ilmi bo‘yicha eng qimmatli manbadir. Uning qo‘lyozmalari Dubay, Damashq, Iskandariya kutubxonalarida saqlanmoqda. 1886-yili Bag‘dodda, 1908-yili Qohirada nashr etilgan.

Abul Muin Nasafiy “Tabsirat-al-adilla fi usul ad-diyn a’la tariqati Abi Mansur al-Moturiy”, “Qasiydal-qavoid fi ilm al-aqoid”, “Al-Ifsod li had’ al-ilhod”, “Bahr al-kalom”, “Iyzoh al-manhajjati fi kavn al-aqli hujjatan”, “Manohij al-aimmati fil-furu’” kabi kitoblarni va “Sharh al-Jomi’ al-kabir li-sh-Shayboniy fi furu’ al-Hanafiyya” nomli sharhni yozganlar.

Abul Muin Nasafiy “Tabsirat-al-adilla fi usul ad-diyn a’la tariqati Abi Mansur al-Moturiy” asari orqali shuhrat qozongan. Bu asar imom Abu Mansur al-Moturidiy asos solgan moturidiya ta’limotining dunyo bo‘ylab yoyilishida katta ahamiyatga ega bo‘ldi.

Abul Muin Nasafiyning shogirdlari safida ham hanafiy mazhabining ko‘zga ko‘ringan ulamolari bor, ulardan eng mashhurlari “Badoyi’us-sanoe’” asarining muallifi Abu Bakr Alovuddin as-Samarqandiy, Ahmad ibn Muhammad Abu Yusr Hazraviy, Abu Bakr Mas’ud Koshoniy, Najmiddin Umar Nasafiy, Abul Hasan Balxiy hamda Mahmud Sog‘urchi kabi buyuk olimlardir. Mahmud Sog‘urchining ham hanafiy mazhabi borasidagi fiqh kitoblari juda mashhur.

Shu muqaddas zaminimizda yashagan ulug‘ ajdodlarimiz bundan ko‘p asrlar ilgari hozirgi zamonaviy ilm-fanga poydevor qo‘yib, uni rivojlantirishga beqiyos hissa qo‘shgan. Mustaqillik sharofati bilan ko‘plab allomalarimiz qatorida Abul Muin Nasafiyning hayoti va asarlarini ilmiy asosda o‘rganish ishlari yo‘lga qo‘yildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 24-25-fevral kunlari Qashqadaryo viloyatiga tashrifi chog‘ida Qarshi tumanidagi kalom ilmi bo‘yicha taniqli olim “Abul Muin Nasafiy” tarixiy majmuasini qayta ta’mirlash, uning negizida kutubxona, muzey tashkil etish yuzasidan topshiriq va ko‘rsatmalar berdi.

Yurtboshimizning 2017-yil 15-iyunda Toshkent shahrida bo‘lib o‘tgan “Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi” mavzusidagi videoselektorda so‘zlagan nutqida “Qashqadaryoda Abul Muin Nasafiy markazida aqida ilmi maktabini tashkil etsak, o‘ylaymanki, bu juda foydali bo‘ladi. Kelgusida chuqur bilimli imom-xatiblar, islomshunos mutaxassislar, ulamolar tayyorlashda, eng muhimi, farzandlarimizni buyuk ajdodlarimizning bebaho merosi ruhida, sog‘lom e’tiqod ruhida tarbiyalashda bu maktablar tayanch bo‘lib xizmat qiladi”, degan edi.

Bugungi kunda Abul Muin Nasafiy ziyoratgohida 500 o‘rinli masjid, kutubxona, muzey, ma’muriy bino, tahoratxona, choyxonalar va aqida ilmi maktabi faoliyat ko‘rsatmoqda.

2019-yil 25-dekabr kuni Qashqadaryo viloyati hokimligida Abul Muin Nasafiyning ma’rifiy faoliyatiga bag‘ishlangan “Jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurashgan buyuk alloma” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya bo‘lib o‘tdi.

Mazkur xalqaro konferensiyada Rossiya, Turkiya, Misr, Bangladesh, Tojikiston va Qirg‘iziston kabi davlatlarning yetuk ulamolari va sohaning ko‘zga ko‘ringan mutaxassislari hamda yurtimizdagi yetakchi olimlar va soha

mutaxassislari ishtirok etdi. Konferensiya ishtirokchilari Abul Muin Nasafiyning diniy, ilmiy va ma’rifiy faoliyatiga doir o‘zlarining ma’ruzalari bilan ishtirok etdi.

Keyingi yillarda ijtimoiy-diniy va ma’naviy sohada amalga oshirilgan keng ko‘lamli ishlardan ko‘zlangan maqsad — Uchinchi Renessansga munosib bo‘lgan xalqqa asli kim bo‘lganini namoyon qilish, bildirish, anglatish, shunday buyuk xalqni dunyoga yana bir bor tanitish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2003, 6-jild.
2. Ubaydulla Uvatov, Saidmuxtor Oqilov, Ergash Daminov. Moturidiya ta’limoti va Abu Muin Nasafiy ilmiy merosi. – Toshkent: “Movarounnahr”, 2018.
3. Ma’naviyat yulduzlari(To‘plovchi va mas’ul muharrir M. Xayrullaev). – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001.

ОЦЕНКА ФАКТРОВ РИСКА РАЗВИТИЯ САХАРНОГО ДИАБЕТА 2 ТИПА В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Шодиева Н.У
"Бухарский Государственный Медицинский Институт имени Абу Али ибн Сино", Бухара

Цель: сравнительный анализ модифицируемых и не модифицируемых факторов риска развития сахарного диабета (СД) 2 типа среди жителей 5 регионов Узбекистана. Материал и методы: обследовались лица в возрасте 18-69 лет, проживающие в г. Ташкент, Ташкентской, Бухарской, Кашкадарынской и Самаркандской областях. Общая численность обследованных – 6029 человек (56,5% -городские жители, 43,5%-сельские), в том числе 1401– Кашкадаря, 744 – г.Ташкент, 840 – Ташкентская, 1515– Бухарская, 1529 – Самаркандская области. Исследование проводилось в 3 этапа: 1) интервью – анкета по поведенческим и биомедицинским факторам риска; 2) физикальное обследование: рост, вес, окружность талии, обхват бедер, ИМТ, АД; 3) лабораторные исследования: глюкоза, HBA1C, липидный спектр, креатинин.

Результаты: распространенность СД 2 типа по РУ составляет 8,1%, при этом выше в Бухарской (9,0%) и Самаркандской (15,5%) областях по сравнению с южными регионами (p<0,001). По нашим данным СД 2 типа преобладает среди лиц русской и других европейских национальностей в сравнении с узбеками: в Кашкадаря -17,3%, в Самаркандской области -20,7% (p<0,001). Во всех регионах число лиц с СД старше 45 лет составило 85,8%, при этом наибольший показатель был в Ташкентской (93,4%) и Бухарской (85,8%) областях. Напротив, в Ташкенте и Кашкадарье диабет преобладал среди лиц моложе 45 лет (45,5% и 46,0% соответственно, p<0,001). Это вероятно связано с более молодой популяцией южных регионов РУ. Наследственная предрасположенность к СД 2 типа, в целом, выявлена в 27% случаев, наибольший процент наблюдался в Кашкадарье (48,7%, p<0,001). Избыточный вес или ожирение различной степени имели 77.4% лиц с СД 2 типа, наибольшим этот показатель оказался в Бухарской и Самаркандской областях (85,1% и 78,8% соответственно, p<0,001).

Пять порций овощей и фруктов и более употребляли 56,2% респондентов в Кашкадарье и 10,4% в Самаркандской области. Малоподвижный образ жизни преобладал в северных регионах, чем на юге (64,9% и 48,3% соответственно). Недостаточная физическая активность характерна для женщин, лиц старшего возраста, людей с высшим образованием, а также для представителей узбекской национальности. Так, среди узбеков недостаточная физическая активность отмечалась у 56,3% респондентов, тогда как среди представителей европейских национальностей – у 41%. Выводы: результаты эпидемиологического исследования показали реальную распространенность СД 2 типа в РУ и подтвердили мнение экспертов IDF о том, что эта цифра составляет не менее 6,5%.

Абсолютные не модифицируемые факторы риска развития СД 2 типа: раса, возраст и наследственность. При этом, во всех регионах расовая принадлежность оказалась ведущим фактором, и СД 2 типа преобладал среди русских и лиц европейской национальности. Но, регионы различаются между собой по влиянию возраста и генетической предрасположенности. Так, в Кашкадарьинской, преобладающим оказалось влияние генетического фактора.

Ведущие модифицируемые факторы риска развития СД 2 типа: избыточный вес, питание и уровень физической активности различались по регионам, при этом отмечалась прямая корреляция с распространенностью диабета. Проведение такого углубленного анализа эпидемиологической

ситуации необходимо при планировании и организации оказания специализированной медицинской помощи больным с СД 2 типа.

ПЕРВИЧНАЯ ЗАБОЛЕВАЕМОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ БОЛЕЗНЯМИ ЭНДОКРИННОЙ СИСТЕМЫ

Шодиева Н.У.
Бухарский Государственный Медицинской Институт имени Абу Али ибн Сино

Цель: проанализировать первичную заболеваемость населения Бухарской области болезнями эндокринной системы.

Ключевые слова: болезни эндокринной системы; первичная заболеваемость; сахарный диабет; население.

Материалы и методы: в проведенном исследовании использовались данные официальной статистики за пятнадцатилетний период и специального исследования состояния здоровья эндокринологических больных с кардиологической патологией, пролеченных в многопрофильной больнице.

Результаты: по материалам официальной статистики в 2015 году эндокринные заболевания регистрировались у 7,1% жителей Бухарской области (БО). Число впервые установленных в жизни эндокринных заболеваний составило 13,3 на 1000 жителей БО. Максимальный уровень впервые установленных заболеваний эндокринной системы по обращаемости зарегистрирован в 2006-2007гг. Введение программы по диспансеризации взрослого населения привело к увеличению показателей первичной заболеваемости по БО в 2015 г. На 6,4%. Сахарный диабет (СД) занимает приоритетное место среди эндокринных заболеваний. Число впервые установленного в жизни СД по обращаемости составило 2,3 на 1000 населения. Уровень первичной заболеваемости детей и подростков 0,2, у взрослых – 2,9 случаев на 1000 человек соответствующего населения. Для лиц старше трудоспособного показатель был равен – 5,4 на 1000 населения. Результаты проведенного специального исследования показали, что сахарным диабетом 2 типа страдал 131,1 человек из 1000, из них с впервые установленным диагнозом 19,6%.

Выводы: максимальный уровень впервые установленных заболеваний эндокринной системы по обращаемости зарегистрированный в 2006г., вероятно, был связан с принятием и реализацией национальной программы «Здоровье». Дальнейшее снижение показателей может быть обусловлено исключением врача-эндокринолога из состава врачебной комиссии.

Введение программы по диспансеризации взрослого населения привело к увеличению показателей первичной заболеваемости (2012-2014 гг.). Высокая выявляемость патологии среди больных старше возрастных групп по данным специального исследования свидетельствует о том, что, у этих больных распространенность СД фактически значительно выше уровня обращаемости, а также указывает на дефекты в работе медицинских учреждений с этой возрастной группой.

O‘ZBEKISTONDA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARINI AMALIYOTDA QO‘LLASHDAGI MUAMMOLAR

Muqumov Z.
Ilmiy rahbar, i.f.n. dotsenti

Berdiyorov Sh.
TMI magistranti

Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari qo‘mitasi yoki Xalqaro buxgalteriya standartlari qo‘mitasi 1973 yilda bir qator mamlakatlarda professional buxgalteriya tashkilotlari tomonidan tashkil etilgan.

1981 yildan beri MHXSQ moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarini amalga oshirishda va xalqaro buxgalteriya hisobi bilan bog‘liq hujjatlarni muhokama qilishda to‘liq yagona tashkilotdir. MHXSQning yaratuvchilari AQSh (AQSh GAPP), Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya, Fransiya, Kanada, Meksika, Avstraliya, Niderlandiya davlatlari hisoblanadi.

1989 yilda Xalqaro Qimmatli Qog‘ozlar Komissiyasi (IOSCO) tashkil etildi, 1993 yildan boshlab kompaniyalarga birjalarda bir vaqtning o‘zida sarmoyadorlarni jalb qilish imkoniyatini berish maqsadida xalqaro fond birjalarida MHXSni ilgari surish bo‘yicha loyihani amalga oshira boshladi.

1997 yilda MHXSni qo‘llashning juda ixtisoslashgan masalalari uchun mas’ul bo‘lgan MHXS sharxlari bo‘yicha Doimiy Qo‘mita (PKI) tuzildi.

MHXS standartlari bo‘yicha asosiy ishlar 1998 yilda yakunlandi, ammo 2000 yilda AQSh Qimmatli Qog‘ozlar va Birja Komissiyasi (SEC) asosiy standartlarni tahlil qilib, sharxini e’lon qildi. Ushbu tahlil AQSh GAAP va Xalqaro Moliyaviy Hisobot standartlari bilan hamkorlik jarayonini keltirib chiqardi.

MHXSQ o‘z faoliyatining yangi Nizomini qabul qildi. Eng muhim bu yangilik Qo‘mita maqsadining o‘zgarishi bo‘lib, u dunyoning turli mamlakatlarida yuqori sifatli standartlarning yagona tizimini ishlab chiqish va buxgalteriya hisobi tizimini birlashtirishni o‘z ichiga olgan. MHXSQning yangi vazifalari ko‘p jihatdan MHXSning amaliy qo‘llanilishini va ularning milliy hisob tizimlari bilan

muvofiqligini ta’minlashga qaratilgan. 2000 yil oxiriga kelib, MHXSQ Xalqaro Buxgalterlar Federatsiyasining (International Federation of Accountants) a’zosi bo‘lgan barcha professional buxgalteriya tashkilotlarini (140 tadan ortiq) o‘z ichiga oldi.

Buxgalteriya standartlari bo‘yicha Kengashining bosh qarorgohida MHXS kengashining yig‘ilishi bo‘lib o‘tdi.

Xuddi shu 2001 yilda Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari Qo‘mitasi (MHXSQ) Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Kengashi (MHXSK)ga aylandi. MHXSK 2001 yil aprel oyida MHXSQ o‘rniga tashkil etilgan.

MHXS Missiyasining bayonotiga muvofiq, MHXSK uchta asosiy maqsadga ega:

1. Moliyaviy hisobotni topshirishda kuzatilishi kerak bo‘lgan yuqori sifatli, tushunarli va amalda qo‘llaniladigan dunyo miqyosidagi moliyaviy hisobot standartlarining yagona to‘plamini jamoatchilik manfaati uchun shakllantirish va e’lon qilish;

2. Dunyo miqyosida standartlarni qabul qilish va ularga rioya qilishni targ‘ib qilish;

3. Jahon miqyosida moliyaviy hisobot standartlarini maksimal darajada uyg‘unlashtirishni ta’minlash maqsadida moliyaviy hisobot standartlarini ishlab chiqish va amalga oshirish uchun mas’ul bo‘lgan davlat hokimiyat organlari bilan hamkorlik qilish.

Standart loyihasi muhokama qilinmoqda. Agar kerak bo‘lsa, ommaviy muhokamalar va sinovlar haqiqiy sharoitda o‘tkaziladi. MHXSning oxirgi versiyasi shakllantirilmoqda. Odatda, zarur standartlarni joriy qilish uchun Kengash a’zolarini ko‘pchiligining oddiy ovozi talab qilinadi.

Ushbu yo‘nalishda ishlarning mantiqli davomi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020 yil 24 fevralda MHXSni joriy etish jarayonini tubdan qayta ko‘rib chiqishni nazarda tutuvchi «Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PQ-4611-son qarorini imzoladi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari – moliyaviy hisobotlarni tuzish uchun hujjatlar to‘plami, moliyaviy hisobotlarning tuzilishini tartibga soluvchi reglament bo‘lib, tashqi foydalanuvchilar tomonidan biror-bir tashkilotga nisbatan iqtisodiy qaror qabul qilish uchun foydalaniladi. Ya’ni, oddiy misol tariqasida keltirsak, bu xorijiy investorlarni mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan tashkilotlarning (kompaniya, korporatsiya, aksiyadorlik jamiyatlari) aksiyalari, qimmatli qog‘ozlari va boshqa turdagi investitsiya jalb qilishi mumkin bo‘lgan

moddiy boyliklarning istiqbolda o‘sishi yoki pasayishini tahlil qilishi uchun zarur axborotlar bilan ta’minlash mumkin bo‘ladi.

Biz uchun afzalligi esa mamlakatimizdagi yirik korxonalarga xalqaro moliya bozorlarida ishtirok etish imkoni yaratiladi. Masalan, respublikamizdagi yirik korxonalarning chet el fuqarolari yoki yuridik shaxslari tomonidan ularning aksiya va obligatsiyalarini sotib olishi evaziga ushbu korxonalarga investitsiya kiritish, pirovardida korxonani rivojlantirish natijasida Davlat budjetiga tushumning oshishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. Yangi tahriri. 2019 yil tasdiqlangan.
2. O‘zbekiston Respublikasi 2016 yil 13 apreldagi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonuni O‘RQ-404-son Qonuni.
3. Avlokulov A.Z. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida moliyaviy natijalar ko‘rsatkichlarini aks ettirish xususiyatlari. // Xalqaro moliya va hisob. 2-son, mart-aprel, 2019.
4. V.G.Getmanu. “Finansoviy uchet” uchebnik.
5. Xendriksen.M.F. Van Breda. “Teoriya buxgalterskogo ucheta” .M.: Finansы i statistika, 1997.
6. Sokolov Ya.V. “Ocherki po istorii buxgalterskogo ucheta”. M.: Finansы i statistika,1991.
7. Paliy V.F. “Mejdunarodnыe standartы ucheta i finansovoy otchetnosti”. Uchebnik. M.: INFRA-M, 2008.
8. http://www. audit.uz (Auditorlar Palatasi sayti)
9. http://www. mf. uz. (O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti)

“ROMEO VA JULIETTA” TRAGEDIYASIDAGI OBRAZLAR TAVSIFI

Sobirjonova Zulxumor

Ismoilova Muhlisa

Annotatsiya. Ushbu maqolada Uiliyam Shekspirning “ Romeo va Julietta” tragik asaridagi badiiy qahramonlar tasviri, ularning o’ziga xos xarakterlari, hissiy kechinmalari tasvirlangan.

Kalit so’zlar: Romeo, Julietta, Mercutio, Tibalt, fojeali sevgi, qat’iyatlilik, Verona, go’zallik.

Kirish. Buyuk dramaturg Uilyam Shekspir ijodini dastlabki fojialar va qorong'u fojialar davrlariga bo‘lish mumkin. Asarlarining matnlari adolatga, ishonch va baxtga, umidga asoslanganligi tufayli boshqa asarlardan ajralib turadi.

Shekspirona go’zallik tushunchasining chigal va murakkabligi ham, oliy darajadagi tragizimi ham, eng muhimi, millat va zamon tanlamasligi ham undagi haqqoniyatda. Samoviy badiiyat (haqiqat) shu qadar yuksak, ba’zan uni anglash uchun tafakkur va mantiqning o’zi kifoya qilmaydi. Tolstoy tanqidiga xos haqiqat esa, ko’proq mantiqqa tayanadiki, u ham, o’z navbatida, bir ijodkor qarashi sifatida ahamiyatlidir.[21]

Shekspir ijodining 2-davrida poetik drama ustasi sifatida namoyon bo‘lgan. U shu davrda qarama-qarshi qo‘yish usullaridan voz kechmagan holda dramatizmga katta e’tibor berib, tragik va komik motivlarni o‘zaro uyg‘unlashtirdi. Uning ijodida („Romeo va Julietta“, „Richard II“, „O‘n ikkinchi kecha“) dramatik lirizm avj nuqtasiga erishgan. Shekspirning butun ijodini nurlantirib turuvchi axloqiy-ma’naviy asarlaridan biri „Romeo va Julietta“ asari.

Asosiy qism. “Romeo va Juletta” pyesasi yozuvchining ijodining dastlabki davrida yozgan asarlaridan biridir. Shekspir o'zining mashhur pyesasini 1591-1595 yillarda yozgan. Asarda ikki baxtsiz sevishganlarning o’limi ularning oilalari o’rtasidagi mojaroga barham beradi.

Julettaning tug'ilgan kuni 16 sentyabr kuni Italiyaning Verona shahrida nishonlanadi. Asardagi voqealar asosan Verona va Mantua shaharlarida sodir bo’ladi.

Asardagi obrazlar:

Romeo - Montaguening o'g'li, Juliettaning sevgilisi

Julietta - Kapulet juftligining qizi, Romeoning sevgilisi

Lorenzo - rohib, Romeoning ruhoniy otasi

Eskalus - Verona shahzodasi, shaharda sudya vazifasini bajaradi

Graf Parij - shahzodaning qarindoshi, Julettaga oshiq va unga uylanmoqchi

Mercutio - Romeoning do'sti, shahzodaning qarindoshi

Benvolio - Romeoning do'sti, Montaguening jiyani

Baltazar - Romeoning xizmatkori

Hamshira - Juliettaning enagasi

Tibalt - Kapuletning jiyani, Juliettaning ukase

Montague oilasining farzandi Romeo Kapulet oilasining qizini tug'ilgan kuniga yashirincha keladi va qizni sevib qoladi va bu sevgi asar oxirida fojeali tarzda barham topadi. Asarning bosh qahramonlari Romeo va Juliettani Shekspir shunday tasvirlagank, bunday harakterni yozuvchining boshqa asarlarida uchratmaymiz. Romeoning qat’iyatliligi, mardligi, sevgisi uchun kurashishi, chin go'zallikni ko'ra olishi va his qila olishi bilan, Julietta esa yosh va go'zallik ,nafaqat go'zallik balki qalban farishta timsoli sifatida tasvirlangan. U hatto oilasi dushmani

[21]“Sharq yulduzi” jurnali, Uzoq Jo’raqul, 2017

bo'lgan yigitni ichki hissiyot, go'zal bir tuyg'u bilan sevib qoladi va u bilan birga bo'lish uchun barcha to'siqlarni yengib o'tishga harakat qiladi. Quyidagi misralarda ularning sof muhabbatini isbotini kor'rish mumkin:

Romeo (Juliettaga)
Shu gunohkor qo'lim bilan tegdim qo'lingga,-
Gunohimdan tavba uchun menga haq bergin!
Shu lablarim ziyoratchi: o'z gunohini –
Yuvmoq uchun biron nozik bo'sa kifoya.

Julietta (Romeoga)
Ziyoratgoh bo'lsa lablar, demak siz hoji,
Lekin nega qo'lingizga shuncha beshafqat;
Fikrimizcha, qilgan ishi gunoh emasdir,
Qo'llarning shu tegishuvi bizcha tabarruk,
Bu hojining ko'p ixlosmand o'pishidek sof![22]

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, bosh qahramonlar o'z misolida insoniy adovat va nafrat nimaga olib kelishi mumkinligini ko'rsatib berishdi. Ammo shu bilan birga, bosh qahramonlar haqiqiy sevgining ma'nosini ochib berishdi. Qolaversa, ota-onalar bosimining yoshlarga zararli ta'sirining yorqin namunasi sifatida olish mumkin. Bu bosim, adovat qanchalik kuchli va ziddiyatli bo'lishiga qaramay, ularning muhabbati bu nizoga barham berishiga qattiq ishongan. Ammo ularning sevgisi emas balki, ularning fojeali o'limigina bu dushmanlikka chek qo'ya oldi.

Ehtimol, Romeo va Julettaning ishtiyoqi shunchalik kuchli bo'lmagandir, ehtimol, bu har gal kattaroq va kuchliroq to'siqlar qo'yilishining oqibatidir. Agar yoshlarning ixtiyorlarini o'zlariga qo'yilganida, balki, ularning olovli muhabbatlari sovishi mumkin edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "Sharq yulduzi" jurnali, Uzoq Jo'raqul, 2017
2. G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent, 1981
3. https://hiddenshell.ru
4. kh-davron.uz

[22] G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent, 1981

MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TRANSFORMATSIYASINI AMALGA OSHIRISH YO'LLARI

Muqumov Z.
Ilmiy rahbar, i.f.n. dotsenti

Berdiyorov Sh.
TMI magistranti

Amaliyotimizda MHXSlari asosida moliyaviy hisobotni tuzishga bevosita MHXSlari bo‘yicha hisob yuritish yoki milliy standartlar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotni transformatsiya qilish orqali erishiladi. Bu esa o‘z navbatida moliyaviy hisobot transformatsiyasi metodologiyasini takomillashtirishni taqozo etadi. Bugungi kunda transformatsiya masalalari bo‘yicha adabiyotlar va ilmiy maqolalar ham yetarli emas. Shu bois, moliyaviy hisobot transformatsiyasi masalasi kun tartibida turgan dolzarb mavzu hisoblanadi. Transformatsiya qoidalarini belgilaydigan maxsus MHXS yo‘q. Lekin, MHXSga birinchi marta o‘tishda 1-son MHXS “MHXSlarini birinchi marta qo‘llash” standarti qoidalari bajarilishi talab etiladi. Buning ikkita tan olingan yo‘li bor:

Birinchi yo‘li, BHMSlari asosida tuzilgan moliyaviy hisobotni MHXSlari asosida transformatsiya qilish ;

Ikkinchi yo‘li, milliy hisob tizimi bilan yonma-yon MHXSlariga muvofiq parallel hisob tizimini yuritish;

Ikkala yo‘lda ham bitta talab mavjud. BHMSlari va MHXSlarini chuqur bilish, ularni qo‘llay olishda amaliy kompitensiyaga ega bo‘lish.

MHXSlariga o‘tishda transformatsiya usulni qo‘llash birdan 100%lik natijani va xatolardan xoli bo‘lgan moliyaviy hisobotni bermaydi. Chunki, MHXS bo‘yicha moliyaviy hisobot juda ko‘plab omillar hisobidan shakllanadi. Ularni birinchi urinishdayoq to‘liq qamrab olish juda qiyin jarayon. Faqat birinchi tranformatsiyada yirik xatolar bo‘lishiga yo‘l qo‘yilmasligi kerak. Transformatsiya bo‘yicha tajriba bosqichma-bosqich shakllanib boradi va natijada yildan yilga transformatsiyalanadigan moliyaviy hisobotning ishonchliligi oshib boradi. Shu bois, O‘zbekistondagi kompaniyalar ertaga yaxshi natija olishi uchun MHXS asosida moliyaviy hisobot transformatsiyasini bugundan boshlashi kerak. Agarda kompaniyalar bugun MHXSlari asosida moliyaviy hisobot tuzishga zaruriyat his qilmasa, ertaga zaruriyat his qilishi albatta tayin. Shu bois, ertangi zaruriyatni qondirish uchun bugun transformatsiyani boshlashi kerak. Bizda kadr yo‘q, imkoniyat yo‘q, resurs yo‘q va shu bois zaruriyat ham yo‘q deb o‘ylagan kompaniya katta xato qiladi.

Transformatsiya jarayonining quyidagi ketma–ketlikda amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir:

Birinchidan, milliy standartlar bo‘yicha tayyorlangan moliyaviy hisobot komponentlari, shuningdek balans, foyda va zararlar va boshqa hisobot moddalarining kengaytmalari aks ettirilgan analitik hisob ma’lumotlari, kerak bo‘lsa boshlang‘ich hujjatlarni tayyorlash lozim.

Ikkinchidan, aktivlar, majburiyatlar va xususiy kapital elementlarini qayta klassifikatsiyalash, qaytadan baholash o‘tkazish. Foyda va zararlar to‘g‘risidagi hisobotda ham har bir tegishli moddani xalqaro standartlarga mos holda qayta klassifikatsiya qilish va baholash. Shuningdek, boshqa hisobot moddalarini ham birma-bir xalqaro standartlar talablariga muvofiqlashtirish choralarini ishlab chiqish kerak.

Uchinchidan, MHXSlari darajasiga yetkazish uchun tegishli tuzatishlar kiritish, qo‘shimcha provodkalar jadvalini ishlab chiqish kerak.

To‘rtinchidan, tegishli tuzatishlar buxgalteriya provodkalari yordamida kiritilgandan keyin MHXSlari talablariga muvofiq keladigan hisobotni tuzish.

Beshinchidan, MHXSlariga o‘tishda atamalardan to‘g‘ri foydalanish muhim rol o‘ynaydi. Milliy standartlar asosida tuzilgan hisobotlardagi atamalar, ko‘rsatkichlarning nomlanishi, ularning qisqarmasini halqaro standartlarga mos keladigan atamalarga o‘tkazish lozim. Agarda ko‘rsatkich qayta guruhlanish, baholash asosida qiymati xalqaro standartlarga muvofiq kelsada uning nomlanishi muvofiq bo‘lmasa, uni o‘qish qiyinlashadi, chalkashliklarga olib keladi. Shu bois, atamalar tizimini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish lozim bo‘ladi.

Milliy standartlar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotga transformatsiya qilishning yagona metodologiyasi mavjud emas. Har bir korxona o‘zining moliyaviy-xo‘jalik faoliyati xususiyati, resurslari va xodimlarining professional darajasidan kelib chiqib transformatsiya jarayoni metodologiyasini ishlab chiqishi maqsadga muvofiq.

Moliyaviy hisobotning tranformatsiyasini ta’riflashda uning qaysi sanadagi holat bo‘yicha o‘tkazilishi, uning asosiy mazmuni milliy standartlar asosida tuzilgan hisobotni xalqaro standartlar asosida tuzilgan moliyaviy hisobotga o‘tkazishga qaratilganligi, transformatsiya jarayonida MHXSlariga muvofiq holatda qayta guruhlashtirish, qayta tan olish, qayta baholash, to‘g‘irlashlar kiritish asosida xalqaro talablarga javob beradigan axborotlarni shakllantiradigan yangi tizimga ag‘darish va qayta tashkil qilish jarayoni ekanligiga alohida urg‘u berish lozim, deb o‘ylaymiz. Moliyaviy hisobot bo‘yicha tadqiqot natijalari asosida moliyaviy hisobot transformatsiyasiga quyidagicha ta’rifni keltiramiz:

Moliyaviy hisobot transformatsiyasi - bu hisobot sanasi holati bo‘yicha buxgalteriya hisobining milliy standartlari asosida tuzilgan hisobot komponentlari moddalarini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari qoidalariga muvofiq holda qayta guruhlashtirish, ularning moddalarini qayta tan olish, qayta baholash, to‘g‘irlashlar kiritish va qayta ochiqlashlar asosida MHXSlari hisobotlari axborotlarining yangi tizimiga ag‘darish va qayta tashkil qilish jarayonidir.

Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari (MHXS) qo‘llanilishi majburiy xarakterdagi hujjat emas, u tavsiyanoma xarakteriga ega. Unda milliy standartlaridagi kabi korxonalar taqdim etishi shart bo‘lgan moliyaviy hisobot shakllarini belgilamaydi. MHXSlari moliyaviy hisobotning asosiy komponentlari va ularda aks ettiriladigan minimal axborotlar tarkibini belgilaydi. MHXSlarini qo‘llash kompaniyaning mutloq vakolatidagi masaladir.

Yuqoridagi tizimlarning afzalliklari va kamchiliklarini tahlil qilib ko‘radigan bo‘lsak, bizning fikrimizcha agarda kompaniyada moliyaviy imkoniyatlari to‘g‘ri keladigan bo‘lsa, parallel hisobni yuritish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Chunki, bu hisob eng muhimi obyektiv axborotlarni beradi, xato qilish riski kam. Bundan tashqari tizim o‘rnatilganda dastlabki yillarda ko‘proq xarajat talab etsa, tizim to‘liq ishlab ketgandan keyin xarajatlar optimallashadi, ya’ni keyingi yillarda xarajatlar kam bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksi. Yangi tahriri. 2019 yil tasdiqlangan.
2. O‘zbekiston Respublikasi 2016 yil 13 apreldagi “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi qonuni O‘RQ-404-son Qonuni.
3. Avlokulov A.Z. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarida moliyaviy natijalar ko‘rsatkichlarini aks ettirish xususiyatlari. // Xalqaro moliya va hisob. 2-son, mart-aprel, 2019.
4. V.G.Getmanu. “Finansoviy uchet” uchebnik.
5. Xendriksen.M.F. Van Breda. “Teoriya buxgalterskogo ucheta” .M.: Finansы i statistika, 1997.
6. Sokolov Ya.V. “Ocherki po istorii buxgalterskogo ucheta”. M.: Finansы i statistika,1991.
7. Paliy V.F. “Mejdunarodnыe standartы ucheta i finansovoy otchetnosti”. Uchebnik. M.: INFRA-M, 2008.
8. S.Tashnazarov, D. Tashnazarova.Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari// O‘qu qo‘llanma. SamISI, 2018 y. 421-bet.
9. Mejdunarodnыe standarti finansovoy otchetnosti: Izdanie na russkom yazыke M.: ASKERI - ASSA, 2016. 50-bet.

10. V. O. Berdichevskaya. Transformatsiya finansovoy otchetnosti v MSFO//uchebnoe posobie. Yaroslavl. YarGU, 2017 g, 86, 91, 92-betlar. \
11. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. http://finansist.uz/uz/moliyaviy-hisobotning-xalqaro-standartlari-ozbekistonda-qollanilishi/ 2018 y.
12. Razdatochnыy material po kursu povыsheniya kvalifikatsii: «Mejdunarodnыe standartы finansovoy otchetnosti (MSFO). O‘zbekiston auditorlar palatasi. Tashkent-2015. 335-bet.
13. http://www. audit.uz (Auditorlar Palatasi sayti)
14. -http://www. mf. uz. (O’zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi sayti)

TYPES OF ENERGY AND QUANTITY OF SOLAR ENERGY AND METHODS OF ITS MEASUREMENT

Bakhronova is the daughter of Sadokat Bakhtiyar
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan
The main doctoral student of the Institute of Materials Science
basadoqat@gmail.com

Abstract. This article talks about the types of energy and the amount of solar energy and its measurement methods, the experience of foreign countries on the large-scale use of solar energy, and the research conducted by Uzbek scientists on improving the efficiency of energy systems at the moment.

Key words: solar energy, hydrogen, power plant, electricity, hydroelectric plant.

Аннотация. В данной статье рассматриваются виды энергии и количество солнечной энергии и методы ее измерения, зарубежный опыт широкомасштабного использования солнечной энергии, а также исследования узбекских ученых по повышению эффективности энергетических систем в настоящее время.

Ключевые слова: солнечная энергия, водород, электростанция, электроэнергия, гидроэлектростанция.

Enter. If the production and consumption of various forms of energy does not grow rapidly, the development of industry and agriculture, science and culture will stop. One of the great events that happened in the period when human history was just beginning was the discovery of fire, as a result of which man learned to convert latent energy from fuel into light and heat. From ancient times to the second half of the 18th century, technology developed slowly. The main reason for this was the lack of an engine - an artificial mechanical power source. All work in the field of production was performed by direct human effort, animal power, water and wind energy were rarely used. The beginning of turning the fuel energy into

mechanical motion by the steam engine revealed a great history of energy to human society.

Main part

The golden rays of the sun bring to our earth 150,000 billion kWh of wind energy and 33,000 billion kWh of water energy per year. In forests, 220,000 billion kilowatt hours of energy are collected annually due to sunlight. In addition, thanks to solar energy, huge energy reserves have been accumulated in the earth's crust for thousands of years. For example, there are 3,580,000 billion kWh of energy in coal, 480,000 billion kWh in peat, 700,000 billion kWh in combustible shale, and 80,000 billion kWh in natural gas. Currently, mankind uses less than one thousandth of these huge reserves per year. Today, it is known that the sun is like a giant nuclear reactor, where nuclear reactions take place at high pressure and temperature. Due to this reaction, in the process of turning hydrogen into a helium nucleus, the temperature in the active zone of the solar reactor exceeds 10 million degrees.

This reaction in the sun produces 560 million tons of helium per second and turns 4 million tons of hydrogen into energy. They tried to use solar energy in the distant past. The ancient Greek scientist Archimedes recorded in history that he burned the ships of the Romans by shining the sun's rays through a system of mirrors. Solar energy is widely used in foreign countries. In northern France, a solar power plant was built under the leadership of physicist Felix Tremba, with a capacity of 1100 kW and a temperature of 3800 degrees. In 1816, Icelander Robert Stirling created a solar engine using a helio-device.

In 1954, American Ges Repot and Bruce Kaymike suggested the convenience of an airplane for direct use of sunlight. 20 years later, researchers from the London College proved the correctness of this idea.

80% of the total electricity in the world is produced in thermal power plants (TES). The chemical energy of the fuel is transformed into the thermal energy of the steam through combustion and heat transfer. The energy of the steam is converted into mechanical energy by driving the tube reactor in the steam tubes. In the generator, mechanical energy is converted into electrical energy due to electromagnetic induction. Coal, oil, natural gas and peat are used as fuel in thermal power plants. But the reserves of these natural types of energy can last up to 80-100 years. Then, the cheapest form of energy can be used from the power of flowing rivers, hydropower. This energy is not enough. Wind energy can be used locally in small installations. The rise and fall of the ocean level can be used to provide energy to some coastal regions. The water of the world's oceans has different temperatures at different depths. In addition, the temperature of the air

above the ocean is different from the temperature of the water. This difference in temperature can be used as a source of energy. But for this, it is necessary to build expensive devices.

In 1824, the French physicist S. Carnot proved the conversion of thermal energy into mechanical energy. The third stage in the history of mankind is determined by the discovery of the inexhaustible energy reserve hidden in the atomic nucleus. Atomic energy was directly converted into thermal energy in a device built on December 2, 1942 by a group of scientists and engineers in Chicago, USA, under the leadership of the famous physicist Enrico Fermi (1901-1954). The energy of the atomic nucleus is produced by the explosion of the nucleus. Metals - Uranium and Thorium have been researched on the use of hidden energy in their atoms. The amount of energy contained in Uranium alone is 20 times greater than the amount of energy contained in all the fossil fuel reserves of our planet, oil, gas and coal. In the following years, it was discovered that nuclear energy can be generated from the nuclei of new elements in the fusion reaction.

In 1954, the world's first nuclear power plant with a capacity of 5000 kW was built and put into operation. Later, water-water type boiling reactions were switched to and a 750 kW reactor was built in the Volga. In 1955, great scientific research was carried out to solve the problem of creating nuclear reactors using fast neutrons. In reactors of this type, if 1 kg of initial nuclear fuel is burned, 1.5 kg of new nuclear fuel is produced in the reactor. Reactors of this type are called breeder reactors. NPPs with such reactors were commissioned in 1955 and 1958. The energy of 1 g of U235 is equal to 2.7 conditional fuel, the power of a nuclear power plant with the consumption of 3 kg of nuclear fuel per day is equal to 1 million kW. Every year, the sun's rays bring a huge amount of energy to the earth, i.e. energy equal to 62·1016 kWh. 60% of this energy is spent on heating the earth's atmosphere, 25.5% on the ocean and sea, and 14.5% on the land. Of this, 2.5 percent is converted into mechanical energy of wind, 0.4 percent into mechanical energy of river movement, 0.12 percent into chemical energy of various fuels, wood, peat, coal, oil, and combustible shale. If we take into account that the surface of the cross section of the earth is 127.6·106 km2, the energy of sunlight falling on the earth is 176.6·1012 kW, which means that 1.6·1018 kWh of solar energy falls on the earth in a year

Currently, due to the rapid development of world science and technology, natural resources are used more and more for economic purposes. it will be necessary to build expensive devices. For the development of Uzbekistan's energy industry, in order to use its natural and climatic conditions, extensive research was conducted on the use of renewable energy sources, in particular, solar energy, wind

power, groundwater temperature, and small hydropower plants. In the 1960s, the work started by professor G.A. Grinevich, academicians S.A. Azimov, G.Y. Umarov was continued by academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan R.A. Zohidov and professor R.R. Avezov.

In this field, the comprehensive use of renewable energy together with traditional energy and, as a result, offering easy ways to generate electricity and thermal energy, is of great importance for the national economy. Researches in the direction of automation and telemechanization of production processes, improvement of measurement techniques, accuracy, precision and efficiency of energy systems, use of wind energy for practical purposes were conducted under the leadership of Academician J. Abdullayev. Academician R.A.Zohidov and professors S.K.Ismathojayev, K.R.Allayev also launched important researches in the field of thermal energy and thermal engineering, such as new technology of fuel use and burning methods, as well as efficient use of thermal energy. At present, fundamental and practical researches on increasing the efficiency of energy systems, energy saving, and current problems of environmentally clean energy are aimed at meeting the practical needs and requirements of energy in the Central Asian region.

Summary

The amount of energy falling on the earth every second is 2.2 billion of all the energy emitted by the sun. times less and is 17.4·1017 Joules. 36% of this energy is reflected from the atmosphere, 17% is absorbed, and only the rest reaches the earth's surface. Half of this energy is spent on evaporation of sea and ocean waters, and even if we take into account the consumption of 1% by plants, the remaining amount of energy is 35·1017 kWh per year. This is almost 39 thousand times more than the total energy consumed by the entire human race in one night. Of course, it is not possible to fully use such a large amount of energy. Even so, sunlight falling on an area of 200·100 km2 is equal to the total energy produced in our country in 1995, taking into account the efficiency of solar installations. Even though the Sun loses 4 million tons of mass per second or 1.36·10 14 tons per year through radiation, the light energy released due to the continuous conversion of helium into hydrogen will continue to radiate into the universe for several tens of billions of years. . That is why the issues of full and effective use of solar energy radiation are becoming more and more important.

The total amount of radiation falling on 1 m 2 of the earth's surface during the year is 2500 mln. 6280 million joules (in the north). changes to joule (in Central Asia). This energy can be used to obtain hot water, heat enterprises and homes, boil water, cook food, dry agricultural products, steam concrete products, salt

water, provide electricity to farms, build solar greenhouses. can perform a number of tasks such as…

List of references

1. Junior Achiekement. Прикладная экономика М. Просвещения. 1993.с.218
2. А.Б.Вардияшвили «Теплообмен и гидродинамика в комбинированных солнечных теплицах с субстратом и аккумулированием тепла» Из-во «Фан» Т. 1990.194 с.
3. Б.Э.Хайриддинов, Т.А.Содиков «Комбинированные гелиотеплици сушилки» Изво «Фан» 1992. с.183
4. В.Д.Ким, Б.Э.Хайриддинов, Б.Ч.Холлиев Естественная конвективная сушка плодов в солнечных сушильных установках: практика и теория Из-во «Фан» Т. 1999. с.378
5. Саидов М.С. Замечания и проложения отнесительно исследований примесного фото электрического эффекта // Гелиотехника 2001. №3. с-4-10.
6. Kasai H., Matsumura H.// Solar energy Materials und Solar Celes. 1997. v. 48.p. 93-100.
7. Саидов М.С. Влияние примесного фототепловольтаического эффекта на температурную Зависимость эффективности арсенид галлиевого Солнечного элемента ./ Гелиотехника . 2004. ь№3. с-6-11.
8. Green M.A.// Solar Calles. 1986. v.18. № 1. P. 31-40.

ФОТОЭЛЕКТРИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАТЕЛИ СОЛНЕЧНОЙ ЭНЕРГИИ

Бахронова — дочь Садоката Бахтияра.
Академия наук Республики Узбекистан
Главный докторант Института материаловедения
basadoqat@gmail.com

Abstract. This article covers the most effective device for converting solar energy to electricity-photovoltaic modifiers and the main materials for the production of QFES, the main types of QFES and the results of research.

Keywords: photoelectric, solar energy, photoelement, silicon semiconductor, thermoelectric generator.

Аннотация. В этой статье рассказывается о фотоэлектрических преобразователях, наиболее эффективном устройстве для преобразования солнечной энергии в электрическую, и рассматриваются основные материалы для производства QFE, основные типы QFE и результаты исследований.

Ключевые слова: фотоэлектричество, солнечная энергия, фотоэлемент, кремниевый полупроводник, термоэлектрический генератор.

Входить. С энергетической точки зрения одним из наиболее эффективных устройств преобразования солнечной энергии в электрическую являются полупроводниковые фотоэлектрические преобразователи (ФЭП). В этом случае осуществляется прямая одноступенчатая передача энергии. По сравнению с другой технологией преобразования солнечной энергии, т.е. термодинамическим переходом (излучение→нагрев воды→пар→вращение турбины→электричество), эти переходы потребляют меньше энергии.

Основная часть.

Путем теоретических исследований и практических разработок в области фотоэлектрических преобразователей солнечной энергии показана возможность преобразования энергии излучения в ФЭО с высоким ФИТ и определены основные направления достижения этой цели. Особенность ФЭО состоит в том, что при равновесной температуре примерно 300–350 К и солнечной температуре Т≈6000 К их предел теоретического ФИК составляет >90%. Это показывает, что за счет оптимизации конструкции и работы преобразователей, направленной на снижение необратимых потерь энергии, на практике фактический ФИК может быть увеличен до 50 % и более (в настоящее время в лабораториях ФИК составляет до 40 %). Преобразование энергии, генерируемой при воздействии солнечного излучения на неоднородные полупроводниковые структуры ФЭО, основано на фотоэффекте. Типовой солнечный фотоэлектрический элемент представляет собой многослойный материал, состоящий из:

- прозрачный покровный слой стекла, защищает от внешних воздействий;
- прозрачный связующий слой, солнечный элемент удерживает стекло на поверхности;
- антибликовый слой, который максимизирует поглощение энергии и предотвращает отражение света, падающего на фотоэлемент
- лицевой контактный слой проводит электрический ток;
- юбочный слой кремниевого полупроводника р-типа со смесью фосфора;
- второй тонкий слой кремниевого полупроводника р-типа со смесью бора;
- следующий контактный слой проводит электричество. QFE имеет контактную систему на поверхности полупроводниковой структуры для сбора электронов и передачи их во внешнюю цепь. На передней освещаемой

поверхности выключателя контакты выполнены в виде сетки или гребенки, а с тыльной стороны контакт может быть сплошным.

Основными материалами для производства КФЭ являются:

Кремний (Si) является наиболее важным материалом, используемым в настоящее время в производстве солнечных фотоэлектрических элементов.

-Арсенид галлия (GaAs) – используется для производства высокоэффективных QFE. Этот материал часто используется в концентрированных фотоэлектрических системах и космических устройствах. В концентрированном солнечном излучении его ФИК составляет от 25% до 28%. В особых видах FIK увеличивается на 30%.

-Теллурид кадмия (CdTe) представляет собой тонкопленочный материал, получаемый методом осаждения и напыления, материал с дешевой тепловой энергией для фотогальванических систем в будущем. ФИК солнечных фотоэлементов в лабораторных аналогах составляет 16%, а в промышленных — до 8%.

- Диселенид меди (SuInSe2 или CIS) представляет собой тонкопленочный материал с ФИК до 17%. Это перспективный материал, который в настоящее время не получил широкого распространения из-за особенностей производственного процесса. Готовятся три основных типа QFE:

- монокристаллические элементы, вырезанные из одного крупного кристалла кремния;

- поликристаллические элементы, определенное количество которых состоит из кристаллов;

- аморфные (тонкопленочные) элементы. Различие между этими типами зависит от того, как атомы кремния расположены в кристалле. Моно- и поликристаллические КФЭ имеют практически одинаковый ФИК и крупнее КФЭ из аморфного кремния. В настоящее время в результате интенсивных исследований готовятся различные типы КФЭ (табл. 1.1).

1.1- стол. Эффективность фотопреобразования QFE

КФЭ	Эффективность, потенциал лабораторных образцов КФЭ	Эффективность текущего уровня промышленных модулей QFE	Эффективность среднесрочных промышленных модулей QFE
Монокристаллический кремний c-Si	24%	12-18%	18-20%
Поликристаллический	20%	10-15%	16-18%

кремний ms-Si			
Аморфный кремний a-Si	13%	5-8%	10-12%
Теллурид кадмия CdTe	16.5%	6-11%	13%
Медь, индий и галлий обесзоливаются. Su (In,Ga) Se2 (CiS)	20.3%	8-14%	14-17%

Теоретические и научно-экспериментальные исследования направлены на снижение себестоимости производства, увеличение ФИК и снижение стоимости КФЭ. В лабораторных условиях достигнуты результаты ФИК, приближающиеся к 45% (табл. 1.2). ФИК серийно выпускаемых КФЭ: монокристаллический — 15–22 %; поликристаллические: 12–17%; аморфный: 6–10%; теллурид кадмия: 8–12%.

Таблица 1.2. Эффективность технологии производства КФЭ

технология QFE элементы	Кристаллический кремний *на основе QFE*	*частый прохожий* (каскадный) QFE	Неорганический тонкополосный QFE	*Органический QFE*	*Солнечные тепловые системы*
Эффективность	12-21%	25-29%	5-14%	5-10%	14-24%
Расходы	$4/W-$7/W	$5/W	$3/W-$5/W		$4/W
Этап разработки	Широко используемый	Текущий	*В процессе Широко используется*	*В лабораторном исследовании.В разработке промышленных образцов*	*В настоящее время широко используется*

Заключение.

Термоэлектрический генератор Если один из электродов (катод) нагреть до достаточно высокой температуры, то с него может уйти много электронов (термоэлектронная эмиссия). Если рядом с катодом находится еще один электрод (анод), электроны от катода достигают анода, если оба электрода подключены к внешней цепи, в цепи создается поток электронов - электрический ток. Солнечная энергия может использоваться для нагрева

катода. Работа совершается за счет текущей энергии цепи. Космические корабли используют устройство, называемое термоэлектрическим генератором, для получения и даже производства энергии в больших масштабах. Его структура проста, но ФИК не очень большой. Исследования в направлении создания новых конструкций термоэлектрических генераторов, повышения их ФИК, повышения их КПД не прекращались.

Список литературы

1. Новиков И.И. Воскресенский К.Д. Основы ядерной энергетики. «Прикладная термодинамика и теплопередача» Госатомиздат 1961 г.
2. Криллин.В.А. «Энергетика: Сегодня и завтра». Москва «Педагогика» 1983.
3. Oripov U.O. Bekjonov R.B. «Hozirgi zamon va kelajak energiyasi» Toshkent «Fan» 1963.
4. Жимерин Д.Г. Энергетика: Настоящее и будущее. М. Энергия 1978 с.116.
5. Хужаниёзов Ж.Б., Рысбаев А.С., Бекпулатов И.Р. Особенности возбуждения плазменных колебаний электронов в неупорядоченных полупроводниках Т.: Таш ГТУ 2014. 125 с.
6. Камалов Т.С., Клечковская В.В., Шарипов Б.З.. Эрнст И.В.. Зайцев В.К. Электрические и фототермоэлектрические свойства гетерофазных структур на основе кремние и силицидов Маганца Т.: « MERJYUS» 2014. 164с .
7. Зайнобиддинов С., Тешабоев А. Ярим утказгичлар физикаси. Т.: «Ўкитувчи »1999. 218 бет.
8. Юлдашев И.А. Кристалли кремний фотоэлектрик батариялари асосида бириктирилган энергетик курилмалар. Докторлик диссертацияси автореферати. Тошкент 2016. 28 бет.
9. Бекпулатов И.Р., Рысбаев А.С., Аллкулов П.Э., Хайриддинов Б.Э., Хужаниязов Ж.Б. Структура и физические свойства наноразмерных пленок силицидов металлов. Т.: «ADAD PLYUS» 2017. 195с.
10. Юлдашев Ю.Ю., Рысбаев А.С., Хужаниёзов Ж. Б., Рахимов А.М. Способ изгатовления полупроводникового термодатчика // Патент № JAP 04779. 10. 2013.

ПОЛУЧЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ СТРУКТУРЫ И ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ МОЧЕВИНОФОРМАЛЬДЕГИДНОЙ СМОЛЫ

Амриева С.К.,
Назаров С.И.,
Жалилов Ш.Н.,
Исматов Х.М.
s.i.nazarov@buxdu.uz,
sayfullanazarov103@mail.ru

В производстве древесно-стружечных плит и аминопластов, слоистых пластиков и для изготовления клеев применяли мочевиноформальдегидную смолу как связующие. Для приготовления электроизоляционных, декоративных, антикоррозионных лакокрасочных материалов мочевиноформальдегидную смолу (карбамидо-формальдегидная смола) модифицируют бутиловым спиртом и используют в смеси с другими плёнкообразующими.

Одним из синтетических термореактивных олигомерных продукта поликонденсации мочевины (NH2)2CO с формальдегидом CH2O, содержащие реакционноспособные амино- и OH-группы является мочевина формальдегидная смола.

От условий синтеза: от температуры и продолжительности реакции, от концентрации исходных веществ и pH реакционной среды, а также от количественного соотношения мочевины с формальдегидом зависят состав, структура и свойства мочевиноформальдегидных смолы.

В щелочной среде pH=11–13 образуется монометилолмочевина H2N-CO-NH-CH2-OH; в нейтральных и слабощелочных средах pH=7–8 моно- и диметилолмочевины OC(NHCH2OH)2. Равновесия этих реакций не зависит от pH среды, а определяется концентрацией реагирующих веществ и температурой.

В сильнокислой среде pH<3 при взаимодействии мочевины с формальдегидом образующиеся метилолмочевины сразу же подвергаются дегидратации, образуя метиленмочевины, которые в условиях реакции быстро превращаются в полиметиленмочевины (C2H4N2O)n. Полученный продукт нерастворимое аморфное вещество. Поэтому для получения мочевиноформальдегидных смол процесс следует проводить в специальных условиях, способствующих образованию метилольных производных мочевины, которые при дальнейшей поликонденсации в слабокислой среде дают линейные полимеры.

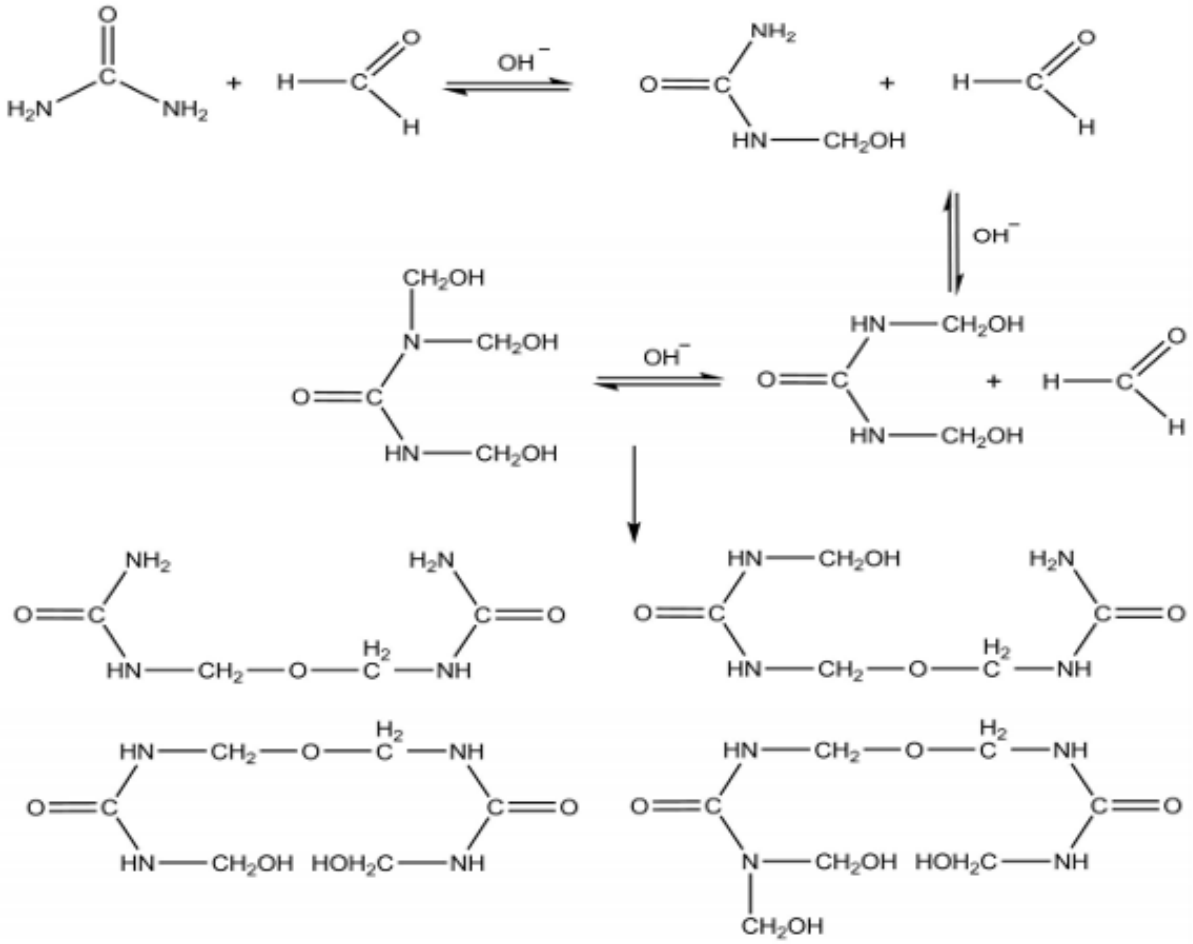

Реакции метилолирования мочевины

Основные производные мочевины – белые кристаллические продукты, растворимые в воде и метаноле; первый плавится при 111 °С, второй – при 121 – 126 °С. При нагревании безводные производные мочевины превращаются в полиметиленмочевины; первая полностью переходит в нерастворимый продукт при 100 °С, вторая – выше 140 °С. В кислых растворах pH=4,5–6,0 метилолмочевина способна к дальнейшим превращениям с образованием, вероятно, метилен-бис-амида (I), метилолметилен-бис-амида (II) или простого эфира (III) и азометилена (IV), который сразу же полимеризуется

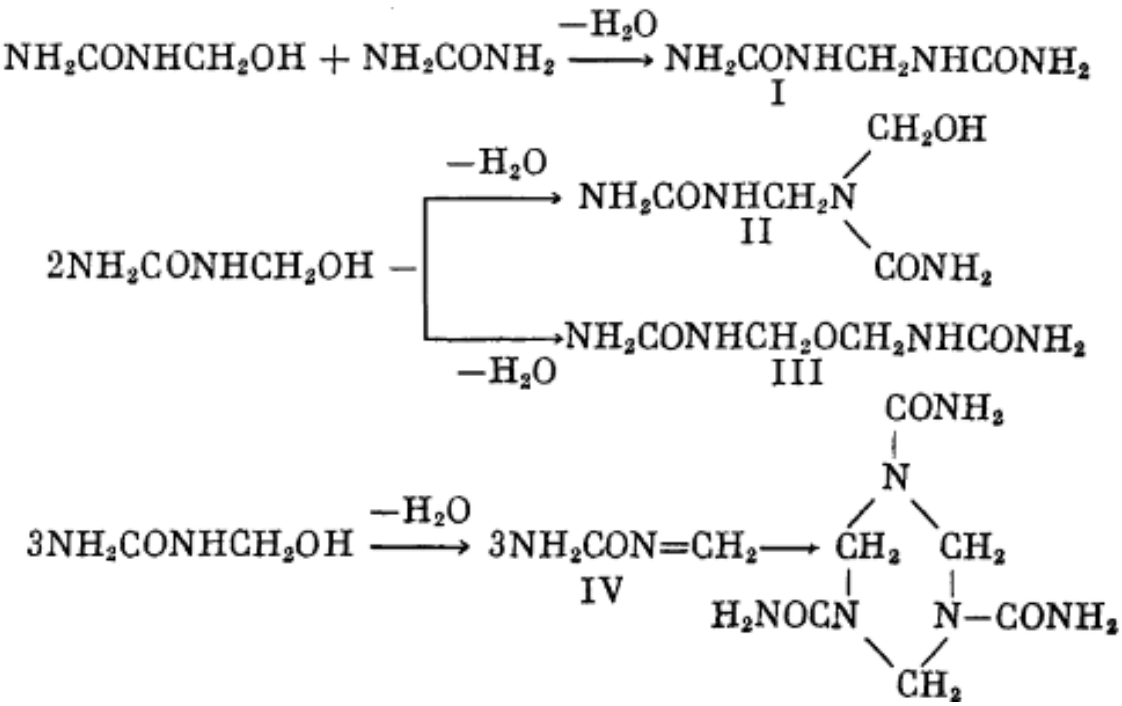

Показано, что бимолекулярная реакция, которая приводящая к мочевиноформальдегидным смолам и скорость её пропорциональна концентрации водородных ионов. Поэтому в первую очередь получают метилольные производные мочевины, поддерживая нейтральную или слабощелочную среду pH=7–8, а затем, не выделяя метилолмочевины из раствора, в слабокислой среде pH=3–6,5 осуществляют их поликонденсацию.

В присутствии кислотных катализаторов и с повышением температуры отверждение мочевиноформальдегидных смол ускоряется. При этом в качестве катализаторов используют щавелевую, фталевую кислоту, а также фосфорную, соляную кислоту. Отвержденные продукты – бесцветные, светостойкие, легко окрашивающиеся полимеры. А отверждённые при низких температурах имеют пониженную водостойкость. водостойкость возрастает при отверждении повышенных температурах.

Отверждённые мочевиноформальдегидные смолы (в отличие от фенолоформальдегидных) прозрачны даже тогда, когда в них содержится 10 – 15% воды. Вода находится в полимере в диспергированном состоянии и химически не связана с ним. Она постепенно испаряется даже при комнатной температуре, причём происходит усадка и растрескивание материала. Поэтому для удержания некоторого количества воды в мочевиноформальдегидные смолы иногда вводят гидрофильные добавки (поливиниловый спирт, крахмал, белковые вещества) и твёрдые наполнители (например, древесную муку), препятствующие усадке полимера.

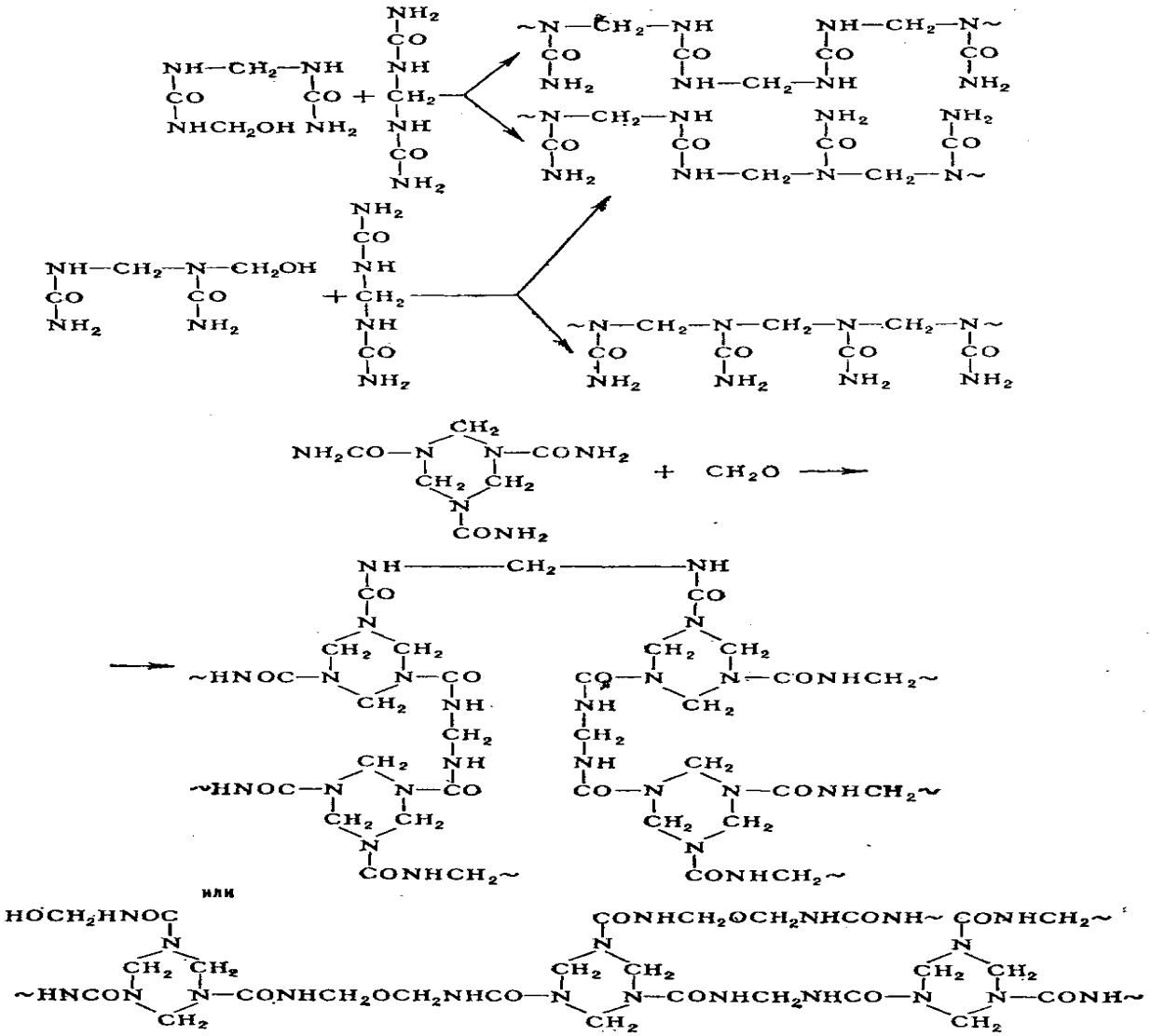

Мочевиноформальдегидную смолу модифицируют для способности растворяться в органических растворителях, увеличения гидрофобности и адгезии.

В производстве древесностружечных плит используют мочевиноформальдегидные смолы в основном как связующие. Мочевиноформальдегидные смолы, а также являются основой клеев для производства фанеры и различных деревянных конструкций.

GIPAN ASOSIDAGI GIDROGELLARNING FIZIK-KIMYOVIY XUSUSIYATLARIGA BOSHLANG'ICH MODDALAR KONSENTRATSIYASINING TA'SIRINI O'RGANISH

Kenjayeva N.R., Nazarov S.I., [1]Shirinov Sh.D., Razzokov H.Q.
Buxoro davlat universiteti. E-mail: sayfullanazarov103@mail.ru,
s.i.nazarov@buxdu.uz
[1]Toshkent kimyo texnologiya ilmiy tadqiqot instituti

Gidrogellarni bir necha yil davomida ishlatish rejalashtirilganligi sababli, bo'kish nisbatini o'rganish kerak bo'ladi. Ma'lumki, gidrogelning agregat holatini maksimal bo'kishdan minimal darajaga qadar qayta-qayta o'zgartirish bilan uning suvni singdirish qobiliyati pasayadi. Natijada, gidrogelni ishlatish uchun baholash mezonlaridan biri bo'kish nisbati hisoblanadi. Biz xona haroratida takroriy bo'kkan va quritilgan gidrogel namunalarining xatti-harakatlarini o'rganish uchun tajribalar o'tkazdik. Aniqlanishicha, namunalar quritgandan so'ng, dastlabki suvni singdirish 300 ml/g ni tashkil qiladi, quritishning 10 ta siklidan keyin - ular sorbsiya jarayonida bo'kish ko'rsatkichlarini amalda o'zgartirmaydi.

1-jadval

GIPAN asosidagi gidrogellarning turli o'zaro bog'lovchi moddalar bilan bo'kish darajasi

№	1	2	3	4	5
GIPAN %	97	97	97	97	97
O'zaro bog'lovchi agent nomi	EXG	Formaldegid	Karbamid	Etilenglikol	Glutaraldegid
O'zaro bog'lovchi ulushi,	3	3	3	3	3
Bo'kish darajasi. m-m0/m0	500	133	90	86	60

Ma'lumki, fiziologik va tabiiy eritmalar turli xil kationlarni o'z ichiga oladi, shuning uchun ulardagi xatti-harakatlarni taxmin qilish uchun biz sintezlangan gidrogellarning tuz eritmalarida bo'kish darajasini aniqladik. Xususan, o'zaro bog'lovchi moddalar konsentratsiyasi 0,1% bo'lgan gidrogellar uchun 0,9% li tuzlar eritmalarida suvning singishi 250 g/l gacha kamayishi, distillangan suvda esa 300 g/l ni tashkil etishi aniqlandi. Ko'p valentli metallarning eritmalarida bo'kishning yanada keskin o'zgarishi kuzatildi. Bu hodisa haroratning pasayishi bilan hosil bo'lgan gel hajmining keskin qisqarishi, shuningdek, gidrogel bo'kadigan erituvchi sifatining yomonlashuviga olib keladi.

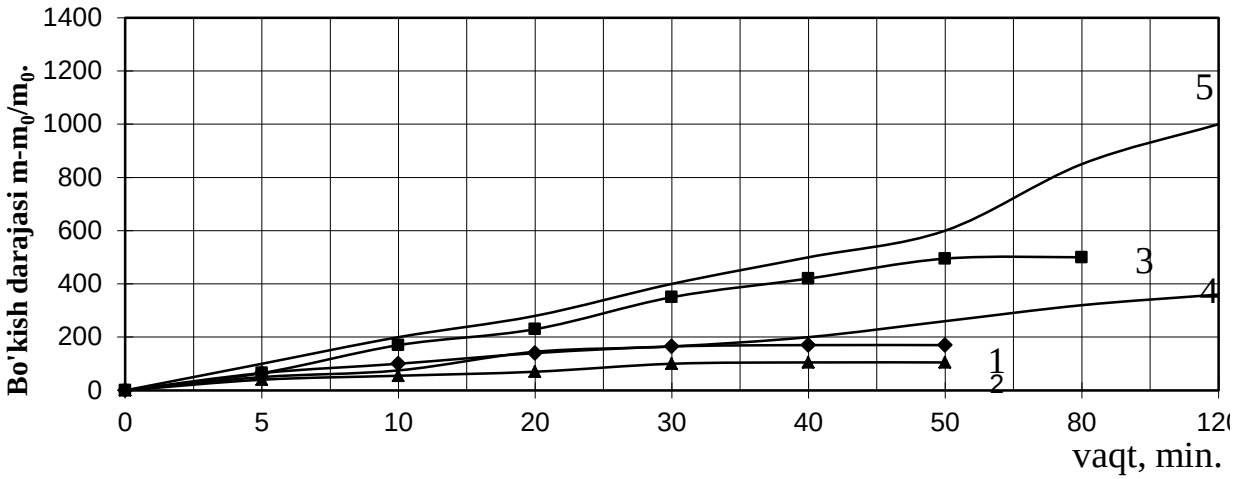

1-Akvasorb, 2-GIPAN1, 3-GIPAN+E, 4-GIPAN+F 5-K-4+ EXG*
1-rasm - Har xil gidrogellarning bo'kish kinetikasi

2-rasmda ayrim turdagi mahalliy gidrogellar va akvasorb gidrogellarining distillangan suvdagi qiyosiy bo'kish kinetikasi ko'rsatilgan. Rasmda K-4+ EXG asosidagi gidrogellar orasidagi katta farq tufayli bo'kish kinetikasining ustunligi ko'rsatilgan.

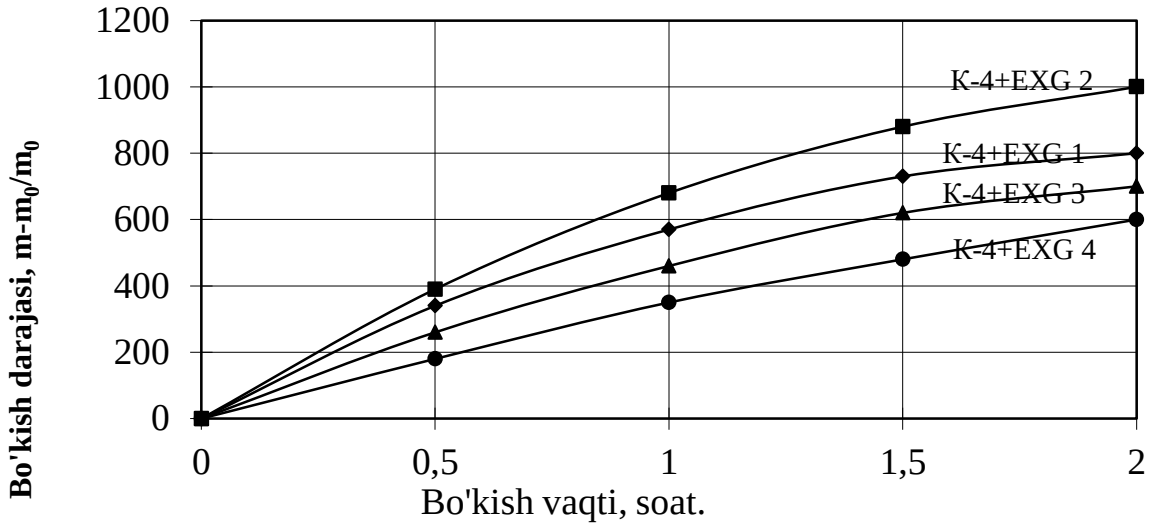

2-rasm - K-4+ EXG gidrogellarining bo'kish kinetikasi.

2-jadval

Turli gidrogellarning fizik va kimyoviy xarakteristikalari

№	Gidrogel nomi	Tashqi ko'rinishi	O'ziga xos og'irlik, g / sm^3	Issiqlikka chidamlilik, ^0C	Namlik, %	Samaradorlik, yil.
	GIPAN+ E	Sariq rangli granulalar	1.1-1.2	Kamida 100	3-4	3-4
	GIPAN+F	Sariq rangli	1.1-1.2	Kamida 100	3-4	3-4

		granulalar				
	GIPAN1	Oq granulalar	1.1-1.2	Kamida 100	3-4	3-4
	GIPAN + EXG1	Sariq rangli granulalar	1.1-1.2	Kamida 100	3-4	3-4
	GIPAN + EXG2	Sariq rangli granulalar	1.1-1.2	Kamida 100	3-4	3-4
	GIPAN + EXG3	Sariq rangli granulalar	1.1-1.2	Kamida 100	3-4	3-4
	GIPAN + EXG4	Sariq rangli granulalar	1.1-1.2	Kamida 100	3-4	3-4
	PAA 1	Sariq rangli granulalar	0,9-1,1	Kamida 100	3-4	3-4

GEOPOLIMER QO‘SHIMCHASINING KO‘PIKBETON FIZIK-MEXANIK XOSSALARIGA TA’SIRI

SHAYDOYEVA M. M., Nazarov S.I., [1] SOTTIQULOV S.E., Razzokov H.Q.
Buxoro davlat universiteti. E-mail: sayfullanazarov103@mail.ru,
s.i.nazarov@buxdu.uz
[1]Toshkent kimyo texnologiya ilmiy tadqiqot instituti

Tadqiqotlar natijalari sementning tarkibiga murakkab kimyoviy qo‘shimchalarning kiritilishi ularni ijobiy ta’siri asosan kompozitning mikrotuzilishini o‘zgartirishiga olib kelishini isbotladi.

Shuning uchun geopolimer qo‘shimchasini ko‘pikbeton olish jarayonida ko‘pik beton aralashmalariga qo‘shish orqali olinadigan ko‘pik betonning reologik xossalariga ta’sirlari o‘rganildi.

Tadqiqotlarda modifikatsiyalovchi qo‘shimchalar asosida olingan OMG geopolimer qo‘shimchasining oltita o‘lchamdagi miqdori ishlatildi: sement og‘irligiga nisbatan 4,6;8;10;12 va15%.

Ko‘pikbeton namunalarini tayyolashda xom ashyo sifatida “Quvasoysement” OOOda ishlab chiqarilgan PS-400 markali portlandsement, barxan qumi, “Yangi Angren” issiqlik elektr stansiyasiyasi uchuvchan kulidan ajratib olingan alyumosilikat mikrosferalari, PB 2000 ko‘pik xosil qiluvchi vositasidan foydalanildi.

OMG geopolimer qo‘shimchaning ko‘pikbeton xususiyatlariga ta’sirini o‘rganish uchun, tajribalarni rejalashtirishning matematik usuli yordamida aniqlangan, D-600 markadagi ko‘pikbetonning 330 kg portlandsement, 175 kg qum va 1,1 kg ko‘pik hosil qiluvchi agentdan tashkil topgan tarkibi ishlatildi.

$1m^3$ OMG qo‘shimchali ko‘pikbetonning haqiqiy tarkibi 1 -jadvalda berilgan.

1 –jadval

Ko‘pikbetonlarni tarkibi

OMG, %	Xom ashyo materiallari				
	Sement, kg	Qum, kg	Suv, l	PB- 2000, kg	Mikrosfera, %
0	330	175	115	1,1	2
4	330	175	115	1,1	2
6	330	175	115	1,1	2
8	330	175	115	1,1	2
10	330	175	115	1,1	2
12	330	175	115	1,1	2
15	330	175	115	1,1	2

Ko‘pikbeton aralashmasini tayyorlash laboratoriya beton qorgichida, bir bosqichli usulda amalga oshirildi. Ushbu usulga muvofiq, oldindan o‘lchangan suv va OMG qo‘shimchasining belgilangan miqdori qorgichga solindi. Qo‘shimcha suv bilan 1 daqiqa davomida aralashtirildi. So‘ng, qorgichga qum, sement, mikrosfera solindi va bir hil tarkibli plastik qorishma hosil bo‘lguncha hammasi 2 daqiqa davomida qorishtirildi.

Keyin hosil bo‘lgan qorishmaga ko‘pikli vositaning suvli eritmasi qo‘shildi va barcha komponentlar yana 4-5 daqiqa davomida aralashtirildi. Tayyor ko‘pikbeton qorishmasi oldindan tozalangan va moylangan, 10x10x10 sm o‘lchamdagi metall namuna va boshqa qoliplarga quyildi. Koliplangan ko‘pikbeton namunalariga belgi qo‘yildi va normal qotirish kamerasida 20±2ºC harorat va havoning nisbiy namligi 90% dan kam bo‘lmagan sharoitda sinov muddatigacha saqlandi.

Siqilishga mustahkamlik chegarasini aniqlashdan avval, ko‘pikbeton namunalari quritish javonida, 100^0S haroratda turg‘un vazngacha quritildi.

Har bir tarkibdagi qorishmaning oquvchanlik qobiliyati Suttarda viskozimetrida, ko‘pikbetonning haqiqiy o‘rtacha zichligi va siqilishdagi mustahkamligi GOST 25485–2019 talablariga muvofiq aniqlandi.

O‘tkazilgan eksperimental tadqiqotlar natijalari, OMG geopolimer qo‘shimchani kiritilishi natijasida qorishmaning plastikligi sezilarli oshganini, undagi havo pufakchalari o‘lchamining kichrayishi hisobiga Suttard viskozimetridagi yoyilish diametri 20 dan 30 sm gacha yetganini ko‘rish mumkin (2-jadval).

2 –jadval

Ko‘pikbetonning fizik mexanik xossalari

OMG, %	Yoyiluvchanligi, sm	O‘rtacha zichligi,kg/m^3	Siqilishdagi mustahkamligi, MPa				
			Qotish muddati, kun				
			1	3	7	14	28
0	20	562	0,43	0,78	1,56	2,02	2,32
4	21	577	0,47	0,92	1,76	2,12	2,41

6	22	583	0,53	0,97	1,93	2,21	2,53
8	24	589	0,66	1,32	2,10	2,37	2,72
10	28	594	0,82	1,51	2,12	2,62	2,96
12	29	614	0,76	1,41	2,11	2,53	2,87
15	32	619	0,68	1,36	2,12	2,39	2,74

2–jadvaldan ko‘pikbeton qorishmasiga OMG qo‘shimchani sement massasining 4% va 15% gacha miqdorda kiritilishi natijasida ko‘pikbetonning o‘rtacha zichligini faqat 5-45 kg/m^3 gacha oshishi kuzatildi.

3 –jadval

Ko‘pikbetonning fizik mexanik xossalari

OMG, %	Oquvchanligi, sm	O‘rtacha zichligi,kg/m^3	Siqilishdagi mustahkamligi, MPa				
			Qotish muddati, kun				
			1	3	7	14	28
0	20	570	0,41	0,85	1,56	2,01	2,33
4	20	572	0,52	0,96	1,74	2,23	2,54
6	20	578	0,56	1.14	1,91	2,47	2,76
8	20	585	0,66	1,36	2,01	2,56	2,94
10	20	585	0,87	1,52	2,13	2,73	3,24
12	20	600	0,76	1,47	2,12	2,66	3,18
15	20	605	0,71	1,43	2,07	2,60	3,23

3–jadvaldan ko‘pikbeton qorishmasiga OMG qo‘shimchani sement massasining 8% dan 15% gacha miqdorda kiritilishi natijasida ko‘pikbetonning mustaxkamligi keskin ortishi kuzatildi.

Qorishmaga sement massasining 4 va 15% miqdorida OMG qo‘shimchasini kiritilishi ko‘pikbeton strukturasini shakllanish jarayonlariga, betonning fizik-mexanik va ekspluatatsion xususiyatlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

OMG qo‘shimchasi qo‘shish bilan olingan ko‘pikbetonning mexanik xususiyatlarining oshishi sabablarini tushuntirish uchun skanerlovchi elektron mikroskop yordamida namunalarning mikrotuzilishi o‘rganildi.

Ko‘pikbeton mikro tasvirlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, sement massasining 4-15% miqdorida OMG qo‘shimchasi kiritish natijasida ko‘pik betonning siqilishdagi mustahkamligini oshishi uning bir hil mayda strukturaga ega bo‘lishi bilan izohlanadi.

MAHALLIY XOMASHYOLAR- SIRKA KISLOTA, XLOR ASOSIDA MONOXLORSIRKA KISLOTA MXSK OLISH JARAYONIDA KATALIZATORLAR OLTINGUGURT VA UNING XLORLI HOSILALARI TA'SIRINI ANIQLASH

[1]Xudoyberdiyeva Malohat Mo'minovna
[1]BuxDU kimyo yo'nalishi 2-kurs magistranti

[1]Nazarov Sayfullo Ibodullayevich
[1]BuxDU "Umumiy va noorganik kimyo" kafedrasi mudiri k.f.n. dots
s.i.nazarov@buxdu.uz

[2]SHirinov Shavkat Davlatovich
[2]Toshkent Kimyo texnologiyalar ilmiy tadqiqot institute
k.f.f.d. (PhD), ilmiy rahbar
m.m.xudoyberdiyeva@buxdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada mahalliy xomashyolar – sirka kislota, xlor asosida monoxlorsirka kislota sintezida noorganik katalitazorlardan oltingugurt va uning xlorli hosilalari ta'siri o'rganilgan.

Kalit so'zlar: monoxlorsirka kislota(MXSK), molekulyar xlor, sirka kislota, katalizator, oltingugurt, tionil xlorid, formalin, katalizator, monoxlorsirka kislotaning natriyli tuzi, dixlorsirka kislota, trixlorsirka kislota.

Sirka kislotasini xlorlash jarayonida MXSK unumini oshirish organik kislota uchun xomashyo iste'mol stavkalarini kamaytirish muammosini hal qiladi. Shu bilan birga, xlorlash bosqichda yuqori unumdorlikka erishish reaksiya mahsulotining ya'ni MXSK ajralishini miqdori kamayib, reaksion aralashmada qo'shimcha mahsulotlar di- va trixlorsirka kislotalar birgalikda chiqishiga olib keladi. Bu esa reaksiya unumdorligini ancha pasaytiradi. Shu sababli, reaksiya jarayoniga katalizatorlarni qo'llash mahsulotning unumdorligini oshishiga sabab bo'ladi. Bu esa MXSK ning sifati yuqori darajadagi tozalikni ta'minlab beradi.

MXSK olish jarayonida reaksiya unumini oshirish uchun tanlab olingan reaksiya sintezi laboratoriya sinovlarida yaxshi samara berganligi va dastlabki laboratoriya sinovlarida yaxshi samara berganligi va dastlabki laboratoriya sinovdan muvafaqqiyatli o'tganligi sababli uni "USKUNASOZLASH SERVIS" MCHJ ga qarashli yuqori bosimda va agressiv muhitlarda barqaror ishlovchi gazli qurilmalarda sinovdan o'tkazildi.

Mahalliy xomashyolar asosida yangi turdagi katalizatorlar yordamida xlorli bosim ostida MXSK sintez qilish yuzasidan quyidagi tajriba amaliyoti olib borildi.

Toshkent viloyati, Toshkent tumani, «USKUNASOZLASH SERVIS» MCHJ ga qarashli yuqori bosimda ishlovchi qurilmalar mexanika sexida tajriba sifatida

TKTITI va BuxDU ilmiy xodimlari tomonidan mahalliy xomashyolar sirka kislotasi va xlordan MXSK olishda, oltingugurt va uning xlorli birikmalari (tionil xlorid)dan reaksiya unumini oshiruvchi katalizator sifatida foydalanildi.

Buning uchun hajmi 3 litr bo'lgan avtoklavning 1/3 qismigacha sirka kislota solindi. Avtoklav ichiga sirka kislotaga botmaydigan qilib 30-35 gramm oltingugurtni (ikkinchi holatda oltingugurtning xlorli birikmalari) zanglamaydigan setkaga solib joylashtirildi. Avtoklav og'zi yopilgach 15atm bosim ostida 100-105 ℃ da xlor gazi berib turildi.

2-3 soat davom etgan reaksiya jarayonidan so'ng avtoklav xona haroratigacha sovutildi. Hosil bo'lgan aralashma qaynash haroratiga qarab fraksiyalarga ajratildi.

Natijada MXSK sintezida oltingugurtning xlorli hosilalarining qo'llanilishi katalizatorsiz reaksiya unumidan ko'ra yuqori natija berishi aniqlandi.

Katalizator turi	Sirka kislota. Ml	Katalizator miqdor. gr	Xlor	Bosim. atm.	Harorat. 0C	Vaqt min	Reaksiya unumi. (Nazariyga nisbatan)%
Oltingugurt	1000	30	Bir xil	15	100-105	150	45
Oltingugurtning xlorli birikmasi	1000		Bir xil	15	100-105	150	56

Tajriba davomida oltingugurtning xlorli birikmasi qo'llanilganda xlorning yutilishi yaxshilanishi aniqlandi.

Monoxlorsirka kislotaning sintezi, uning tarkibi, o'ziga xos tuzilishi, xossalari va uning natriy tuzi (NMXSK) indigo va boshqa ko'plab kubik bo'yoqlarni sintez qilishda oraliq mahsulotdir, shuningdek, u karboksimetilselluloza, barbital uyqu tabletkalari, gerbitsidlar, dorilar, sirt faol moddalar ishlab chiqarishda juda keng qo'llanilishi uning sanoatdagi ahamiyatini yanada orttiradi.

Xulosa. Mahalliy xom ashyolardan MXSK sintez qilish nuqtai nazaridan tahlil qilindi, tanlab olingan zarur xom ashyolar tahlili o'tkazildi, MXSK sintez qilishda turli katalizatorlar bilan reaksiyalari o'rganildi, MXSK olishda oltingugurt va tionil xloridlarni katalizator sifatida qo'llash va yanada rivojlantirishga oid aniq tavsiyalar ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.Szolgai, G,Toth, Z.Trocsanyi. Mad. Kim.Lab. 2000, 55, № 425-428-b
2. О.Я.Нейланд. Органическая химия., М.: Высшая школа. 1990, 751с.
3. Xudoyberdiyeva M.M. "ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ" Выпуск №27 (том 2) июнъ, 2022, 888 с.
4. SHirinov Sh.D., Xudoyberdiyeva M.M. "Tafakkur manzili" jurnali 2023yil aprel 1-qism. 261-263-b.

((1,3-DIOKSOIZOINDOLIN-2-IL)(3-NITROFENIL)METIL) FOSFIN KISLOTA ASOSIDA INGIBITOR SINTEZI VA XOSSALARI

Z.A. Anvarova, S.I. Nazarov, M.A.Bakoeva, A.A. Xolov
Buxoro davlat universiteti. E-mail: s.i.nazarov@buxdu.uz

Ftalimidning m-nitrobenzaldegid va gipofosfit kislotasi bilan uch komponentli kondensatsiyasi natijasida ((1,3-dioksoizoindolin-2-il)(3-nitrofenil)metil) fosfin kislota (DIINFMFK) hosil bo'lishi aniqlandi. Aralashtirgich, qaytar sovutgich va termometr bilan jihozlangan hajmi 3 og'izli tubi yumaloq kolbaga ftalimid va m-nitrobenzaldegid 1:1 mol nisbatda solindi. Reaksion aralashma 100 0C da haroratda qizdirib va aralashtirib turilgan holda gipofosfit kislota qo'shildi. Aralashtirish 2 soat vaqt davomida bir jinsli massa hosil bo'lguncha davom ettirildi. So'ngra reaksiya aralashmasi sovutildi va qattiq sariq rangli birikma hosil bo'ldi. Mahsulot unumi 75%.

Komponentlar orasidagi reaksiya quyidagi sxemada keltirilgan:

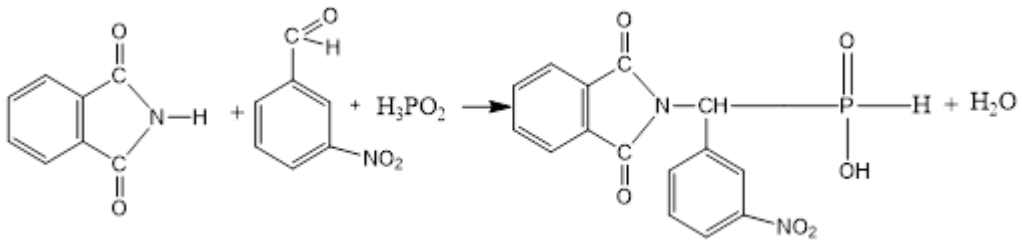

Sxema 1. Ftalimid, m-nitrobenzaldegid va gipofosfit kislotaning uch komponentli kondensatsiyasi.

Reaksiya natijasida olingan birikmalarda hosil bo'lgan yangi funksional guruhlar ShIMADZU (IRAffinity-1S) IQ spektroskopiya usuli yordamida o'rganildi. Kimyoviy reaksiya natijasida yangi yutilish chiziqlarining hosil bo'lishi, ma'lum bir yutilish chiziqlarining yo'qolishi yoki boshqa sohaga siljishi kuzatilishi mumkin.

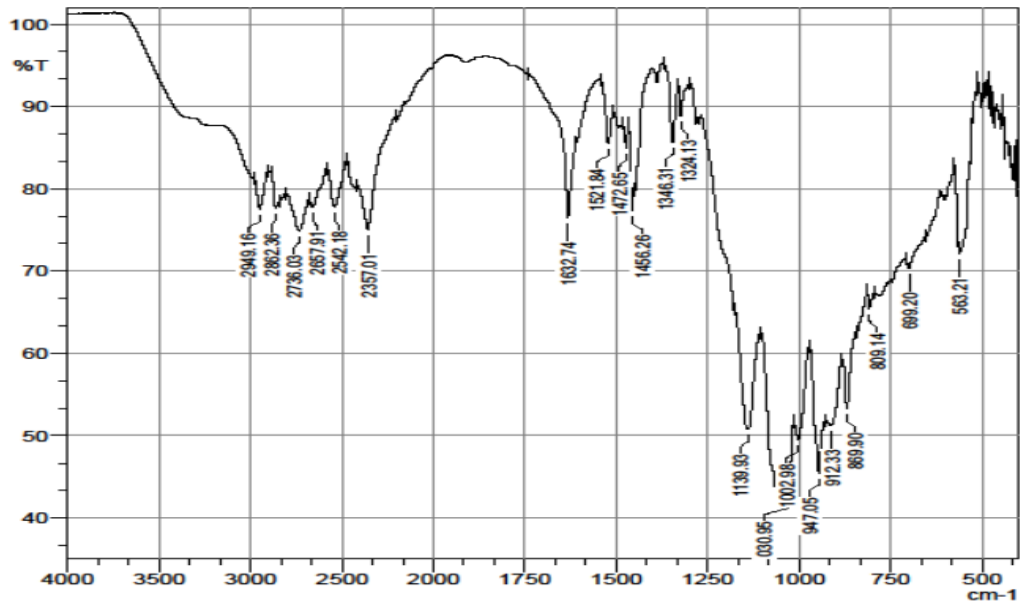

1-rasm. DIINFMFKning IQ spektri.

DIINFMFKning IQ spektr natijalariga ko‘ra quyidagi oraliqda yutilish maksimumlarga mos keluvchi guruhlar keltirilgan: 2931-2819 sm-1 ν (OH), 1458 sm-1 ν (-O-CH-), ν (-N-CH-), 1340 sm-1 ν (P=O), 1111 sm-1, 1037 sm-1 ν (P-C-N) (1-rasm).

DIINFMFKning IQ spektri tahliliga ko‘ra, 2931-2819 sm-1 sohalarda ν (OH) bog‘langan gidroksil guruhining tebranish chiziqlari paydo bo‘lgan, ν (-N-CH-) guruhlarga, 1340 sm-1 ν (P=O) sohada fosfor kislorod bog‘iga, 1037 sm-1 sohada ν (P-C-N) guruhiga tegishli yutilish maksimumlari hosil bo‘lgan.

Mahalliy xomashyolar asosida yangi korroziya ingibitorlari sintez qilindi. Sintez qilingan namunalarning ingibirlash ta’siri boshqa xorijdan olib kirilgan ingibitorlar bilan taqqoslab ko‘rildi. Yangi DIINFMFK korroziya ingibitorining agressiv muhitlarda metalni ingibirlash darajalari o‘rganildi. Korrozion muhit sifatida xlorid va sulfat kislotalar eritmalari ishlatilgan. Korroziya tezligi gravimetrik usuli bilan GOST 9.506-87 ga muvofiq, xarorat 30o – 70o C oralig‘ida, suyuqlikni xarakat tezligi 1,1 m/s da aniqlangan. 2x3x3mm [107; 1030-1043 b. 108; 1122-1036 b.] o‘lchamli plastinka ko‘rinishidagi po‘lat 20 namunalaridan foydalanildi.

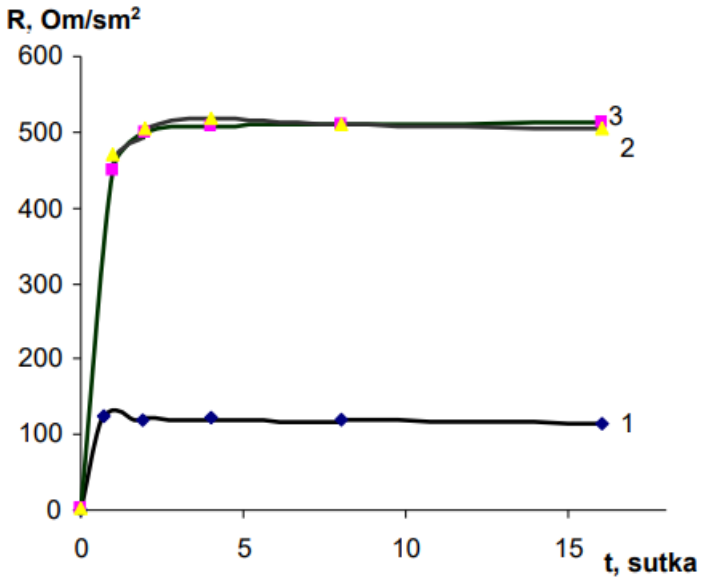

2-rasm. Po‘lat elektrodning (F-1) fon eritmasida (1); DIIMFK (2) va DIINDMFK (3) ingibitorlaridan 100 mg/l dan tutgan eritmalardagi qutblanish qarshiligining egrilari.

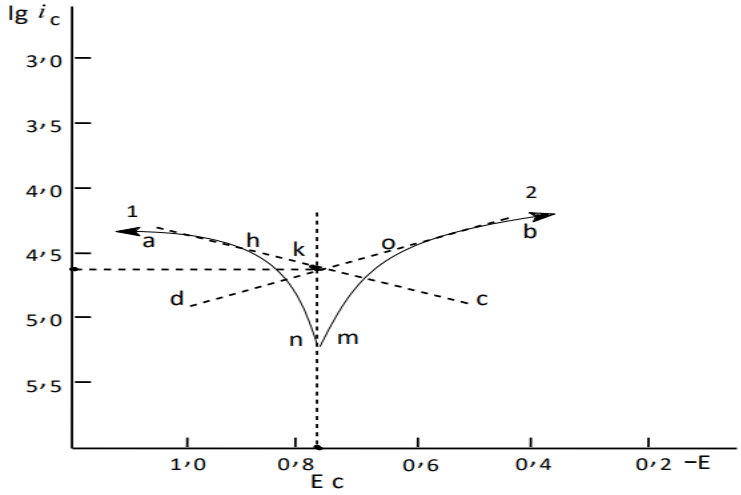

3-rasm. Vodorod chiqishi tezligining (1) va metall ionlanishining (2) potensialga yarim logorifimik kordinatalarda sxematik bog‘liqligi.

2-3-rasmlarda elektrod jarayonlar kinetikasi va turli temperaturalarda po‘lat elektrodning korroziyasi polarizatsiyasi o‘lchovlari, shuningdek DIIMFK, DIINDMFK ingibitorlar mavjud eritmalardagi tadqiqotlar natijalari ko‘rsatilgan bo‘lib, unda doimiy korroziya potensialining Est. qiymati aniqlanadi, (F-1) eritmasida normal kumush xloridli elektrodiga nisbatan barqaror va 25 ° C haroratda -0.870 W ni tashkil qiladi. Unga DIIMFK qo‘shganda, korroziya potensialining qiymati -0.525 W ga oshadi, polyarizatsiya chiziqlarining siljishi 345 mWda kuzatiladi

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF THE DIGITAL ECONOMY

Kayumov Asadulla Urolovich
Deputy Chairman of the Committee for the Development of Competition and Protection of Consumer Rights of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article talks about the advantages and disadvantages of the digital economy.

Key words: economy, digitization, technology, information, market, internet, marketing.

The spread of digital technologies predetermines the priority directions for the development of history, society and the economy of most states. At the same time, there is a global revolution in the information and communication space. Rapid digitalization has affected all spheres of human life. This means that it also influenced the state in the political, cultural, economic, financial and social fields.

The economy at every stage of socio-historical development has literally been a kind of digital space, which is logical and understandable. The performance indicators of any business, as well as economic terms are and have been expressed in numbers. Profits, losses, expenses, incomes, amount and rates of taxes, tax base, inflation rate, budget deficit (surplus), GDP, key rate, etc.

All digital indicators are documented, indicating micro- and macroeconomic data. They are necessary for the development, approval, subsequent implementation of the country's socio-economic policy and as a result, the development of its finances.

The following advantages of the digital economy are distinguished:

• it is estimated that labor productivity will increase up to 40%;

• the digital economy has the ability to collect, use and analyze huge amounts of machine-readable data (digital data);

• emergence of new forms of work sold through online platforms;

• digital transformation, change of trade infrastructure for special services;

• the export of industrial products now depends on ICT products and services;

• the digital economy has created enormous wealth in a very short time, but this wealth is concentrated around a small number of individuals, companies and countries.

Based on current policies and regulations, this trajectory may continue, but it will lead to increased inequality. At the same time, there are some conflicting aspects of this economy. They are as follows:

• new technologies, especially artificial intelligence, will inevitably lead to major changes in the labor market, including the loss of jobs in some sectors and the creation of large-scale opportunities in others;

• the digital economy requires a set of new and different skills, a new generation of social protection policies and a new relationship between work and leisure;

The current digital stage implies, first of all, the formation of an innovative information society. At the heart of this environment:

• use of new digital currencies;
• virtuality of economic relations;
• reducing the need for cumbersome transport infrastructure;
• reducing business costs;
• the disappearance of traditional markets, etc.

What is the digital economy in simple words? In essence, this is a system of economic, social, cultural relations, which is based on the creation, distribution, application of digital and computing technologies and accordingly, related products. This process primarily affects:

• company activities;
• lifestyle, education, employment of people;
• the mechanism of interaction between the state and citizens, including the receipt of various significant services.

The latter are becoming more and more, fundamentally new business models and technologies for implementing investment projects are being introduced. The financial industry is among the digitalization leaders:

• online banking;
• electronic payments;
• crowdfunding;
• scoring models for assessing credit risks;
• investment robots-advisers;
• cloud storage of information;
• cryptocurrencies, blockchain;
• P2P lending.

Electronic technologies of enterprises are related to the management, control and analysis of business; with the sale of products, services or works. Many financial products (loans, investments, payments, etc.) become available via the Internet or mobile communications.

No one is surprised anymore by paying taxes, housing and communal services through a smartphone, or applying for a loan by submitting an online application

on the bank's website or buying shares online on the stock exchange. Access to data is possible anywhere at any time, the main condition is the presence of the Internet.

Advantages of the digital economy.

Digital economy progressively influences social development, increases the convenience of operations for all participants in the relationship:

- small business;
- of people;
- medium and large enterprises;
- government agencies.

Disadvantages of the digital economy

The more opportunities something has, the higher the risks. The main problem of the digital economy is related to information leaks and legal restrictions in some areas of legislation. The global digitalization of the economy has the following disadvantages:

Increasing the level of fraud - information security must be ensured in terms of legal, technical, physical and cryptographic data protection.

Rising unemployment - against the backdrop of the emergence of new professions and jobs, other specialties and entire industries, on the contrary, are becoming a thing of the past, losing their relevance.

Technological gap - it is possible to ensure full penetration into the digital economy if there are appropriate developments.

Digital divide - universal digitalization is not available to everyone. For example, in order to receive public services, a person needs to have access to the Internet, to issue a verified account. Not everyone has the opportunity for this, which directly affects the level of well-being.

Digital slavery - once a user begins to actively interact on the Internet, he becomes less free. You have to constantly enter your personal data, every step can be tracked; interests - to abuse. The person himself, his attention and loyalty to something, becomes a commodity.

References

1. World Trade Statistical Review 2019-WorldTrade Organization.
2. Applegate L.M., McFarlan F.W., McKenney J.L. Corporate information systems management: the issues facing senior executives. Irwin, 1996.
3. Electronic (digital) economy. Appendix to the medium-term program of social and eco-nomic development of Russia to 2025 "risk system growth strategy".

4. Toffler E. Metamorphosis of power: knowledge, wealth and power at the threshold of the XXI century – m.: Publishing House "AST", 2008. – 669 p.
5. Ayupov, R.H., Baltabayev, G.r. (2018) Digital currencies market: innovations and development prospects. - Science and technology.
6. Gulyamov, S.S. and B. (2019) Blockchain technologies in the digital economy.-.: Economy-Finance. 396 p.

UNDERSTANDINGSUSTAINABLE CONSUMPTION AND PRODUCTION (SCP) POLICY ECOSYSTEM FOR MSMES IN UZBEKISTAN

Rijichenko Oleg Radyevich
Director of the Entrepreneurship Innovation Center "U-ENTER"

In the recent years Uzbekistan has initiated the process of liberalizing its economy and implemented a number of reforms that address energy efficiency, tax optimization, reduction of state presence in the economy and opening of the bank sector. While some of these changes have been promising and gave a long needed boost to the economic development, there are still challenges and opportunities that have to be taken into account when designing further policy interventions. According to OECD, Uzbekistan is one of the most emission intensive economies in the world. This is caused by a fossil fuel energy mix, energy intensive industrial sector, ageing energy infrastructure and high energy subsidies. It is also vulnerable to the effects of climate change, registering higher than the global average temperatures (1.8°C and 1.6°C above pre-industrial levels), which puts even more pressure on water use for the agricultural sector that is its largest consumer[23].

At the same time, agriculture is one of the priority sectors that currently generates a substantial share of the total GDP - about 30 percent, as well as 27 percent employment. The country's export products include cotton, vegetables, fruit, juice, grain, livestock and milk. Consequently, food manufacturing is one of the fastest growing sectors, with an annual growth rate of 10-15%[24]. Intensifying land use in the agricultural sector is one of the goals in the Uzbekistan's Development Strategy for 2017-2021. In addition, water stress remains high in the sector, with a significant part remaining under the state control[25]. This brings forward the need to carefully strike a balance between optimization of resource usage and environmental sustainability in the sector.

[23] https://www.oecd-ilibrary.org/sites/5fd38a3d-en/index.html?itemId=/content/component/5fd38a3d-en
[24] https://legacy.export.gov/article?series=a0pt0000000PAv7AAG&type=Country_Commercial__kav
[25] https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi0ncCZqfjqAhWRQUEAHWgVCHkQFjAAegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fwww.ebrd.com%2Fpublications%2Fcountry-diagnostics%2Fuzbekistan&usg=AOvVaw3KABPkiVd4d__Stn3jJ3AW

The agriculture processing sector is mostly represented by MSMEs that play a vital role in providing employment opportunities and contributing to the country's manufacturing and economic growth. According to the WB, their share of industrial output increased from 12.9% in 2000 to 45.3% in 2016. Transitioning to more resource efficient technologies in these sectors is core for ensuring sustainability, increase in production and contributing to their competitiveness at the regional and international markets. Resource efficiency in priority sectors is one of the aspects that can significantly contribute to green economic growth when implemented properly. The current policy brief addresses resource efficiency in agricultural production, taking into account the current reforms that has been initiated in the sector[26].

Current status of SCP Regulation

The institutional reforms that have been established in the recent years facilitated an improved coordination among ministries responsible for infrastructure and environment. The *Action Strategy on Five Priority Directions for the Development of the Republic of Uzbekistan 2017-2021* sets greater openness to trade, economic diversification, and moving up the value chains towards high-tech industries among the core goals.

The energy efficiency has been addressed in a number of official documents and strategies. The Ministry of Energy of the Republic of Uzbekistan is the main governmental body to address this issues. The Concept Note for ensuring electricity supply in Uzbekistan in 2020-2030 has been developed and approved.

According to OECD, the regional and global value chains (RGVCs) in which Uzbekistan takes part are mostly commodity-type intermediate goods such as base gold, fuels and cotton, with the export share being 27% and import 53% (UNESCAP, 2015). One of the goals of the *Action Strategy on Five Priority Directions for the Development of the Republic of Uzbekistan 2017-2021* (Development Strategy for 2017-2021) is to increase the country's participation in RGVCs. This is planned to be achieved through the promotion of high-tech industries, primarily for the production of finished products with high added value (see section 9.3 of the Strategy)[27].

Recently a draft of a presidential decree was published, outlining the strategy for Uzbekistan's transition to a green economy. The main area of the strategy focuses on sustainable economic progress, which contributes to social development, reduction of GHG emissions, climate and environmental

[26] https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/01/30/industrial-enterprises-to-become-more-energy-efficient-reducing-overall-energy-consumption-in-uzbekistan

[27] https://www.oecd-ilibrary.org/sites/5fd38a3d-en/index.html?itemId=/content/component/5fd38a3d-en

sustainability by integrating green economy principles into the structural reforms. The agri-food processing sector is central to the implementation of the strategy.

Some measures aim to enhance private sector development. These include:

- Improving access to loans and establishing a friendly investment climate;
- Adoption of the new tax code;
- Reforming land use and ownership rights in the industry, services and agriculture;
- Providing state support (export risk reduction, certification, diversification etc.) for export-oriented businesses;
- Restructuring state-owned enterprises (SOEs), improving budget transparency and financial reporting requirements;
- Re-designing state-investment programmes;
- Designing new legislation on improvements to the law on state procurement with regard to MSMEs and public-private partnerships;
- Improving economic cooperation with neighbouring countries[28]

Among the conducted reforms are abolishment of export controls, price limits and licenses, simplification of clearance procedures and removal of prepayment requirements. While undoubtedly these changes contribute to private sector development, Uzbekistan can increasingly benefit from a unified strategy and action plan that is tailored to specifically address resource efficiency among MSMEs.

SCP legal status

A number of legal acts, laws, resolutions and decrees support the transition to SCP. The Law of the Republic of Uzbekistan No. ZRU-539 05.21.20 “On the use of renewable energy sources” provides benefits and preferences in the field of the use of renewable energy sources, including exemption from payment of all taxes (5 year period) and property and land tax for installations of renewable energy sources (10year period)[29].

According to the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-4422 the following measures will be taken:

- Implementation of an energy management system in accordance with the requirements of the international standard (ISO 50001).

- Covering interest expenses of individuals and legal entities on their loans of commercial banks for the purchase of renewable energy sources, energy-efficient

[28] http://documents1.worldbank.org/curated/en/866501562572675697/pdf/Uzbekistan-Toward-a-New-Economy-Country-Economic-Update.pdf

[29] https://lex.uz/docs/4346835

gas burner devices and boilers, as well as other energy-efficient equipment expenses of individuals and legal entities[30].

The Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-4477 from April 10, 2019 seeks to implement the following:

- improving energy efficiency of the economy and the rational consumption of natural resources through technological modernization and the development of financial mechanisms;

- introducing of "green" criteria based on advanced international standards in priority areas of government investment and spending[31].

The priority areas of the Green Economy Strategy 2019-2030 include[32].

- Improving the energy efficiency of the main sectors of the economy
- Diversification of energy consumption and development of renewable energy sources
- Adaptation and mitigation of climate change, increasing efficiency in the use of natural resources and preserving natural ecosystems.
- Development of financial and non-financial mechanisms to support green economy

Its implementation requires cooperation of state authorities, local authorities, civil society institutions, international organizations, the private and the public sectors.

Important actors and programmes

A number of key national actors are relevant for SCP regulations. Among them are the Uzbek Ministries of Agriculture, Energy, Water Management, Innovative Development as well as the State Committee on Ecology and Environmental Protection. Each of these actors can play an important role in bringing SCP measures forward. Furthermore, the Chamber of Commerce and Industries is responsible for creation of favorable conditions for the further development of entrepreneurship, while the Council of Farmers provides full assistance to farmers of Uzbekistan. Coordination of projects and programmes in the Aral Sea Basin is the responsibility of The Agency for the Management of Project Implementation of the Aral Sea Basin and Global Environment Facility (GEF). This is the Agency of the International Fund for saving the Aral Sea (IFAS).

The the World Bank project "Energy Efficiency Facility for Industrial Enterprises" (2010-2023) aims at establishing a credit line to participating Banks

[30] https://lex.uz/docs/4486127
[31] https://lex.uz/ru/docs/4539506
[32] https://lex.uz/docs/4539506#4542805

as one of the two major components. To achieve this the Asaka, Uzpromstroy, and Hamkor Banks will sign sub-credit agreements (8 million USD) to on-lend to Industrial Enterprises to carry out Energy Efficiency investments. In addition, the Agriculture Modernization Project (approved in March 2020) is aimed at modernization of institutions and technologies. Local agri-businesses will receive support to modernizing their technologies, long-term financing, logistics and capacity development. The total project costs equal to USD 610 million. Another upcoming project, approved in April 2020 is "Supplementary Development Policy Financing: Sustaining Market Reforms in Uzbekistan".

Green Economy Financing Facility (GEFF) in Uzbekistan provides finance to MSMEs to increase their resource efficiency through investing into sustainable energy and resource technologies (USD 60 million in total). The participating local financial institutions, including banks, microfinance and leasing companies,receive senior unsecured loans through EBRD and on-lend it to private borrowers. Small projects can receive up to USD 300,000 in credits to invest into equipment and materials. Large projects that meet eligibility criteria are entitled to maximum USD 1 million.

The GCF Readiness programme was launched in 2016 in Uzbekistan. It focuses on awareness raising and capacity development for climate finance options, including GCF. The goal is to provide support to the Government of Uzbekistan in accessing, managing and monitoring climate finance provided through GCF. The National Designated Authority is the Ministry of Investments and Foreign Trade of the Republic of Uzbekistan.

MSME finance is delivered by two types of financial institutions – 28 commercial banks (including state-owned the specialized Mikrocreditbank) and 37 microcredit organizations. At the same time foreign investment and external assistance programs play a major role in SME finance accessibility through providing credit lines to MSMEs. Among them are International Financial Institutions (IFIs) such as Asian Development Bank (ADB), European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), the World Bank, the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), International Finance Corporation (IFC), and KfW (German bank) and the International Development Association (IDA).

Problem Analysis

Uzbekistan's government has shown ambitions towards "greening" the process of economic recovery in order to achieve sustainable economic growth. This is a clear signal that the introduction of SCP measures at the industry level is

a timely initiative[33]. In practice, however, challenges regarding the implementation of SCP in MSMEs remain, including policy and legislative obstacles, MSMEs' capacity constraints, MSMEs' difficulties in accessing green finance and general awareness issues.

While policies in Uzbekistan increasingly focus on energy efficiency issues, there is no explicit strategy that incorporates SCP measures and addresses MSME development. As mentioned above, the need for energy efficiency was recognized by many strategy papers and reflected in decrees, laws and resolutions. These also outlined specific action and policy measures ranging from tax exemption, easing up export regulations, and energy management system implementation to creation of technical and financial incentives. The absence of a national energy efficiency or SCP strategy, however, prevents the government from effectively implementing the proposed actions. Only a comprehensive strategy tackling existing institutional, informational, technical, financial, and market barriers all at once can significantly improve SCP. In addition, the formulation of such a policy would ensure that the government builds an SCP framework that is sustainable and incorporated into the Uzbekistan's law.

The current sector-based planning practice does not allow for complex, cross-sectoral planning.Different sectors continue to consider themselves as competing agents. Ministries of Finance are not involved in thematic planning activities[34].

Implementation is another challenge now, especially, given the socio-economic constrains in the post COVID-19 world. Limited financial resources in government and administrative institutions, possible shifts in economic priorities, early stage of liberalization of economy and a domination by government owned enterprises are other barriers to effective policy implementation.

One the positive note, the promotion of the agriculture sector was set as a priority area by the government of Uzbekistan, creating momentum for establishing and implementing a sound strategy on SCP in agri-food production and processing industry.

Energy and resource efficiency is among four development deficits for Uzbekistan, the others being employment, enterprises and export. In order to seize new opportunities, such as foreign investment programs or digital economy, it is important to close these deficits. To date, Uzbekistan's energy waste, water use and CO2 emissions per unit GDP are among highest in the world[35]. Energy

[33] **https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/bac596d6-322f-4e78-9368-bd3bf32c18ae/UZB+CPSD+Launch+Presentation_English.pdf?MOD=AJPERES**

[34] https://carececo.org/publications/nexus/Policy_Brief_1_Why_Nexus_ENG.pdf

[35] https://www.brookings.edu/blog/future-development/2018/12/20/how-uzbekistan-is-transforming-into-an-open-economy/

subsidies and inefficient chemical and petrochemical sector should be addresses to take steps forward.

Compromised export competitiveness. As a double landlocked country, Uzbekistan faces challenges to access global markets. This is exacerbated by poor business environment and outdated technologies. Given the new reforms there is a window of opportunity to boost trade through building value chains, renewing the technologies and creating a better business environment. This will allow Uzbek goods and services to more easily reach and serve larger markets in Western Europe and East Asia[36].

Medium-sized sector growth. Agricultural and service sectors are dominated by state-owned enterprises (SOEs). Meanwhile, four out of five workers are employed in these sectors, similar to the share of these sectors in GDP. One in three workers works in SOEs and one in three is self-employed. Such domination by underperforming SOEs and small-scale companies results in a small share of medium-sized fast-growing companies[37].

Access to finance. There is limited capacity of the banking sector for financial intermediation. State-directed lending (mostly to SOEs), underdeveloped financial services and capital markets, as well as limited transparency and competition limit the access to finance for private institutions[38]. In addition, high costs of bank credits, combined with lack of MSME financing expertise among state-owned banks further hinder MSME access to clean tech finance[39]. Accessible financing options have to meet the needs of MSMEs, while MSMEs capacities have to develop in order to screen and access them.

MSME's technical capacities. The MSMEs in Uzbekistan lack technological know-how with regard to purchasing, installing and maintaining technologies on-site. These technical constraints are typically partnered with a high level of uncertainty about how SCP technologies might work in their respective settings. In addition, lack of financial literacy among MSMEs to manage businesses and prepare viable financial plans leads to the increase of risks and costs and consequentially limits the access to bank loans. Thus, the overall challenge regarding MSMEs' technical capacity constraints is the limited availability of skilled workforce, both at managerial and at the operational level, that can provide

[36] Ibid.
[37] Ibid.
[38] https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj1gsSD-7jqAhVJKuwKHdSGCpsQFjAAegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fwww.ebrd.com%2Fdocuments%2Fstrategy-and-policy-coordination%2Fuzbekistan-diagnostic-paper.pdf&usg=AOvVaw2MiBQmwkpsU4jFJZ6R_cgf
[39] https://www.adb.org/sites/default/files/publication/524081/adbi-wp997.pdf

knowledge on the introduction of SCP technologies and on the operation of respective technical facilities[40].

Recommendations

Based on this problem analysis, the REAP team suggests to national policymakers to take up the following points to promote SCP among MSMEs in Uzbekistan agriculture production sector:

- Raise awareness for MSMEs' SCP challenges among policy stakeholders in order to highlight the need for tailor- made policy formulation and implementation;
- Establish cross-sectoral cooperation mechanism to explore and exploit synergies, and to identify and mitigate trade-offs among sectors for resource efficiency;
- Design and develop relevant industrial SCP relatededucational programmes to strengthen technical skills of new professionals and develop a consulting environment for MSMEs;
- Look for opportunities to introduce SCP initiatives into national programmes that are under development;
- Raise awareness on MSMEs'cleantech implementation financial needs among lending institutions;
- Increase finance accessibility through boosting cooperation with state-owned banks, providing them with up to date data on market demand to stimulate more loans at better conditions;
- Align green investment programs with MSMEs' financing needs;
- Provide incentives to encourage innovations in MSMEs for ensuring SCP measures;
- Diversify Green Finance. Most of the finance have been directed to the energy sector, while making finance more accessible to other sectors contributes to the cross-sectorial approaches and stimulates MSME growth;
- Establish a private sector development strategy that will include formal partnership with local NGOs, international donors and development organizations with an emphasis on SCP and financial opportunities;
- Stimulate value chain development, creating export competitiveness[41]

[40]Ibid.
https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwj1gsSD-7jqAhVJKuwKHdSGCpsQFjAAegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fwww.ebrd.com%2Fdocuments%2Fstrategy-and-policy-coordination%2Fuzbekistan-diagnostic-paper.pdf&usg=AOvVaw2MiBQmwkpsU4jFJZ6R_cgf
[41]https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Uzbekistan_Peer_review_note_dec2017_final.pdf
https://www.oecd.org/environment/outreach/Uzbekistan_Financing_Climate_Action.Nov2016.pdf

Disclaimer: This paper has been produced with the financial support of the European Union in the framework of the project Resource Efficiency in Agri-food Production and Processing (REAP). Its contents are the sole responsibility of authors and do not necessarily reflect the views of the European Union.

References

1. ADB (2019): Country Partnership Strategy: Uzbekistan, 2019–2023 — Supporting Economic Transformation. https://www.adb.org/countries/uzbekistan/strategy
2. ADB (2019): Supporting Capacity building support for the development of Public-private partnerships in Tajikistan Funded by the Asian Development Bank. https://www.adb.org/sites/default/files/project-documents/47098/47098-001-tacr-01-ru_0.pdf
3. Brookings (2018): How Uzbekistan is transforming into an open Economy. https://www.brookings.edu/blog/future-development/2018/12/20/how-uzbekistan-is-transforming-into-an-open-economy/
4. European Bank for Reconstruction and Development (2018): Uzbekistan Diagnostic: Assessing Progress and Challenges in Unlocking the Private Sector's Potential and Developing a Sustainable Market Economy. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi0ncCZqfjqAhWRQUEAHWgVCHkQFjAAegQIARAB&url=https%3A%2F%2Fwww.ebrd.com%2Fpublications%2Fcountry-diagnostics%2Fuzbekistan&usg=AOvVaw3KABPkiVd4d__Stn3jJ3AW
5. OECD (2017): Boosting SME Internationalization in Uzbekistan through better export promotion policies. https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Uzbekistan_Peer_review_note_dec2017_final.pdf
6. OECD (2016): Financing Climate Action in Uzbekistan. https://www.oecd.org/environment/outreach/Uzbekistan_Financing_Climate_Action.Nov2016.pdf
7. OECD (2019): Sustainable Infrastructure for Low-Carbon Development in Central Asia and the Caucasus: Hotspot Analysis and Needs Assessment. https://www.oecd-ilibrary.org//sites/5fd38a3d-en/index.html?itemId=/content/component/5fd38a3d-en#
8. Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan (2019): Accelerated measures to improve Energy Efficiency in Economic and social sectors, introduction of energy-saving technologies and development of renewable energy sources. https://lex.uz/docs/4486127

9. Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan (2019): On the strategy approval on the transition of the Republic of Uzbekistan to the Green Economy for the period 2019-2030. https://lex.uz/docs/4539506#4542805
10. The World Bank (2018): Industrial enterprises to become more energy efficient, reducing overall energy consumption in Uzbekistan. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/01/30/industrial-enterprises-to-become-more-energy-efficient-reducing-overall-energy-consumption-in-uzbekistan
11. The Law of the Republic of Uzbekistan (2019): On the use of renewable energy. https://lex.uz/docs/4346835
12. Uzbekistan Country Commercial Guide (2019): Uzbekistan – Market Overview. https://legacy.export.gov/article?series=a0pt0000000PAv7AAG&type=Country_Commercial__kav
13. World Bank Group Presentation to the Government of Uzbekistan (2019): Country private sector diagnostics - Creating Markets in Uzbekistan. https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/bac596d6-322f-4e78-9368-bd3bf32c18ae/UZB+CPSD+Launch+Presentation_English.pdf?MOD=AJPERES
14. World Bank Group (2019): Uzbekistan: Country Economic update. http://documents1.worldbank.org/curated/en/866501562572675697/pdf/Uzbekistan-Toward-a-New-Economy-Country-Economic-Update.pdf
15. CAREC (2019): Understanding the water-energy-food security nexus approach in Central Asia. https://carececo.org/publications/nexus/Policy_Brief_1_Why_Nexus_ENG.pdf

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УСТОЙЧИВЫХ ИСТОЧНИКОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ НА СВОИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Нуритдинов Бахтиёриддин Салохитдинович
Менеджер Центра инновационного предпринимательства "U-ENTER"

Абстракт. В статье изучены особенности использования стабильных источников финансирования на предприятиях, теоретические аспекты финансовой устойчивости предприятий, а также систематизированы показатели оценки финансовой устойчивости на основе специфических характеристик предприятий. Также оценивалось и анализировалось состояние финансовой устойчивости предприятий.

Ключевые слова: экономический анализ, предприятие, финансирование, финансовая устойчивость, договор, хозяйствующие субъекты, инвестиции, денежные средства.

Финансовая устойчивость – это способность финансовой системы, то есть финансовых институтов, рынков и рыночной инфраструктуры, противостоять возможным потрясениям и дисбалансам, снижая при этом вероятность невыполнения функций финансового посредничества. Цель финансовой стабильности – обеспечить устойчивость всей финансовой системы, а не отдельных финансовых институтов. Финансовая стабильность является основой устойчивого экономического развития.

Финансовая система считается устойчивой только тогда, когда банки, другие кредитные организации и финансовые рынки могут обеспечить население и хозяйствующие субъекты необходимыми финансовыми вложениями для их участия в экономике и ее роста, не допуская резкого замедления функционирования системы. В системе, нестабильной в других отношениях, экономические потрясения могут отрицательно сказаться на реальной экономике, привести к краху кредитования и привести к большему, чем ожидалось, риску, сокращению занятости и ослаблению экономической активности.

В условиях финансовой нестабильности финансовая система не может обеспечить необходимые финансовые услуги для экономики. Например, трудности в крупном финансовом учреждении могут вызвать финансовую нестабильность. Кроме того, проблемы в одном учреждении могут распространяться на другие организации системы, которые тесно связаны между собой за счет межбанковских операций.

Коллективная деятельность учреждений может создать риск для всей финансовой системы, то есть системный риск, который может привести к финансовой неустойчивости отдельной организации, кажущейся надежной.

Финансовая устойчивость и ее анализ является одной из основных задач центральных банков и органов регулирования финансовой системы. Поскольку банковский сектор является важнейшим звеном финансовой системы Узбекистана, обеспечение его устойчивости является одной из основных задач Центрального банка Республики Узбекистан. Центральный банк отслеживает и оценивает изменения в банковской системе, а также принимает меры по снижению накопления системных рисков и обеспечению стабильности банковской системы.

В настоящее время развитие отношений нашей страны с международными финансовыми организациями можно увидеть в том, что они выделяют средства на ряд крупных проектов в нашей экономике.

Это, наряду с развитием экономики нашей республики, создает основу для дальнейшего укрепления позиций нашей страны в мировом хозяйстве.

В частности, в этой связи Президент Ш.М.Мирзиёев подчеркнул следующее: «Мы настроены на тесное сотрудничество с зарубежными странами, в первую очередь с соседними странами, а также международными институтами, основанное на взаимном доверии и учете интересов. Сегодняшний мы организуем на уровне требований дня».

Исходя из этого, хозяйствующие субъекты, работающие сегодня в различных отраслях и регионах нашей экономики, особенно представители малого бизнеса, принимают кредитные линии иностранных банков, открытые в местных банках, как удобную форму финансирования и стараются их использовать.

Существует общий порядок использования данных кредитных линий, а также привлечения других иностранных кредитов и инвестиций в нашу страну, что можно отразить на картинке ниже.

Источниками финансирования являются текущие и предполагаемые каналы получения финансовых средств, а также перечень хозяйствующих субъектов, которые могут предоставить эти финансовые средства.

В основе стратегии финансирования проекта лежит разработка схемы финансирования с учетом индивидуальных особенностей проекта и влияющих на них факторов.

Финансирование предприятий - обеспечение предприятий необходимыми финансовыми ресурсами. Финансирование осуществляется из

внутренних и внешних источников в виде ассигнований из бюджетных средств, займов, иностранной помощи, взносов других лиц.

К основным типам стратегий финансирования из источников финансирования относятся:

- финансирование из внутренних источников;
- финансирование за счет привлеченных средств;
- финансирование за счет заемных средств;
- смешанное (комплексное, комбинированное) финансирование.

Внутренними источниками являются собственные средства компании - прибыль и амортизационные отчисления.

Денежные средства предприятия – это собранные денежные средства предприятия в наличной и безналичной форме. Иногда он также добавлял в фонды высоколиквидные ценные бумаги.

Реинвестирование прибыли является наиболее удобной и относительно дешевой формой финансирования расширяющегося предприятия.

Особенности внешних источников финансирования заключаются в следующем:

1. Привлеченные инвестиции:

- инвестор заинтересован в высокой прибыли и самом предприятии;
- у инвестора может быть (а может и не быть) цель в какой-то момент отказаться от инвестиций;
- доля имущества инвестора определяется отношением его вложений к общему капиталу предприятия.

2. Долговые вложения:

- предприятие обязуется погасить сумму долга по договору;
- кредит должен быть погашен в соответствии с условиями кредита;
- компания платит проценты за кредит;
- предприятие предоставляет необходимые и приемлемые гарантии для кредитора;
- если кредит не погашен в срок, кредитор может отозвать гарантии;
- обязательства кредитора прекращаются после возврата суммы займа.

При реализации стратегии финансирования используются следующие финансовые инструменты (схемы финансирования), обеспечивающие получение средств из различных источников:

- продажа доли финансовому инвестору;
- продажа доли стратегическому инвестору;
- венчурное финансирование;
- публичное размещение ценных бумаг (IPO);

- закрытое (частное) размещение ценных бумаг;
- доступ к зарубежным финансовым рынкам;
- банковские кредиты, кредитные линии, займы;
- коммерческий (товарный) кредит;
- государственный кредит (инвестиционный налоговый кредит);
- долг по облигациям;
- финансирование проекта;
- страхование экспортных операций;
- лизинг;
- франшиза;
- факторинг;
- форфейтинг;
- гранты и пожертвования;
- договор на исследования и разработки-
с;
- государственное финансирование;
- выпуск векселей;
- взаиморасчеты;
- бартер;
- другие.

Наряду с вышеперечисленными требованиями каждый иностранный банк имеет свои условия финансирования инвестиционных проектов за счет своих кредитных линий, которые могут отличаться друг от друга и иметь схожие аспекты.

В Республике Узбекистан действует множество иностранных банков в патронажном сотрудничестве с нашими местными банками, и каждый из них имеет свою роль и значение. Ниже приведены основные условия и критерии финансирования инвестиционных проектов за счет кредитных линий некоторых из них.

Использованная литература

1. Черкасов В.Е. Международные инвестиции. -М.: Дело. - 2003.
2. Юдина И.Н. Банковская система в развивающихся экономиках: опыт становления, развития и кризисов. Монография. – М.: “Инфра-М”, 2013. – с. 29.
3. Ескомб Э.Р. Принципы проектного финансирования. Пер. с англ. –М.: “Вершина”, 2008. – с.114.
4. Родионова В. Финансы. - М.: Финансы и статистика, 2003.

5. Юджин Б. Энциклопедия финансового менеджмента.-М.: Экономика, 2003.
6. Шарп У. и др. Инвестиции: Пер с. англ.- М.: ИНФРА - М, 2003.
7. Ковалев В. В. Финансовый учет и анализ: концептуальные основы. - М : ФиС,2004.
8. Афанасьева О.Н. Состояние рынка проектного финансирования и факторы, сдерживающие его развития //Деньги и кредит. – Москва, 2014. №2. – с. 37

BASIC PRINCIPLES OF THE METHOD OF NEURAL NETWORKS

Karimova Mavzuna
Termiz State Pedagogical Institute, Faculty of Mathematics and Informatics
Termiz region, Termiz, 190111, Uzbekistan
mavzunakarimova71@gmail.com

Madayeva Muqaddas Baxtiyor qizi
muqaddasmadayeva@gmail.com

Dilobar Abdullayeva
Tashkent University of Applied Sciences Faculty of mathematics and computer EngineeringTashkent city 108 Amir Temur branch street Tashkent100200
Aprelfevral14@gmail.com

Abstract. Neural networks have many important properties, but the main one is the ability to learn. Training a neural network is primarily about changing the strength of synaptic connections between neurons. The following example clearly shows this. In Pavlov's classic experiment, a bell was rung before each dog was fed. The dog quickly learned to associate the ringing of the bell with food. This was due to increased synaptic connections between the parts of the brain responsible for hearing and the salivary glan A difficult and time-consuming part of the process of developing a neural network is training it. A neural network is required to "work" on tens of millions of input data sets in order for it to be able to correctly solve the given tasks. Andrey Kalinin and Grigory Bakunov associate the spread of neural networks with the emergence of various accelerated learning technologies.

Keywords: neural network , machine learning , recognize objects in images

Introduction: What is Neural Network Technology Neural networks: their application, work In the first half of 2016, the world heard about many developments in the field of neural networks - Google (a network player in the

direction of AlphaGo), Microsoft (a number of image recognition services), MSQRD, Prisma startups and others demonstrated their algorithms. one of the areas of development of systems is artificial intelligence... The idea is to simulate as closely as possible the functioning of the human nervous system, that is, the ability to learn and correct errors. This is the main feature of any neural network - it is able to learn independently and act on the basis of previous experience, making fewer and fewer mistakes each time.

Systems for recognition and classification of objects in images oice interfaces for the Internet of Things systems for monitoring the quality of service in call centers problem detection systems (including maintenance time prediction), anomalies, cyber-physical threats intelligent security and monitoring systems replacing some of the functions of call center operators with bots video analysis systems self-learning systems that optimize the management of material flows or the location of objects (in warehouses, transport) intelligent, self-learning control systems for production processes and devices (including robotics)emergence of "on-the-fly" universal translation systems for conferences and personal use the emergence of technical support consultants or personal assistant bots for near-personal functions. Vlad Shershulsky, director of technology cooperation programs of Microsoft in Russia, notes that neural networks are now used everywhere: "For example, many large websites use them to make the response to user behavior more natural and useful for their audience. Neural networks form the basis of most modern speech recognition and synthesis systems, as well as image recognition and processing systems. They are used in some navigation systems, whether industrial robots or unmanned vehicles. Algorithms based on neural networks protect information systems from attacks by attackers and help identify illegal content on the network. A difficult and time-consuming part of the process of developing a neural network is training it. A neural network is required to "work" on tens of millions of input data sets in order for it to be able to correctly solve the given tasks. Andrei Kalinin and Grigory Bakunov associate the spread of neural networks with the emergence of various accelerated learning technologies.

Machine learning algorithms are the next step in the automation of any processes, any software development. Therefore, the market will at least match the entire software market, if not surpass it, because it will be possible to create new intelligent solutions that were not available for old software, - continues Andrey Kalinin, head of Mail.ru search at Mail.Ru Group A neuron is like a function: it takes multiple inputs and returns one.The circle below represents an artificial neuron. It accepts 5 and returns 1. The input is the sum of the three synapses connected to the neuron (three arrows on the left) On the left side of the image we

see the 2 input values (in green) and the offset (separated in brown).The input data can be a numeric representation of two different properties. For example, when creating a spam filter, they might mean having several words in CAPITAL LETTERS and the word "Viagra"The input values are multiplied by 7 and 3, which are called their "weights" (highlighted in blue) Now we add the obtained values with the offset and get a number, in our case 5 (marked in red). This is the input of our artificial neuron.

Neural networks are one of the areas of research in the field of artificial intelligence based on attempts to reproduce the human nervous system. That is: the ability of the nervous system to learn and correct errors, which allows us to model the work of the human brain, albeit crudely.or the human nervous system is a complex network of human structures that ensure the interdependent behavior of all body systems.A biological neuron is a specialized cell that structurally consists of a nucleus, a cell body, and processes. One of the main functions of a neuron is to transmit an electrochemical impulse through the neural network through existing connections with other neurons. In addition, each connection is characterized by a certain value called the strength of the synaptic connection. This value determines what happens when the electrochemical impulse is transferred to another neuron: either it increases, or weakens, or remains unchanged.A biological neural network has a high degree of connectivity: one neuron can have several thousand connections with other neurons. However, this is an approximate value and it is different in each case. The transfer of impulses from one neuron to another causes a certain excitation of the entire neuron network. The magnitude of this excitation determines the response of the neural network to some input signal. For example, a person's meeting with an old acquaintance can cause a strong excitation of the neural network if some bright and pleasant life memories are associated with this acquaintance. In turn, the strong excitation of the neural network can lead to increased heart rate, frequent blinking of the eyes and other reactions. For the neural network, meeting a stranger is almost imperceptible and therefore does not cause any strong reaction.A very simplified model of a biological neural network can be given below Each neuron consists of a cell body that contains a nucleus. Many short fibers called dendrites branch from the cell body. Long dendrites are called axons. Axons extend for great distances, much higher than shown in the figure. Axons are typically 1 cm long (which is 100 times the diameter of the cell body), but can be up to 1 meter long. Neural networks are a mathematical model built on the principles of bionic neural networks. Familiarity with this phenomenon should begin with the concept of a multilayer perceptron as the first embodiment of this system as a computer model. . For such an important breakthrough in the

development of neural networks, the term proposed by Google is inceptionism - a picture created by artificial intelligence and characterized by extreme psychedelicism in the best traditions. A neural network mimics not only the activity, but also the structure of the human nervous system. Such a network consists of a large number of individual computing elements ("neurons"). In most cases, each "neuron" refers to a specific layer of the network. Input data is processed sequentially at all layers of the network. The parameters of each "neuron" can change depending on the results obtained on previous sets of input data, thereby changing the order of the entire system. All tasks that neural networks can solve are related to learning in some way. The main areas of application of neural networks include forecasting, decision making, pattern recognition, optimization, data analysis.Vlad Shershulsky, director of Microsoft's technology cooperation programs in Russia, notes that neural networks are now widely used: "For example, many large Internet sites use them to make reactions to user behavior more natural and useful for their audience. Neural networks form the basis of many modern systems for speech recognition and synthesis, as well as image recognition and processing. They are used in some navigation systems, be it industrial robots or self-driving cars. Algorithms based on neural networks protect information systems from malicious attacks and help identify illegal content on the network. The main thing that neural networks do for humans. to save him from making unnecessary decisions. As such, they can be used almost anywhere where very non-intellectual decisions are made by a living person. It is this skill that will be used in the next five years, replacing human decisions with a simple automaton.

A difficult and time-consuming part of the process of developing an Iranian network is training it. A neural network is required to "work" on tens of millions of input data sets in order to correctly solve set tasks. Andrey Kalinin and Grigory Bakunov associate the spread of neural networks with the emergence of various accelerated learning technologies. "Machine learning algorithms are the next step in the automation of any process, in the development of any technology. software... Therefore, the market will at least correspond to the entire software market, rather than surpass it, because it is possible to create new smart solutions that are not available for old software will be," continues Andrey Kalinin, Head of Mail.ru Search at Mail.Ru Group Neural network is the so-called computing systems, which have the ability to self-learn and gradually increase performance. They are used to solve problems that are not amenable to logic programming:Machine learning is a type of artificial intelligence. Its specialty is step-by-step learning from millions of similar tasks In robotics, the system is used to create many algorithms for the iron "brains" of automatic systems Architects computer systems

to find one of the solutions to the problem of parallel computing in neural networks There are many other options for implementation: solving purely mathematical problems, computer modeling of natural intelligence, The main elements of such a network are Artificial neurons are elementary, interconnected units A synapse is a connection between neurons that serves to send and receive information A signal is a transmitted information. One of the most popular types of neural networks is the so-called convolutional neural network, which has been proven effective in visual pattern recognition (images and videos), recommendation systems, and natural language processing They are perfectly scalable and can be used to detect any high-resolution pattern They use volumetric (three-dimensional) neurons. Neurons within a layer are connected only by small areas called receptive fields;

Neurons of adjacent layers are connected by the mechanism of spatial localization. Stacking many such layers yields nonlinear filters that respond to more and more pixels Each filter expands to cover the entire field of view. These units are repeated, share existing parameters and form a map. Thus, all neurons of a certain convolutional layer begin to respond to the same object (within a certain response region. The practical application of the theory of machine learning became possible only today due to the advent of relatively cheap and at the same time powerful "hardware". However, theoretical research on this topic dates back more than a decade Blocks in the network can take only two values to describe their state: 1 and -1. Each pair of value units tells about the possibility or impossibility of connecting graph nodes;

Updating a single node in an artificial neuron modeling graph can be done asynchronously or synchronously. In the first case, only one block is updated, which can be chosen randomly. In the second case, all blocks are updated simultaneously The network is characterized by a state called "energy". Network updates are always performed at maximum energy values The rules for training a network are similar to the mechanisms of the human mind. New data can be connected using old data (local rule) or without referring to old samples additional rule. Neural networks are the best that humanity has in the way of artificial intelligence today. They are used almost everywhere: autopilots in airplanes and cars, fraud detection programs for credit cards, mastering the game of go (a logic board game), and more. Neural networks are one of the areas of scientific research in the field of creating artificial intelligence (AI), which is based on the desire to imitate the human nervous system. Including its (nervous system) ability to correct errors and self-learn. All this should allow you to imitate the work of the human brain, even if it is a little rough A biological neuron is a specialized cell consisting of a nucleus, a body, and processes, and it is closely connected with thousands of

other neurons. Through this communication, electrochemical impulses are periodically transmitted, bringing the entire neural network to a state of excitement or, conversely, to calmness. For example, some pleasant and at the same time exciting event (meeting a loved one, winning a competition, etc.) creates an electrochemical impulse in the neural network located in our head, which causes it to be excited. As a result, the neural network in our brain transmits its excitement to other parts of our body and causes the heart rate to increase, the eyes to blink more often.

References

SAIDOV, A., USMONOV, S. N., ABDIYEV, J., & SUYAROV, Q. (2021, February). INFLUENCE OF WEAK GRADED GAP ON INJECTION DIFFUSION REGIMES OF CURRENT TRANSPORT IN SEMICONDUCTOR PNSTRUCTURES. In Congress Dates (p. 40). 17. LEYDERMAN, A. Y., SAIDOV, A., USMONOV, S. N., ABDIYEV, J., & SUYAROV, Q. (2021, February). INFLUENCE OF WEAK GRADED GAP ON INJECTION DIFFUSION REGIMES OF CURRENT TRANSPORT IN SEMICONDUCTOR PNSTRUCTURES. In Congress Dates . Xusanbek Ulug'bek o'g, M., al-Khwarizmi, M., Abdullayeva, D. O. T., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. (2022, June). DEVELOPMENT OF ALGORITHMS AND PROGRAMS FOR PROCESSING SPEECH SIGNALS ON VISUAL DSP++ PLATFORM. In E Conference Zone (pp. 83-99). 38. Xusanbek Ulug'bek o'g, M., al-Khwarizmi, M., Abdullayeva, D. O. T., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. (2022, June). DEVELOPMENT OF ALGORITHMS AND PROGRAMS FOR PROCESSING SPEECH SIGNALS ON VISUAL DSP++ PLATFORM. In E Conference Zone (pp. 83-99). 39. al-Khwarizmi, M., Abdullayeva, D. O. T., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. DEVELOPMENT OF ALGORITHMS AND PROGRAMS FOR PROCESSING SPEECH SIGNALS ON VISUAL DSP++ PLATFORM. 40. Xusanbek Ulug'bek o'g, M., al-Khwarizmi, M., Abdullayeva, D. O. T., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. (2022, June). DEVELOPMENT OF ALGORITHMS AND PROGRAMS FOR PROCESSING SPEECH SIGNALS ON VISUAL DSP++ PLATFORM. In E Conference Zone (pp. 83-99). 41. al-Khwarizmi, M., Abdullayeva, D. O. T., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. DEVELOPMENT OF ALGORITHMS AND PROGRAMS FOR PROCESSING SPEECH SIGNALS ON VISUAL DSP++ PLATFORM. . Safarov, O. (2022). UNDERSTANDING THE MAGNETO CALORIC EFFECT IN SUPER SPIN GLASS COBALT-BASED NANOPARTICLES. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(7), 545-563. 54. Qo'Chqarovna, M. U., & Safarali, D. (2022). Theory of dependence of ultrasound absorption (amplification) in

semiconductors on electron scattering mechanism. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(7), 480-489. 55. Qo'chqarovna, J. H., & Safarov, O. UNDERSTANDING THE MAGNETO CALORIC EFFECT IN SUPER SPIN GLASS COBALT-BASED NANOPARTICLES. 56. Qo'Chqarovna, M. U., Safarali, D., & Ugli, A. J. M. (2022). Theory of dependence of ultrasound absorption (amplification) in semiconductors on electron scattering mechanism. 57. Xusanbek Ulug'bek o'g, M., al-Khwarizmi, M., Abdullayeva, D. O. T., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. (2022, June). DEVELOPMENT OF ALGORITHMS AND PROGRAMS FOR PROCESSING SPEECH SIGNALS ON VISUAL DSP++ PLATFORM. In E Conference Zone (pp. 83-99). 58. Qo'chqarovna, M. U., & Safarali, D. THEORY OF DEPENDENCE OF ULTRASOUND ABSORPTION (AMPLIFICATION) IN SEMICONDUCTORS ON ELECTRON SCATTERING MECHANISM. 59. al-Khwarizmi, M., Abdullayeva, D. O. T., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. DEVELOPMENT OF ALGORITHMS AND PROGRAMS FOR PROCESSING SPEECH SIGNALS ON VISUAL DSP++ PLATFORM. 60. Xusanbek Ulug'bek o'g, M., al-Khwarizmi, M., Abdullayeva, D. O. T., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. (2022, June). DEVELOPMENT OF ALGORITHMS AND PROGRAMS FOR PROCESSING SPEECH SIGNALS ON VISUAL DSP++ PLATFORM. In E Conference Zone (pp. 83-99). 61. Abdullayeva, D. O. T., Ismoilov, M. M., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. (2022). Peach signal control software is an important part of our lives. Eurasian Scientific Herald, 7, 145-152. 62. al-Khwarizmi, M., Abdullayeva, D. O. T., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. DEVELOPMENT OF ALGORITHMS AND PROGRAMS FOR PROCESSING SPEECH SIGNALS ON VISUAL DSP++ PLATFORM. 63. Abdullayeva, D. O. T., Ismoilov, M. M., qizi Abdieva, N. M., & Khasanova, D. Y. (2022). Peach signal control software is an important part of our lives. Eurasian Scientific Herald.

O`ZBEK TILINING SOHADA QÒLLANISHI FANINI O`QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Karimova Adina Qodirovna
Andijon iqtisodiyot va qurilish instituti
Iqtisodiyot va qurilish fakulteti
Ijtimoiy iqtisodiy fanlar kafedrasi o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o`zbek tilining sohada qòllanishi fanini o`qitishda axborot texnologiyalardan foydalanish haqida so`z yuritilgan.

**Kalit so`zlar:** axborot texnologiya, ta`lim, metodika, pedagogika, pedagogik texnologiya, strategiya.

Bugungi kunda axborot texnologiyalari sohasi Respublikamizning rivojlanishida muhim o‘rin tutib kelmoqda. O‘tgan yillar mobaynida O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan yurtimizda axborot texnologiyalarini keng joriy qilish va rivojlantirish borasida olib borgan siyosati hozirgi kunga kelib o‘z natijalarini ko‘rsatmoqda.

Hozirgi kunda ta`lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o’quv jarayonida qo’llashga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo’lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha ananaviy ta’limda o’quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o’rgatilgan bo’lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o’zlari qidirib topishlariga, mustaqil o’rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o’zlari keltirib chiqarishlariga o’rgatadi. O’qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi hamda shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo’naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Ta’lim jarayonida o’quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o’quvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo’lishlarini taminlaydi.

Respublikamizning taniqli olimlari mintaqamizning ijtimoiy-pedagogik sharoitiga moslashgan, ilmiy asoslangan pedagogik texnologiyalarni yaratish va ularni ta’lim tarbiya amaliyotida qo‘llashga intilmoqda. Shu o‘rinda savol tug‘iladi. Pedagogik texnologiya atamasining mohiyati nimada? “Texnologiya” yunoncha so‘z bo‘lib, “techne” - mahorat, san’at, “logos” - fan, ta’lim demakdir. Nega bugungi kunga kelib, pedagogik texnologiyaga qiziqish shunchalik darajada kuchaydi, degan mulohaza tug‘ilishi tabiiy. Jamiyatimizga qanchadan-qancha bilimli va malakali kadrlarni yetishtirib kelgan pedagogikaning o‘ziga xos uslublari mavjud. Pedagogik jamoatchilikning aksariyati mana shu yo‘ldan bormoqda,

ammo mustaqillik va kelajak sari intilayotgan jamiyatga bu yo‘l uzoq xizmat qila olmaydi. Chunki buning zamirida ma’lum sabablar mavjud, ya’ni;

- rivojlangan mamlakatlar qatoridan o‘rin olish uchun, aholi ta’limini jadallashtirish va samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarurligi;

- fan-texnika taraqqiyotining o‘ta rivojlanganligi natijasida axborotlar tizimining tobora ko‘payib borayotganligi;

- zamonaviy texnikalarni ta’limga tatbiq etish, ta’lim jarayonini kompyuterlashtirish, o‘quv-tarbiya jarayonida axborot texnologiyasi va texnik vositalardan foydalanish kerakligi;

- talaba va o‘qituvchi faoliyatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, o‘qituvchi ta’lim maqsadi va mazmunini puxta bilishi, ta’lim usullari va texnik vositalarni yaxshi egallagan bo‘lishi, o’quvchining qiziqish va intiluvchanligi to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi;

- o‘qituvchi ta’lim jarayonini yuqori darajada samarali tashkil etish uchun maqsad va vazifalarni aniq belgilashi, ta’lim natijasini oldindan qayd etishi, o‘quv predmetlarini to‘liq o‘zlashtirishga erishish uchun zaruriy ta’lim vositalari, shart-sharoitlarni tayyorlashga erishganligi;

- o‘quv jarayoni uchun zarur moddiy-texnika bazasining yaratilganligi;

- ta’lim-tarbiya jarayoni natijalarini xolisona va obyektiv baholash, o’quvchilarning bilim va malakalarini egallash jarayonini nazorat qilish va baholashni avtomatlashtirishga erishilganligi;

- o‘sib kelayotgan yosh avlodni hayotga mukammal tayyorlash talabi ularga eng ilg‘or bilim berish usuli hisoblangan obyektiv borliqqa majmuiy yondashuv tamoyilidan foydalanishni talab qilishidadir.

Demak, zamonaviy pedagogik texnologiya yuqorida keltirilgan shartlarning barcha talablariga javob beradigan ta’limiy tadbir hisoblanadi. Bugungi kunda “Ta’lim to’g’risidagi qonun” talablaridan biri ta’lim jarayonida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘llash, tayyorgarlikning modul tizimidan foydalangan holda ta’lim oluvchilarni o‘qitishni jadallashtirish sanaladi.

Respublikamizda ta’lim jarayonida pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘llashga doir keng ko‘lamda ish olib borilmoqda. Ushbu muammoning ilmiy nazariy asoslari, har bir pedagogik texnologiyaning o‘ziga xos jihatlari ishlab chiqilib, yetarli darajada tajribalar to‘plandi. Ta’lim jarayoniga pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy etishda xorijiy mamlakatlarning tegishli tashkilotlari yaqindan yordam ko‘rsatmoqda.

«Pedagogik texnologiya» so‘z birikmasi asosida «texnologiya», «texnologik jarayon» tushunchalari yotadi. Ushbu tushunchalar orqali sanoatda tayyor

mahsulotni olish uchun bajariladigan ishlarning ketma-ketligi haqidagi texnik hujjat, ta’limda esa fan bo‘yicha uslubiy tadbirlar majmuasi tushuniladi. Pedagogik texnologiyani tushunishning asosiy yo‘li aniq belgilangan maqsadlarga qaratish, ta’lim oluvchi bilan muntazam o‘zaro aloqani o‘rnatish, pedagogik texnologiyaning falsafiy asosi hisoblangan ta’lim oluvchining xatti-harakati orqali o‘qitishdir. O‘zaro aloqa pedagogik texnologiya asosini tashkil qilib, o‘quv jarayonini to‘liq qamrab olishi kerak.

Pedagogik texnologiya atamasiga har bir didakt olim o‘z nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda ta’rif bergan. Hali bu tushunchaga to‘liq va yagona ta’rif qabul qilinmagan. Ushbu ta’riflar ichida eng maqsadga muvofig‘i YUNESKO tomonidan berilgan ta’rif sanaladi. Hozirgi kunda umumiy o‘rta ta’limning biror o‘quv fanini to‘liq ravishda yoki uning qaysi qismini AKTdan foydalanib o‘tsa qanday samara berishini, yoki AKTni qo‘llashning pedagogik tamoyillarini, uning psixologik xususiyatlarini, uning bilish jarayoniga ta’sir qilish mexanizmi va omillarini, shuningdek yana boshqa ko‘p jihatlarini kompleks tadqiq qilish dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu esa ta’lim tizimida, xususan o’quv jarayonlarini tashkil etish va amalga oshirish, o’quv-uslubiy ta’minotni rivojlantirish, ayniqsa o’quv mashg’ulotlarini o’tish va o’zlashtirish samaradorligini oshirish borasida yangicha mazmun va mohiyat shakllanishiga asos yaratmoqda.

Bunday ulkan vazifani muvaffaqiyatli amalga oshirishda o’qituvchi va talabalarga davlat tilida kerakli o’quv adabiyotlarini yetkazish alohida ahamiyatga ega. Uslubiy ko’rsatma umumta’lim maktablarida faoliyat ko`rsatayotgan o’qituvchilar uchun mo’ljallangan bo’lib, unda ta’lim tizimida, xususan o’quv jarayonlarini tashkil etish va amalga oshirish, o’quv-uslubiy ta’minotni rivojlantirish, ayniqsa o’quv mashg’ulotlarini o’tish va o’zlashtirish samaradorligini oshirish borasida yangicha mazmun va mohiyat shakllanishi bilimlarini o’z ichiga olgan. Ta’lim sohasidagi barcha islohatlarning asosiy maqsadi ma’naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta’lim tizimini takomillashtirish, dars jarayonlarini yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida har tomonlama zamon talabiga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta’lim - tarbiya tizimida kompyuter va axborot texnologiyalarining zamonoviy texnologiyalaridan samarali foydalanishga alohida e’tibor berilmoqda. Bu esa ta’lim jarayonida o’quvchilarga turli fanlardan bilim beruvchi pedagog kadrlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo bu sohadagi bilim va malaka darajalarini oshirish, ta’lim tizimini texnik jihatdan ta’minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to’la yaratib berish orqaligina samarali natijaga erishish mumkin.

Ta’lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishning asosiy usullaridan biri o’quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikasion texnologiyalarni, shu jumladan multimediyali o’quv kurslarini qo’llash, o’qituvchi va o’quvchining interfaol o’zaro aloqalarini ta’minlash, multimediali o’quv kurslari va darsliklarini ishlab chiqishda yuqori malakali kadrlarni jalb etishdan iborat bo’ladi. Multimedia axborotlarni har xil ko’rinishlarda tasvirlash va dinamik obrazlarini yaratish, uni ko’rish va eshitish organlari orqali qabul qilish va tasavvur etish imkoniyatlarini yaratadi. Multimedia texnologiyalarida an’anaviy texnologiyalarga qaraganda axborotlar matn ko’rinishda emas, balki tasvir, ovoz va harakatlar ko’rinishida ifodalanilishi o’quvchilarni darslarda faolroq, diqqatliroq intiluvchan va qiziquvchan bo’lishga o’rgatadi, chunki tavsiya qilinadigan har bir axborot ularning ishtiroki va harakati orqali amalga oshiriladi.

Ta’lim tizimida multimedia texnologiyalari nazariy, amaliy, ko’rgazmali, ma’lumotli, trenajyorli va nazorat qismlarini birlashtirish yo’li bilan o’quvchilarga ijobiy va samarali ta’sir etuvchi vosita hisoblanadi. Bundan tashqari ta’lim tizimida multimediali o’quv kurslaridan foydalanish nazariy materiallarning namoyishlarini sifatli video yozuvlari, virtual laboratoriya ishlari va amaliyotlarni, turli jarayonlarning imitasion animasiyali modellarini yaratish imkonini beradi, bu uchun o’quvchilarning o’quv sinflari, kompyuter sinflari, o’qitishning texnik vositalari xonasida, uslubiy xonalarda, kutubxonalarda amaliy shug’ullanishlarini tashkillashtirish lozim bo’ladi.

Ta’lim tizimida foydalaniladigan barcha multimediali o’quv kurslari amaliy tadbiqdan va tajribadan o’tgan bo’lishi bilan birga, o’ziga xos pedagogikpsixologik xususiyatlarga ham ega bo’lishi kerak. Multimediali o’quv kurslarining pedagogik-psixologik xususiyatlari bilim va ko’nikmalarni shakllantirish uchun foydalaniladigan o’quv materiallarining tasvirlanish hamda ifodalanish formasiga va ko’rinishiga bog’liq bo’ladi. Ular faqatgina misol va masalalar yechish, amaliy va laboratoriya mashg’ulotlarini bajarish jarayonidagina emas, balki butun o’quv jarayonida o’quvchilarni bilim, malaka va ko’nikmalarini shakllantirishga qaratilishi lozim.

Ta’lim tizimida yaratilayotgan multimedia o’quv kurslarining asosiy xususiyatlaridan biri, shu mavzuni o’rganishning ma’lum bir nozik jihatlari bilan aniqlanadi, ular esa o’z navbatida katta sondagi ko’rgazmali materiallarni talab qiladi, chunki ularning ishtirokisiz jonli dunyoning turli tumanligini, uni qurishni zarurligini, biologik, ximik va fizika jarayonlarning hosil bo’lish mexanizmini va rivojlanishini to’liq namoyish qilib bo’lmaydi. Ta’lim tizimi uchun multimediali o’quv kurslarini yaratishda shu sohaning asosiy didaktik masalalaridan biri –

o’qitishni modellashtirish va tasavvurlash obyektlariga ta’sir qilishning umumiy metodlari muhim o’rinlardan birini egallaydi.

Multimedia o’quv kurslarini yaratishda va ulardan foydalanish lokal kompyuter va Internet tarmog’i keng imkoniyatlarni ochib beradi. Multimediali o’quv kurslarini butun dunyo kompyuter tarmog’iga joylashtirilishi, ulardan o’quv jarayoni foydalanishda to’g’ridanto’g’ri murojoat qilish, o’quvchilarga axborotlarni topish, izlash va o’rganish faoliyatini shakllantirish va kengaytirish imkoniyatlarini yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, multimedia o’quv kurslarini yaratishda eng avvalo turli dasturiy vositalar bilan yaratiladigan interfaol komponentalarga asosiy e’tiborni qaratish lozim. Barkamol avlodni shakllantirishda masofaviy o’qitish texnologiyalari asosida masofaviy ta’limni tashkil etish, ushbu vazifalarni amaliyotga tatbiq etilishining ijobiy natijasi sifatida e’tirof etish o’rinlidir. Internet texnologiyalar asosidagi masofaviy ta’lim, bu ta’limning zamonaviy universal shakli bo’lib, u o’quvchilarning individual so’rovlariga, shaxsiy ehtiyojlariga va ularning qiziqishlariga mo’ljallangan. O’quv jarayonida axborot texnologiyalari asosida masofadan o’qitish tizimini tashkil etishni an’anaviy o’qitish tizimi bilan uyg’unlashgan holda samarali amalga oshirilishi quyidagi bir nechta omillarga bog’liq bo’ladi:

- ta’lim muassasalarida zamonaviy axborot va kompyuter texnologiyalari bazasining mavjudligi va yetarliligi;
- internet tarmog’ida ishlashning uzluksizligi;
- masofadan bilim olayotgan o’quvchilarning bilim olish ishtiyoqi, qiziqishi va o’zlashtirish darajasining yuqoriligi;
- masofadan o’qitish tizimiga bilimli, malakali va tajribali mutaxassis va o’qituvchilarning jalb etilishi;
- masofadan o’qitish tizimining kerakli va sifatli o’quv materiallari, elektron darsliklar va o’quv kurslari bilan ta’minlanganligi va ularning yetarliligi;
- masofadan o’qitish tizimida barcha mashg’ulotlarni tizimli tarzda olib borilishi. O’quvchilarga ta’lim-tarbiya berish jarayonida masofadan o’qitish vositalariga an’anaviy o’qitish vositalardan tashqari quyidagilar ham kiradi:
- elektron o’quv nashrlar;
- kompyuter o’qitish tizimlari;
- audio-vidio o’quv materiallari;
- turli adabiyot va axborotlar manbalari tomonidan tavsiya etilgan o’quv-nazorat testlari;
- kutubxona ma’lumotlar ba’zasi bilan aloqa;

- virtual materiallar va laboratoriyalar;
- o’quvchilar bilimlarini baholash mezonlari va materiallari.

Ta’lim tizimida axborot texnologiyalari asosida masofadan o’qitishning samaradorligini oshirish ko’p jihatdan yaratilayotgan va qo’llanilayotgan pedagogik dasturiy vositalar – o’quv dastur, elektron o’quv qo’llanma, avtomatlashtirilgan o’qitish kurslari va hokozalarning maqsadi, tarkibiy qismi, mazmuni va o’qitish sifatiga bog’liq bo’ladi.

O’quvchilar mustaqil bilim olishida, o’tilgan mavzularni takrorlashda, hamda olgan bilimlari asosida nazoratlar topshirishda o’rgatuvchi, axborot – ma’lumotli, nazorat qilish dasturlari axborot texnologiyalari asosida masofadan o’qitish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo’ladi. Ta’lim-tarbiya tizimida ana shu funksiyalarning hammasi o’zida mujassamlashtirgan elektron o’quv darsliklarini yaratish va undan foydalanish masofadan o’qitish tizimining eng dolzarb masalalaridan biri bo’lib hisoblanadi.

Axborotli texnologiya pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismi bo‘lib, u ta’lim jarayonida texnik vositalarning mukammallashgan zamonaviy turi sifatida qo‘llana boshlandi. Axborot texnologiyalari insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ham mavjud bo‘lgan. Hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatining o‘ziga xos xususiyati shundaki, «sivilizatsiya tarixida birinchi marta bilimlarga erishish va ishlab chiqarishga sarflanadigan kuch energiya, xomashyo, materiallar va moddiy iste’mol buyumlariga sarflanadigan xarajatlardan ortiq bo‘ldi, ya’ni axborot texnologiyalari barcha mavjud texnologiyalar, xususan, yangi texnologiyalar orasida yetakchi o‘rin egallamoqda.

Adabiyotlar

1. Норенков И.П., Зимин А.М. Информационные технологии в образовании: Учебное пособие.–.М.: Изд. МГТУ им. Н. Баумана, 2002.
2. O‘zbekiston Respublikasi ta’lim sohasini axborotlashtirish konsepsiyasi. Loyiha. O‘zbekiston “O‘qituvchi” 2004 yil 9 aprel.
3. http://www.ziyonet.uz – axborot-ta’lim resurslari portal.
4. Авлиёкулов Н.Х. Замонавий ўқитиш технологиялари – Тошкент, 2001.

TALABA-YOSHLARDA VATANPARVARLIK RUHINI TARBIYALASHGA DOIR IJTIMOIY-TARIXIY OMILLAR

Yusupov Yodgormirza Mirzasavlatovich,
Namangan muhandislik texnologiyalar instituti tayanch doktranti

Ma’naviy-axloqiy ong muammosi ko‘pdan aksariyat faylasuf olimlar hamda tadqiqotchilar e’tiborini tortib, hozirgacha turli muqobil ilmiy-nazariy konsepsiyalar vujudga kelgan. Biroq, bu tushunchaning davr ehtiyojlariga muvofiq konkret rivojlanish xususiyatlari - uni jamiyatda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar nuqtai nazaridan baholab, o‘rganib, tadqiq etib borishni taqozo qiladi. O‘zbek tadqiqotchilari bu borada keng izlanishlar olib bormoqdalar, istiqlol va bozor munosabatlarining ma’naviy-axloqiy ongning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ta’sirini o‘rganib, falsafa faniga yangi fikrlar, yondashuvlar, goho esa o‘ta bahsli g‘oyalarni olib kirmoqdalar. Bizning fikrimizcha, bu boradagi bahslar, izlanishlar davom etishi, unda nafaqat faylasuf olimlar shu bilan birga barcha ijtimoiy-gumanitar fan vakillari ham faol qatnashmog‘i zarur.

Ma’naviy-axloqiy ongning metodologik nazariyasiga e’tibor qaratiladigan bo‘lsa, bu borada qadimdan allomalar, faylasuflar o‘z fikrlarini aytib kelmoqdalar. O‘rta asr Sharq allomalarining deyarli barchasida axloq haqidagi fikrlarni uchratish mumkin. Masalan, Ibn Sino o‘z asarlarida ilm va odob-axloq uyg‘unligi, barkamol avlod kamoloti va baxt-saodati, adolat va diyonat, insonlarning o‘zaro do‘stligi hamkorligi, obod turmush to‘g‘risida qiziqarli g‘oyalarni ilgari surgan. Mutafakkir yozadi: «Bola badanining bo‘g‘inlari qotib, tili ravon chiqib, qulog‘i eshitish va gapni ma’qullash uchun tayyor bo‘lib, vujudi ilm va odob o‘rganishga hozir bo‘lganda unga ilm va odob o‘rgatish kerak»[1]. Bu esa Suqrotning qarashlari bilan mos keladi.

Abu Nasr Forobiy «Fozil shahar odamlarining qarashlari» va boshqa qator asarlarida axloqiy masalalarni siyosat sohasiga oid masalalar bilan bog‘liq holda tahlil etadi. Forobiy nazarda tutgan «fozil shahar aholisi» aslida aksar aholisi yuksak ma’naviyat va demak, yuksak axloq egasi bo‘lgan jamiyat bo‘lib, zamonaviy tilda biz buni «fuqarolik jamiyati» (grajdanskoe obщestvo) deb atamoqdamiz.

«Axloq, bu – xulqlar majmui, – deydi Abdulla Avloniy o‘zining axloq haqidagi qarashlarini ilgari surib. – Xulq esa, ezgulik yoxud razillikning, muayyan bir insonda namoyon bo‘lish shakli. Binobarin, har bir xulq ezgulik va olijanoblikning yoki razillikning, badbinlikning timsoli. Shu jihatdan ular yaxshi va yomonga bo‘linadilar. Lekin bular kishida o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi. Ularning shakllanishi uchun muayyan sharoit, tarbiya kerak. Kishilar tug‘ilishidan

yomon bo‘lib tug‘ilmaydilar, balki, muayyan sharoit yomon qiladi. Demak, hamma narsa tarbiyaga bog‘liq. Tarbiya yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidur»[2].

Jamiyatning ijtimoiy hayoti negizlarini sharqona falsafiy meros, qarashlar, dunyoqarash va ongdagi o‘zgarishlarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Sharq falsafasiga xos insonparvarlik, ezgu qadriyatlarni hurmat qilish, axloq-odob, insoniy mehr-muhabbat g‘oyalari, diniy va ilmiy yutuqlarga tayanmay turib xalqning o‘ziga xos ma’naviy-axloqiy ongi va dunyoqarashini o‘zgartirib bo‘lmaydi. Ma’naviy-axloqiy ong tarixiga nazar tashlansa, din va dunyoviy fanlar ijtimoiy hayot bilan bog‘liq ravishda rivojlangani, jamiyat taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shgani, ma’naviy-axloqiy ong esa diniy ong ko‘rinishlari bilan o‘zaro munosabatda bo‘lib, ijtimoiy hayotga ta’sir ko‘rsatib kelgani ma’lum bo‘ladi. Ayni paytda sobiq Ittifoq davrida ma’naviy-axloqiy ongda «dahriylik»ka urg‘u berish, diniy ongni taqiqlash, «moddiyunchilik» kuchaydi. Bu esa sog‘lom ma’naviy-axloqiy ongning shakllanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatdi.

Sharq xalqlari falsafasining milliy-ma’naviy negizida shakllangan bosiqlik, har qanday vaziyatda ham masala va muammolarni tinchlik, mubohasa, muzokara va munozara yo‘li bilan hal qilish, borini asrab-avaylash, yo‘g‘ini yaratish, hayotning negizi va zamini izchil kundalik mehnat ekanligini tan olish va shunga rioya qilish avlodlarning o‘zaro chambarchas bog‘liqligini ko‘zda tutib, ota-onalarga hamda farzandlarga alohida mehribonlik ko‘rsatish ulug‘lanadi, o‘tkinchi hayotda mol-dunyoga ruju qo‘yish oxir-oqibatda salbiy natija berishi ta’kidlanadi. Demak, jamiyat taraqqiyotida ma’naviy-axloqiy ong shakllari muayyan ob’ektiv va sub’ektiv omillar ta’sirida yuzaga kelgan. Ma’naviy-axloqiy ong insonning dunyoga bo‘lgan munosabatida va jamiyatning ijtimoiy-ma’naviy hayoti va rivojiga doir qarashlar, konsepsiyalar, ta’limotlardagi yangiliklarda o‘z ifodasini topadi. Bu jamiyat ijtimoiy-ma’naviy hayoti sohalarining rivojiga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatadi.

O‘zbekiston xalqi o‘z milliy-ma’naviy negizlari asosiga qo‘yilgan ma’naviy-axloqiy ongga ega. Milliy axloqiy-falsafiy merosning tiklanishi ma’naviy-axloqiy ongda o‘zgarishlarga asos bo‘ladi. Ma’naviy-axloqiy ong esa «milliy tiklanish omili»[3] sifatida namoyon bo‘ladi. Bu uning o‘ziga xos va mos falsafiy fikr, dunyoqarashga aylanayotganidan dalolatdir. Demak, bugun o‘zbekona yangi ma’naviy-axloqiy ong shakllanmoqda. O‘zbekiston xalqi falsafasida milliylik bilan umuminsoniylik, diniylik bilan dunyoviylik, insoniylik bilan ezgulik, bunyodkorlik, individuallik va jamoaviylik uyg‘unlashib ketgan. Uni al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Ahmad Yassaviy,

Bahouddin Naqshband, Najmiddin Kubro, Xo‘ja Axror Valiy, Moturidiy, Imom Buxoriy, Aziziddin Nasafiy kabi allomalarning ma’naviy, jumladan falsafiy va diniy merosi orqali anglaymiz. Shu bois «...Sharq falsafasini teran o‘rganish, shu asosda ulug‘ madaniyatimiz va qadriyatlarimiz ildizlarini jonlantirish, yaqin o‘tmishimizdan qolgan mafkuradan xalos bo‘lish, o‘zimizning asrlar sinovidan o‘tgan, ulug‘ ajdodlarimiz bizga qoldirgan milliy mafkura va tafakkurimizni tiklash, uni zamonaviy umumbashariy ruh bilan boyitish hammamizning dolzarb vazifamizdir»[4].

Ma’naviy-axloqiy ongning ijtimoiy ahamiyati jamiyat taraqqiyotida alohida ahamiyat kasb etar ekan, uning evolyusiyasi va strukturasiga ham to‘xtalib o‘tish lozim. Chunki, ma’naviy-axloqiy ongning evolyusiyasi va strukturasi haqida tushunchaga ega bo‘lmay turib, uning vaziflarini belgilash mumkin emas. Ma’lumki, evolyusiya hayotning ayrim sohalarida sekin va uzoq o‘zgarish jarayonidir. Ingliz tilida «evolyusiya» so‘zi «bosqichma-bosqich rivojlanish» degan ma’noni anglatuvchi «rivojlanish» fe’lidan kelib chiqadi[5].

Ma’naviy-axloqiy ongning evolyusiyasi qadim zamonlardan boshlab yuzaga kelgan bo‘lib, asrlar, yillar davomida shakllanib, rivojlanib, taraqqiy etib keldi. Birgina O‘zbekiston mustaqillikni qo‘lga kiritgan dastlabki davrdan boshlab, ma’naviyatni, ma’naviy qadriyatlarni, milliy o‘zlikni, diniy e’tiqodni anglashga bo‘lgan e’tibor o‘zgardi. Bu jarayonlar ma’naviy-axloqiy ongning yuksalishiga sabab bo‘lgan bo‘lsa, hozirgi kunda yangi taraqqiyot (milliy tiklanishdan milliy yuksalishga o‘tish) bosqichida yashalmoqda. Demak, endi ma’naviy-axloqiy ongga bo‘lgan munosabat ham yanada murakkablashib, o‘zgarishi lozim. Bu esa yoshlarda zamonaviy bilimlarga intilish, kasb-hunar egasi bo‘lish, jamiyat taraqqiyotiga o‘z hissasini qo‘shishda namoyon bo‘ladi.

«Bilish, anglash, ta’lim va tarbiya insonning dunyoga bo‘lgan ham nazariy, ham amaliy munosabatini shakllantirishi lozim ekan, demak, ular, avvalo, asos sifatida falsafiy axloqiy prinsiplarga tayanishi darkor»[6].

Axloqiy prinsiplar faqat alohida shaxslarning, ayrim sinf, tabaqa, guruhlarning hayotiy faoliyati bilangina emas, balki jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma’naviy hayotining tub ildizlari bilan bog‘liq. Suqrot «Axloqiy (odil) xatti-harakatlar albatta baxt-saodatga yetaklaydi» degan edi[7]. Shu nuqtai-nazardan qaraganda axloq barcha ijtimoiy ong shakllari tizimida eng muhim o‘rin egallaydi.

Axloqiy ong axloqiy talablarni, me’yorlarni, qoidalarni, adolat haqidagi tasavvurlarni shakllantiradigan qarashlar, g‘oyalar, fikrlar, nazariyalardir. Insonning har qanday xatti-harakatlari ong orqali bajariladi, ammo jamiyat ularni saralab, manfaatdor bo‘lganlarinigina yuzaga chiqaradi. Axloqiy ongning ijtimoiy

ahamiyati ham xuddi ana shundadir. Unda voqelik qonunlar sifatida emas, balki insoniy xatti-harakatlarga qo‘yilgan ijtimoiy tartib, talablar, me’yorlar shaklida qayd etiladi. Axloqiy ong, bir tomondan, jamiyat yoki guruhning talablari normativlarini ifodalasa, ikkinchi tomondan, shu talablarni anglashning individual, shaxsiy shakli va ularni amalda namoyon qilishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Ибн Синонинг илм ва ахлоққа доир баъзи рисолалари // Таржимон ва шарҳлар муаллифи Н.Турдибоев. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2009. – 28 б.
2. Абдулла Авлоний Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 14 б.
3. Қаранг: Ғуломов С. Маънавий ривожланиш – миллий тикланиш омили // Фалсафа ва ҳуқуқ. – Тошкент, 2008. – Махсус сон. – 9 б.
4. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т. 2. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 260 б.
5. Gould, Stephen Jay (2002). The Structure of Evolutionary Theory. Cambridge, Massachusetts: Belknap Press of Harvard University Press. ISBN 978-0-674-00613-3. LCCN 2001043556. OCLC 47869352
6. Шермуҳамедов С. Философия сегодня: национальная, региональная, мировая. – Москва, Вопросы философии, 2008. № 7.
7. Гуннар Скирбекк. Нилс Гилье. Фалсафа тарихи. – Тошкент, 2002. – 83 б.

MUNDARIJA

Abdullayeva N.R., Azimova M.D. Boshlang'ich sinf matematika darslarida zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish 2
Abdullayeva N.R., Vaqqosova N.D. Boshlang'ich ta'lim matematika fanini o'qitishda muammoli ta`lim texnologiyasidan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari 6
Sobirova M., M.Akbarova Biologik faol qo'shimchalar bilan boyitilgan mayonez mahsulotini ishlab chiqarish tadqiqi 9
Nazirova E.Sh., Buzrukov B.M. Fotosuratlar asosida 3d rekonstruksiya qilishning ochiq kodli yechimlari 13
Saydazimova M., Murodova M. MTT da tilning ahamiyati 19
Рахматиллаев Ж.Р. Хусусийлаштирилган ер участкаларига нисбатан мулк ҳуқуқини бузганлик учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни белгилаш муамолари 21
Ibragimova Ch.Q. Ishlatilgan yadro yoqilg'ilarini boshqarish 27
Shermatov X.Y., Shermatov X.H., Ismoilov J.A. Modern methods of processing oil products from non-traditional seeds in the food industry 31
Tohirov A. Pufakchali kamerada o'tkazilgan 16op – o'zaro ta'sirlar kesimi 33
Sayfiyeva Y.T. Geografiya maydonchasida amaliy ishlarni tashkil etish metodikasi 35
Shoyiqulov M.O., Sattorova F.R. Important aspects of marketing strategies in sustainable development of scientific and innovative potential of higher education institutions 37
Raxmatova Sh., Murodova M. Farzand tarbiyasi faqat oilada kamol topadimi? 41
Erkinova E., Murodova M. Anvar Obidjon hikoyalarining bolalar adabiyotidagi o'rni....44
Abdiyeva I.A., Murodova M.I. Uchinchi renessans davrida zamonaviy pedagog qiyofasi ...46
Haydarova N., Murodova M. Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasi 48
Abdumalikova D.F. Pedagogical skill of a modern teacher 50
Yuldoshev Q. Davlat xizmatini o'tash tizimidagi ayrim tashkiliy-huquqiy kamchiliklar....53
Ohunova N.A. Ingliz tilida qiz va ayol kishini ifodalovchi ba'zi iboralar va ularni o'zbek tilida talqin qilinishi 57
Ashurova.H.S., Xaitbayev.A.X. Folia salvia officinalis o'simligi tarkibidagi efir moylarining biologik faolligi pass (online) dasturi yordamida o'rganish 60
Ashurova X.S. Jadidchilarning manaviy merosi 62
Ashurova X.S. Jadidchilarning manaviy merosi(Turkiston) 65
Abdullayeva D.A. Ingliz tili darslarida og'zaki nutqni rivojlantirish....69
Kuchkarov J.U. Yangi tahrirdagi konstitutsiyada murojaat institutining o'rni 71
Dolimov X.X., Dolimova U.A., Mo'sajonova G.D., Yursunov A.A. Yurak-qon tomir sistemasiga ta'sir qiladigan dori vositalar va ularning kimyoviy tarkibi 74
Kuchkarova G., Turgunova B.D. Understanding of cross-cultural communication....76
Abdullayeva D.O., Pirimov A.P. Boshlang'ich sinflar uchun timssning ahamiyati 78
Rahmatova K.A. Age-related properties of hormesis 80
Ergasheva N.Sh, Tursunova N.F. Grouping of expressions with phytonymic component in uzbek and english languages according to the phraseological meaning concept 82
I.S.Soliyev, G.N.Sirojiddinova Iqtisodiy tarbiya funksiyalari....84
I.S.Soliyev, G.N.Sirojiddinova Markaziy Osiyo mutaffakkirlari merosi va zamonaviy g'arb tadqiqodchilari asarlarida iqtisodiy tarbiya....86
Haydarova D.A. Surxondaryo viloyatida tashkilqilingan agroklasterlarda amalga oshirilayotgan islohotlar 89
Rustamova Sh.I. Creative thinking and development of creative thinking 91
O'rinboyev A.Y. Islom moliyasida qarzga asoslangan moliyalashtirish vositalari....93
Дилмуродова Н. Ёзувчининг ижодий услуби ва поэтик маҳорати 98
Baymirov M. Abul Muin Nasafiy hayotlariga nazar 102

Шодиева Н.У Оценка фактров риска развития сахарного диабета 2 типа в республике узбекистан.....105
Шодиева Н.У. Первичная заболеваемость населения бухарской области болезнями эндокринной системы.....107
Muqumov Z., Berdiyorov Sh. O‘zbekistonda moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini amaliyotda qo‘llashdagi muammolar.....108
Sobirjonova Z., Ismoilova M. “Romeo va Julietta” tragediyasidagi obrazlar tavsifi 110
Muqumov Z., Berdiyorov Sh. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlar asosida transformatsiyasini amalga oshirish yo’llari.....113
Бахронова С.Б. Types of energy and quantity of solar energy and methods of its measurement 116
Бахронова С.Б. Фотоэлектрические преобразователи солнечной энергии.....120
Амриева С.К., Назаров С.И., Жалилов Ш.Н., Исматов Х.М. Получение и исследование структуры и физико-химических свойств мочевиноформальдегидной смолы 125
Kenjayeva N.R., Nazarov S.I., 1Shirinov Sh.D., Razzokov H.Q. Gipan asosidagi gidrogellarning fizik-kimyoviy xususiyatlariga boshlang'ich moddalar konsentratsiyasining ta'sirini o'rganish 129
Shaydoyeva M. M., Nazarov S.I., 1 Sottiqulov S.E., Razzokov H.Q. Geopolimer qo‘shimchasining ko‘pikbeton fizik-mexanik xossalariga ta’siri 131
Xudoyberdiyeva M.M, Nazarov S.I., SHirinov Sh.D. Mahalliy xomashyolar- sirka kislota, xlor asosida monoxlorsirka kislota mxsk olish jarayonida katalizatorlar oltingugurt va uning xlorli hosilalari ta’sirini aniqlash 134
Z.A. Anvarova, S.I. Nazarov, M.A.Bakoeva, A.A. Xolov ((1,3-Dioksoizoindolin-2-IL)(3-Nitrofenil)metil) fosfin kislota asosida ingibitor sintezi va xossalari.....136
Kayumov A.U. Advantages and disadvantages of the digital economy.....139
Rijichenko Oleg Radyevich Understandingsustainable consumption and production (scp) policy ecosystem for msmes in uzbekistan.....142
Нуритдинов Б.С. Особенности использования устойчивых источников финансирования на своих предприятиях 152
Karimova M., Madayeva M.B., D. Abdullayeva Basic principles of the method of neural networks.....156
Karimova A.Q. O`zbek tilining sohada qòllanishi fanini o`qitishda axborot texnologiyalardan foydalanish.....163
Yusupov Y.M. Talaba-yoshlarda vatanparvarlik ruhini tarbiyalashga doir ijtimoiy-tarixiy omillar.....169